

74.00.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

(Методик қўлланма)

У-7140/3

ТОШКЕНТ – 2011

УДК: 371.3 (07)
ББК 74.58 (5Ў)
П29

Педагогик технологиялар. –Т.: «Fan va texnologiya», 2011,
148 бет.

Тузувчилар:

Ш.С. Шодмонова – «Педагогик технологиялар» кафедраси
мудири, педагогика фанлари доктори, доцент;

Н.С. Мирсагатова, Г.Н. Ибрагимова, М.Т. Мирсолиева –
«Педагогик технологиялар» кафедраси катта ўқитувчилари.

УДК: 371.3 (07)
ББК 74.58 (5Ў)

Тақризчилар:

Ф.Н. Халилов – Низомий номидаги ТДПУ «Халқ қўшиқчилиги
дирижёрлиги» кафедраси мудири, педагогика фанлари доктори,
профессор;

Г. Ибрагимова – ТДИУ «Педагогика ва психология» кафедраси
профессори, педагогика фанлари доктори

Методик қўлланма Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университети илмий-услубий Кенгаши томонидан
нашрга тавсия қилинган (2010 йил 28 октябрь, 3-сонли баённома).

ISBN 978–9943–10–444–0

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2011.

МУНДАРИЖА

I Боб. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Педагогик технологиялар фанининг мақсади ва вазифаси

1.1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Миллий модел, унинг таркибий қисмлари	6
1.2. Педагогик технологиялар фанининг мазмуни, моҳияти, мақсади ва вазифаси	12

II Боб. Педагогик технологияларнинг илмий-назарий асослари

2.1. Педагогик технологияларнинг таълим жараёнида тутган ўрни	26
2.2. Педагогик технологияларнинг ривожланиш босқичлари ва ўзига хос хусусиятлари	30

III Боб. Инновацион технологиялардан таълим жараёнида фойдаланишнинг самарадорлиги

3.1. Таълимда инновация	38
3.2. Инновация жараёнининг таркибий тузилмалари ва қонуниятлари	45

IV Боб Таълим жараёнида таълим олувчи шахси

4.1. Таълимни ташкил этишнинг самарадорлиги	55
4.2. Шахснинг таълим жараёнида тутган ўрни	65

V Боб. Педагогик жараёнида шахсга йўналтириш асосидаги муаллифлик технологиялар

5.1. Ҳамкорлик педагогикаси технологияси	78
5.2. В.Ф. Шаталов томонидан ишлаб чиқилган методларнинг таълим жараёнидаги ўрни	83

VI Боб. Таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришда ўйинли технологиялардан фойдаланиш

6.1. Таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришда ўйинли технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти ..	94
6.2. Тадбиркорлик ўйинлари ва уларнинг турлари	99

VII Боб.Ўқув жараёнини ташкил этиш ва бошқаришнинг самарадорлигини оширишда муаммоли ўқитиш технологиясининг долзарблиги

7.1. Таълим жараёнида муаммоли ўқитиш технологиясидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари.....106

7.2. Материални муаммоли баён қилишнинг самарали усуллари.....117

Хулоса.....125

Фойдаланилган адабиётлар 128

Илова.....130

КИРИШ

Ушбу методик қўлланмада, педагогик фаолият – таълим мақсадларини амалга ошириш, ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ўзаро муносабатларига асосланувчи ижтимоий, педагогик фаолият самарадорлигининг шартларидан бири эканлиги ҳамда бўлажак мутахассисларнинг касбий тайёргарлигини шакллантириш йўллари ёритилган.

Таълим олувчиларни илм фан техникага доир замонавий билимларга эга бўлиш, замонавий ахборот технологиялари хақида билиши ва таълим жараёнига тадбиқ қила олиши, педагогик технологиялардан фойдаланиш кўникмаси, ноанъанавий дарсларни лойиҳалаш ва ташкил этиш методларини билиши, илғор педагогик тажрибаларни ўзлаштириш, фаолиятга нисбатан креатив ёндашувни ривожлантиришдан иборатдир.

Юқорида кўрсатиб ўтилган ва ўзлаштирилиши таклиф этилган мазмун бўлажак ўқитувчилар касбий тайёргарлигини шакллантиришнинг асоси ҳисобланиб, таълим жараёни самарадорлигини оширишда етакчи воситалардан биридир.

Шу билан бирга ўқитиш, коммуникация, ахборот ва таълим жараёнини бошқариш усуллари ва воситаларининг концептуал асослари, педагогик технологияларнинг йўналишлари, муаммолари ва ечимлари, тамойиллари, янги педагогик технологияларнинг истиқболлари ёритилгандир.

Юқоридаги кўрсатиб ўтилган ва ўзлаштирилиши таклиф этилган мазмун таълим олувчиларни касбий тайёргарлигини шакллантиришнинг асоси ҳисобланиб, ушбу фаолият таълим самарадорлигини ошириш учун етакчи восита ҳисобланади.

I Боб. КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ ДАСТУРИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР ФАНИНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАСИ

I.I. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Миллий модел, унинг таркибий қисмлари

Режа:

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг мақсади ва вазифаси.

2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг асосий босқичлари.

3. Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели ва унинг асосий компонентлари.

Асосий тушунчалар: Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, миллий модел, асосий босқичлар, шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқариш.

Йортбошимиз «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида ҳақли равишда таъкидлаганларидек, «Агарки дунё иморатлари ичида энг улуғи мактаб бўлса, касбларнинг ичида энг шарафлиси ўқитувчилик ва мураббийликдир, десак ўйлайманки, аини ҳақиқатни айтган бўламыз.

Чинданда ўз эртанги келажагига бефарқ бўлмаган миллат, ёруғ ва фаровон кунларини унинг эгалари бўлмиш ёш авлод истикболида кўрган миллат таълим-тарбияга алоҳида эътибор қаратади.

Истиқлол йилларида Президентимиз ташаббуси билан аввало эртанги кун эгалари бўлган ёш авлод истикболи, таълим-тарбиясига масъул бўлган устоз ва мураббийлар касбига бўлган муносабат ўзгарди. Жамиятда бу шарафли ва ўз навбатида ўта масъулиятли касб эгаларига нисбатан юксак ҳурмат ва эътибор давлат сиёсати даражасига кўтарилиб, доимий эътибор остидадир.

Мамлакатимиз таълим тизимида узокни кўзлаб олиб борилаётган ислохотлар бугун нафакат жамоатчилигимиз, балки бутун жаҳонда ҳам катта эътибор билан эътироф этилмоқда.

Бугун янгича киёфа касб этган, замон талаблари даражасида таъмирланган, энг сўнги русумдаги ўқув жиҳозлари билан жиҳозланган мактаблар орзу эмас аини ҳақиқатдир.

Мамлакатимиз равнақи ва ислохотларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан халқнинг билим даражаси ва дунёқарашига боғлиқ. Шахснинг таълим-тарбия соҳасидаги фаоллиги, унинг чинакам фуқаровий муносабати, демократик ислохотларга интилувчанлиги белгиланган мақсадларга тезроқ эришишнинг муҳим омилидир. Президентимиз таъкидлаганидек, «Таълим-тарбия - онг маҳсули, лекин аини вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини ўзгартирмасдан туриб онгни ўзгартириб бўлмайди. Онгни, тафаккурни ўзгартирмасдан туриб эса биз кўзлаган олий мақсад - озод ва обод жамиятни барпо этиб бўлмайди».

Бугунги кунда янги таълим тизими фаолиятини такомиллаштириш ва барқарорлагатириш ҳамда фуқароларнинг билим олиш ҳуқуқларини таъминлашда ривожланган хориж давлатларининг тажрибаси билан бир вақтда Шарқдаги мутафаккир аждодларимизнинг бебаҳо меросларидан ҳам фойдаланиш тақозо этилади.

Ўтган йиллар мамлакатимиз ҳаётида ҳақиқатан ҳам улкан тарихий аҳамиятга эга бўлган энг муҳим Ижтимоий дастурлар - Кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва Мактаб таълиминини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастурининг ижроси амалда ниҳоясига етказилди. 9 йиллик умумтаълим мактаб босқичини ва 3 йиллик ўрта махсус, касб-хунар таълим босқичини ўз ичига олган узлуксиз яхлит таълим тизими яратилди ва 12 йиллик таълим тизимига ўтиш якунланмоқда.

2009 йилда Инкирозга қарши чоралар дастури доирасида амалга оширилган чора тадбирлар самарадорлиги ҳақида гапирганда, уларнинг аввало энг муҳим масалаларга - янги иш ўринларини яратиш ва аҳолимизнинг турмуш даражасини янада оширишга йўналтирилганиш алоҳида қайд этиш зарур.

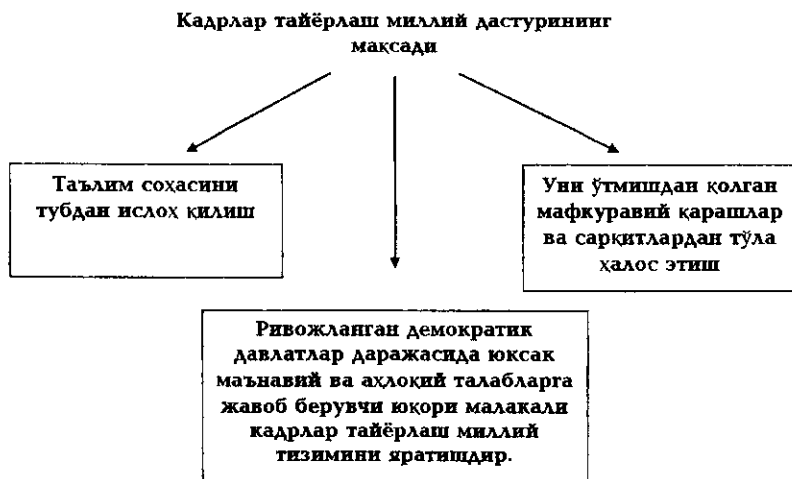
Ўрни келганлигинида айтиш керакки, янги 2010 йилда давлат бюджетининг 50 фоиздан кўпроғи мамлакатимизда фақат таълим-тарбия ва соғлиқни сақлаш соҳаларини ривожлантиришга йўналтирилади.

Баркамол авлод ҳақида сўз борганда, ўтган йиллар давомида катта куч ва маблағ ҳисобидан таълим соҳасида барпо етилган

моддий-техник базадан оқилона ва самарали фойдаланиш масаласи қанчалик муҳим экани барчамизга аён бўлиши керак, деб ўйлайман.

Таълим соҳасида замонавий ахборот ва компьютер технологиялари, интернет тизими, рақамли ва кенг форматли телекоммуникацияларнинг замонавий усуллари ўзлаштириш, бугунги тараққиёт даражасини белгилаб берадиган бундай илғор ютуқлар нафақат мактаб, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртларига, балки ҳар қайси оила, ҳаётига кенг кириб бориши учун замин туғдиришнинг аҳамиятини чуқур англаб олишимиз лозим.

Масъулиятли ва мураккаб бу вазифа, давлатнинг бошқа тadbирлари қаторида, Республика Олий Мажлисининг 9-сессиясида қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонун «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»ни (1997 йил 29 август) рўёбга чиқариш орқали бажарилади. Бу дастурни таркибий қисми сифатида таълимнинг янги модели яратилади. Бундан кўзланган мақсад таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва саркитлардан тўла халос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг миллий тизимини яратиш эди.

Президент томонидан илмий асослаб берилган таълим-тарбия моделини амалиётга тадбиқ этиш ўқув жараёнини технологиялаш билан узвий боғлиқдир.

Ушбу дастур мазмунида баркамол шахс ва малакали мутахассисни тарбиялаб вояга етказиш жараёнининг моҳияти тўлақонли очиб берилгандир. Малакали кадрлар тайёрлаш жараёнининг ҳар бир босқичи ўзида таълим жараёнини самарали ташкил этиш, уни юқори босқичларга кўтариш, шу билан бирга жаҳон таълими даражасига етказиш борасида муайян вазифаларни амалга ошириши лозим. Чунончи, мазкур жараённинг биринчи босқичи (1997-2001 йиллар)да «...ўқув-услубий мажмуаларнинг ҳамда таълим жараёни дидактик ва ахборот таъминотининг янги авлодини ишлаб чиқиш ва жорий этиш», иккинчи босқич (2001-2005 йиллар)да «...таълим муассасаларининг моддий-техника ва ахборот базасини мустаҳкамлашни давом эттириш, ўқув-тарбия жараёнини юқори сифатли ўқув адабиётларни ва илғор педагогик технологиялар билан таъминлаш» ҳамда учинчи босқич (2005 ва ундан кейинги йиллар) да «...таълим муассасаларининг ресурс, кадрлар ва ахборот базаларини янада мустаҳкамлаш ўқув-тарбия жараёнини янги ўқув услубий мажмуалар, илғор педагогик технологиялар билан тўлиқ таъминлаш» каби долзарб вазифалар ижобий ҳал этилмоғи лозим.

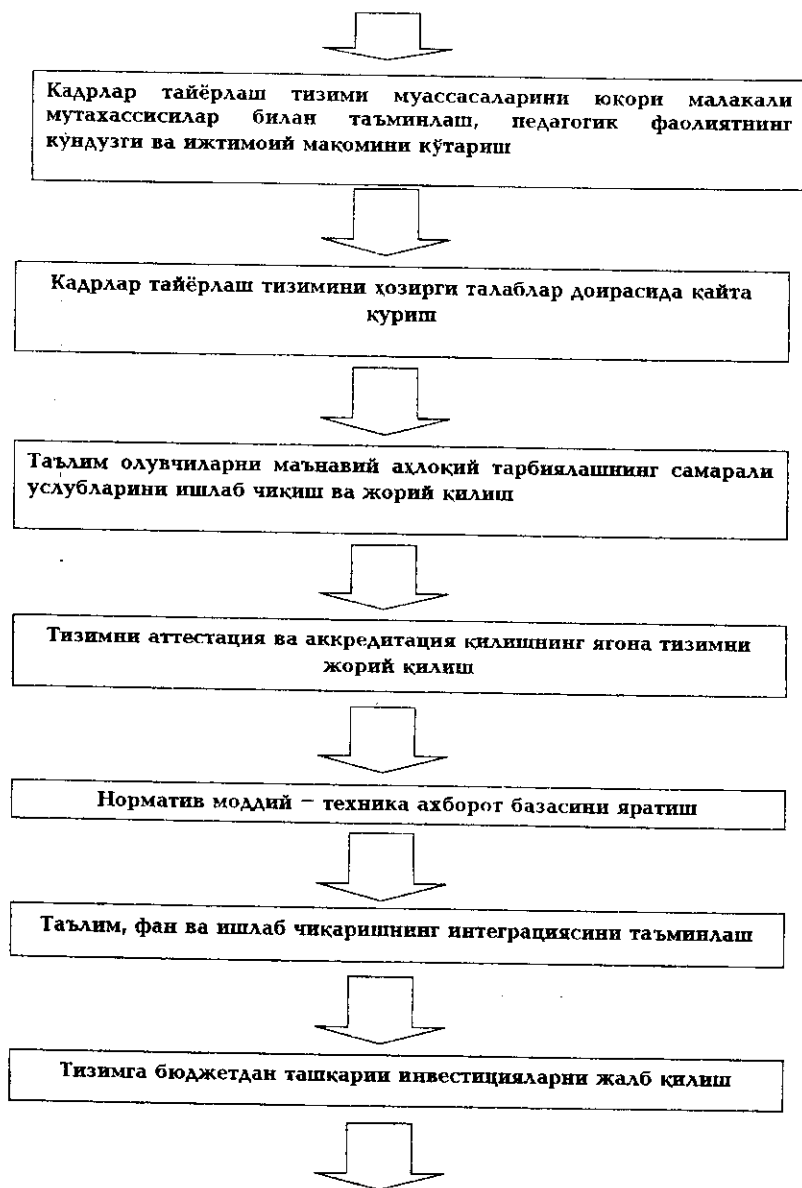
Миллий дастур қуйидаги вазифаларни ҳал этишни назарда тутди:

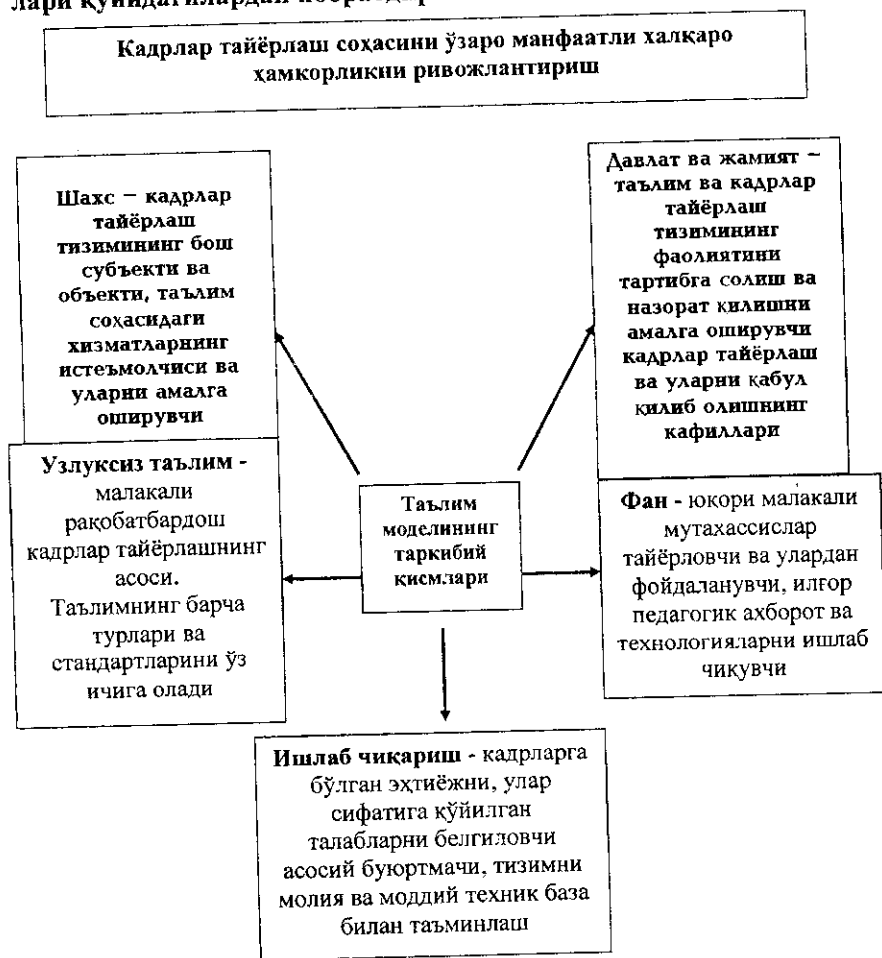
«Таълим тўғрисида»ги қонунга мувофиқ таълим тизимини ислох қилиш давлат ва нодавлат таълим муассасалари ҳамда кадрлар тайёрлаш соҳасида рақобат муҳитини шакллантириш

Таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга ошираётган янгиланиш, ривожланган демократик ҳуқуқий давлат қурилиши жараёнига мослаш

Кадрлар тайёрлаш миллий моделининг асосий таркибий қисм-лари қуйидагилардан иборатдир:

Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчиси;

давлат ва жамият – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафиллари;

узлуксиз таълим малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият кўрсатиш мухитини ўз ичига олади;

фан юкори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи;

ишлаб чиқариш кадрларга бўлган эҳтиёжни, шунингдек, уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан қўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техника жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси.

Давлат ва жамият узлуксиз таълим ва кадрлар тайёрлаш тизими барча учун очиқ бўлишини ва ҳаёт ўзгаришларига мослашувчанлигини таъминлайди.

Ана шундай буюк вазифалар ва уларни амалга ошириш учун ажратиладиган маблағлар ҳақида гапирар эканмиз, эртанги кунимиз учун, болаларимиз, фарзандларимизнинг бахти учун меҳнат қилиш, фидойилик кўрсатиш — бу барчамизнинг муқаддас бурчимиздир.

Текшириш учун саволлар:

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг мақсади ва вазифасини тушунтиринг.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури нечта босқични ўз ичига олади.
3. Кадрлар тайёрлашнинг Миллий модели ва унинг асосий компонентлари.

1.2. Педагогик технологиялар фанининг мазмуни, моҳияти, мақсад ва вазифаси

Режа:

1. Педагогик технологиянинг мақсад ва вазифалари.
  2. Педагогик технологиялар фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлиги.
  3. Педагогик технологиянинг педагогик асослари.
- Педагогик технология (ПТ) - шундай билимлар соҳасики, улар ёрдамида 3-минг йилликда давлатимиз таълим соҳасида туб

бурилишлар юз беради, ўқитувчи фаолияти янгиланади, талаба ёшларда хурфидрилик, билимга чанқоқлик, Ватанга меҳр-муҳаббат, инсонпарварлик туйғулари тизимли равишда шакллантирилади.

Маълумотлилиқ асосида ётувчи бош ғоя ҳам табиат ва инсон узвийлигини англаб етадиган, авторитар ва сохта тафаккурлаш усулидан воз кечган, сабрбардошли, қаноатли, ўзгалар фикрини ҳурматлайдиган, миллий-маданий ва умуминсоний қадриятлар каби шахс сифатларини шакллантиришни кўзда тутган инсонпарварлик ҳисобланади. Бу масаланинг ечими қайси даражада таълимни технологиялаштириш билан боғлиқ.

1 «Педагогик технология - бу аниқ кетма-кетликдаги яхлит жараён бўлиб, у дастлаб «технология» тушунчасига аниқлик киритади. Бу сўз техникавий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда фанга 1872 йилда кириб келди ва юнонча икки сўздан - «технос» (techne) - санъат, ҳунар ва «логос» (logos) - фан сўзларидан ташкил топиб «ҳунар фани» маъносини англатади. Бироқ, бу ифода замонавий технологик жараёни тўлиқ тавсифлаб беролмайди. Технологик жараён ҳар доим зарурий воситалар ва шароитлардан фойдаланган ҳолда амалларни (операцияларни) муайян кетма-кетликда бажаришни кўзда тутди. Янада аниқроқ айтадиган бўлсак, технологик жараён - бу меҳнат қуроли билан меҳнат объектлари (ҳом ашё)га босқичма-босқич таъсир этиш натижасида маҳсулот яратиш борасидаги ишчи (ишчи-машина)нинг фаолиятидир. Ана шу таърифни тадқиқот мавзусига кўчириш мумкин, яъни: ПТ - бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи(талаба)ларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларни интенсив шакллантириш жараёнидир

Айнан ана шу мазмунда «технология» термин ва унинг «ўқитиш технологияси», «таълим технологияси», «таълимда технология» шакллари педагогик адабиётлардан фойдаланила бошланди ва муалифлар таълим-технологик жараёнининг тузилиши ва ташкил этувчиларини қандай тасаввур этишларига қараб кўплаб ифодаларга эга бўлди (уч юздан ортиқ).

«Педагогик технология» термини биринчи бор педагогика бўйича ишларда XX асрнинг 20-йилларида тилга олинган. Ҳозирги кунда педагогик технология тушунчасида турлича ифодалашлар мавжуд. «Педагогик технология», «Янги кейинги 10 йиллар ичида

яратилган, педагогикага бағишланган адабиётларда педагогик технология», «Илғор педагогик технология», «Прогрессив педагогик технология» каби тушунчалар кўп учраб тургани билан, ударнинг ўзбек тилидаги маромига етган таърифи ҳали тузилмаган.

Технология – бу талабанинг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан пухта лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараёндр.

«Педагогик технологиялар» фанининг мақсад ва вазифалари:

- лицей ва коллежларнинг бўлажак ўқитувчиларининг замонавий педагогик технологиялар назарий асослари билимлари билан қуроллантириш;

- янги педагогик даражада педагогик жараёнларни самарали ташкил этишлари учун зарур маҳоратларга эга бўлишлари;

- замонавий педагогик технологиялар, ғоялар мактаблар, йўналишлар, кенг турларида йўл топа билиш маҳорати;

- педагогик фаолиятни ижодий ва методик тўғри бажаришга тайёрликни шакллантириш;

- мустақил ишлаш, мустақил билим олиш, ўзини тарбиялаш ва ўзини мутахассислик даражасини доимий ошириб боришга интилишни фаоллаштириш.

Ўзбекистон миллий тараққиётнинг энг маъсулиятли босқичи- ижтимоий – сиёсий ва иқтисодий ҳаётнинг кескин бурилиш даврини бошдан кечирмоқда.

XX аср тугаб, жамиятимиз ҳар бир фуқароси XXI аср ибтидосида, ортда қолган йўлларни сарҳисоб қилиш ва келажак ҳаётнинг турли жабҳалари режасини белгилаб олиш муаммосига дуч келиши ижтимоий фан олимлари зиммасига катта вазифаларни юклайди.

Бундай ҳолларда жамият ижтимоий ривожининг илмий асосланган истиқболли режасини тузиб, унинг устувор йўналишларини белгилаб олиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Аристотель ўз вақтида айтганидек, ҳар доим ва ҳар жойда эзгуликка эришиш икки шартнинг бажарилишига:

1. Ҳар қандай фаолият якунидаги мақсадни тўғри белгилаш:

2. Пировард мақсадга эришиш чора-тадбирларни излаб топишга боғлиқдир.

Илмий тилда буни фаолиятнинг методологик асосини аниқлаш ва мақсадга етишиш усул ва услубларни тўғри белгилаш дейилади.

«Ватан, миллат тақдири ҳал бўладиган қалтис вазиятларда тўғри йўлни танлай олиш учун аввало тарихни ва ҳаётнинг аччиқ-чучугини билиш керак», - деган эди И. Каримов.

Юқоридагилар жамият ҳаёти барча жабҳаларининг муваффақиятини белгилаб берувчи, шу билан уларнинг пойдевори ҳисобланувчи таълим-тарбия соҳасига ҳам тўлалигича тегишлидир.

Республика Президенти таълим-тарбия соҳасига миллий дидактик нуқтаи назардан ёндошиб, уни қуйидагича таърифлайди: «Таълим Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчанлик фаолиятини бахш этади. Ўсиб келаётган авлоднинг барча яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-кори, маҳорати узлуксиз такомиллашади, катта авлодларнинг доно тажрибаси англаб олинади ва ёш авлодга ўтади».

Кейинги 10 йиллар ичида яратилган, педагогикага бағишланган адабиётларда «Педагогик технология», «Янги педагогик технология», «Илғор педагогик технология», «Прогрессив педагогик технология» каби тушунчалар кўп учраб тургани билан, уларнинг ўзбек тилидаги маромига етган таърифи ҳали тузилмаган.

Республикаимизнинг педагогик олим ва амалиётчилар илмий асосланган ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий-педагогик шароитга мослашган таълим технологияларини яратиш ва уларни таълим-тарбия амалиётида қўллашга интилмоқдалар.

Бу ерда, нима учун бугунги кунда педагогик технологияларни илмий назарий асосини яратиш ва амалиётга тадбиқ этиш зарурияти туғилди деган савол пайдо бўлиши мумкин. Жамиятимизга қанчадан қанча билимли кадрларни ва юқори малакали олимларни етиштириб келган педагогика услублари мавжуд-ку, уларнинг эскириб, талабга жавоб бермай қолган ва мафкуралаштирилган жойларни ўзгартириб, миллий тус бериб, фойдаланаверса бўлмайdimи? - деган мулоҳазалар ҳам йўқ эмас. Ўзбекистоннинг шу кундаги педагогик жамоатчиликнинг аксарияти, айнан мана шу йўлдан бормоқда. Бу йўл илоҳсизликдан излаб топилган бўлиб, киска муддат хизмат қилиши мумкин. Мустақилликни қўлга киритган ва буюк келажак сари интилаётган жамиятга бу йўл узоқ хизмат қила олмайди. Чунки:

биринчидан: — маълум сабабларга кўра жаҳон ҳамжамяти тараққиётдан ортда қолиб кетган жамиятимиз, тараққий этган мамлакатлар қаторидан ўрин олиши учун, аҳоли таълимини

жадаллаштириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида энг илғор педагогик тадбирларидан фойдаланиш зарурлиги:

иккинчидан: — анъанавий ўқитиш тизими ёзма ва оғзаки сўзларга таяниб иш кўриши туфайли «Ахборотли ўқитиш» сифатида тавсифланиб, ўқитувчи фаолияти биргина ўқув жараёнининг ташкилотчиси сифатида эмас, балки нуфузли билимлар манбаига айланиб қолганлиги;

учинчидан: — фан-техника тараққиётинининг ўрта ривожланганлиги натижасида ахборотларнинг кескин кўпайиб бораётганлиги ва уларни ёшларга билдириш учун вақтнинг чегараланганлиги;

тўртинчидан: — кишилиқ жамияти ўз тараққиётининг шу кундаги босқичида назарий ва эмпирик билимларга асосланган тафаккурдан тобора фойдали натижага эга бўлган, аниқ яқунга асосланган техник тафаккурга ўтиб бораётганлиги;

бешинчидан: — ёшларни ҳаётга мукаммал тайёрлаш талаби уларга энг илғор билим бериш усули ҳисобланган объектив борлиққа ёндошув тамойилидан фойдаланишни талаб қилишидадир.

Педагогик технология фани юқорида санаб ўтилган 5 та сабабий шартларнинг барча талабларига жавоб берадиган таълимий тадбирдир.

Дарҳақиқат, XX аср кишилиқ жамияти тараққиёти тарихидан фан ва техника соҳасида юз берган инқилоблар даври сифатида жой олди. Илм-фан ва техника ривожининг юксак суръати моддий ишлаб чиқариш жараёни назарий (ғоявий) ҳамда амалий жиҳатдан бойитиб бориш билан бирга ижтимоий муносабатларни янгича мазмун касб этишини таъминлайди. Хизмат кўрсатиш соҳаларининг пайдо бўлиши, янгича турмуш тарзи кишиларни моддий ва маънавий эҳтиёжларининг ортиб боришига замин ҳозирлади. Ижтимоий эҳтиёжларнинг янгиланиб ҳамда ортиб бориши ўз навбатида уларни қисқа муддат ва сифатли қондирилишини таъмин этувчи фаолиятининг йўлга қўйилишини тақозо этади. Ижтимоий зарурат маҳсули бўлган технология соҳаси ва унинг тақомиллашиб бориши қисқа вақт оралиғида, кам жисмоний куч сарфлаган ҳолда юксак сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш имкониятини беради. Моддий ишлаб чиқариш, хом-ашёни қайта ишлаш соҳалари (қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, маиший хизмат кўрсатиш ва бошқалар) да маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш

нисбатан технологик ёндошув анъанаси юзага келади. Технологик ёндошув ишлаб чиқариш жараёнининг умумий тавсифини юритишга хизмат қилади. Муайян маҳсулотни ишлаб чиқариш мақсадида хом-ашёни танлаш (дастлабки босқич) дан маҳсулотни истеъмолчига етказиб беришгача бўлган (сўнгги босқич) даврини ўз ичига олган жараён технологик жараён сифатида эътироф этилади. Ишлаб чиқариш жараёнига нисбатан технологик ёндошув муайян соҳаларда ислохотларни ташкил этиш уларни муваффақиятини таъминлаш, эришилган ютуқларни бойитиб бориш каби мақсадларга эришишнинг самарали омили сифатида намоён бўлади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларига замонавий илғор юксак технологиянинг тадбиқ этилиши бир қатор шартлар асосида кечади, хусусан илм-фан ҳамда техниканинг сўнгги ютуқларига таяниш, йирик молиявий маблағлар ва юксак даражадаги касбий маҳоратга эга малакали мутахассисларнинг мавжудлиги бу борадаги ютуқларни кафолатлайди.

Моддий ишлаб чиқариш соҳаларида илғор технологияларни қўллаш шартларида бири-малакали мутахассисларни тайёрлаш, уларнинг касбий маҳоратини доимий равишда ошириб боришга эришиш эканлигидан ҳам англанадики, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаёт бир-бири билан узвийлик, алоқадорлик ҳамда яхлитлик таъйини асосида ривожланиб боради. Жамият ижтимоий ҳаётида этакчи ўрин тутган ғоя ва қарашлар иқтисодий ишлаб чиқариш ривожига ўз таъсирини ўтказса, ўз навбатида, иқтисодий ўсиш аҳолининг маданий турмуш тарзини яхшиланишига олиб келади.

Инсонга цивилизациянинг қуйи босқичларида шахсни тарбиялаш, унга таълим беришга йўналтирилган фаолият содда, жуда оддий талаблар асосида ташкил этилган бугунги кунга келиб таълим жараёни ташкил этишга нисбатан ўта қатъий ҳамда мураккаб талаблар қўйилмоқда. Чунончи мураккаб техника билан ишлай оладиган, ишлаб чиқариш жараёнининг моҳиятини тўлақонли англаш имкониятига эга, фавқулотда рўй берувчи вазибаларда ҳам юзага келган муаммоларни ижобий ҳал эта олувчи малакали мутахассисни тайёрлашга бўлган ижтимоий эҳтиёж таълим жараёнини технологик ёндошув асосида ташкил этишни тақозо этмоқда.

Шу боис ижтимоий тараққиёт билан узвий алоқадорликда ривожланиб бораётган педагогика фанининг вазифалари доираси кенгайиб бормоқда. Табиий равишда замонавий фан-техника ютуқларидан самарали ва унумли фойдалана олиш вазифаси мазкур фан олдига ҳам қўйилгандир.

Айни вақтда Республика ижтимоий ҳаётига шиддатли тезликда ахборотлар оқими кириб келмоқда ва кенг қўламни камраб олмоқда. Ахборотларни тезкор суръатда қабул қилиб олиш, уларни таҳлил этиш, қайта ишлаш, назарий жиҳатдан умумлаштириш, хулосалаш ҳамда ўқувчига етказа беришни йўлга қўйиш таълим тизими олдида турган долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Таълим-тарбия жараёнига педагогик технологияни тадбиқ этиш юқорида қайд этилган долзарб муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилади.

«Педагогик технологиялар» фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлиги.

«Педагогик технологиялар» фанини ўрганиш педагогик назарияси ва тарихи, педагогик маҳорат, психология, демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти, фалсафа, мантиқ, этика, маънавият, Ўзбекистон тарихи, мактаб гигиенаси ва физиологияси, она тили билан ўзаро боғлиқликда қурилади.

Педагогик технология фан сифатида бир қанча асосларга эга. Булардан энг аҳамиятлилари ижтимоий, фалсафий, методологик, гигиеник, мафкуравий, ҳуқуқий-меъёрий, иқтисодий, тарихий, назарий, амалий ва бошқа асослар ҳисобланади. Улар билан қисқача танишиб чиқамиз.

Педагогик технологиянинг ижтимоий асоси ҳар бир шахс, жамият ва давлатнинг таълим-тарбия соҳасидаги эҳтиёжларидан келиб чиқади ва шу эҳтиёжларни қондиришнинг мақсад ва талабларини ташкилий шакллари ва усулларини белгилайди. У шахснинг жамиятнинг ва давлатнинг ривожланишида асосий омиллардан ҳисобланади. Педагогик технологиянинг фалсафий асоси унинг мақсадлари ҳамда ташкилий шакл ва усулларини фалсафий жиҳатдан тўғри йўналишда бўлишини таъминлашга хизмат қилади. Фалсафий оқимлар ва йўналишларнинг ҳар бири таълим-тарбия масалаларига ўзига хос ёндошади. Шу сабабли «Педагогик технология» фанининг фалсафий йўналиши унинг тўғри ёки нотўғрилигини, жамиятнинг маълум мақсадларига

мувофик ёки зидлигини кўрсатади. Бу педагогик технологияларга баҳо беришда асосий кўрсаткичлардан ҳисобланади.

Педагогик технология фанининг методологик асоси уни амалга оширишда қандай методларга асосланишини белгилайди, инсонларнинг олами ва ўзларини билишлари турли тарихий даврларда турлича асосларга эга бўлган ва улар ўзига хос методларни келтириб чиқарган. Ҳозир олам ва унинг хусусиятлари ҳақида ҳолис маълумотлар олиш ҳаққоний билимлар ҳосил қилишнинг илмий методикаси педагогик технологияларнинг методологик асоси ҳисобланади. Методологик асоснинг илмий жиҳатдан тўғри бўлиши технологиялар учун зарур шартдир. Педагогик технологиянинг дидактик асоси унинг таълим-тарбия қоида ва тамойилларига мувофиқлигини белгилайди. Дидактик талаблар таълим-тарбиявий вазифаларнинг назарий жиҳатдан тўғри бажарилишини таъминлайди.

Педагогик технологиянинг дидактик жиҳатдан тўғри бўлиши унинг юқори самарадорлигининг зарур шarti ҳисобланади. Бунинг учун замонавий дидактиканинг илмий ҳулосаларидан ижодий фойдаланиш талаб қилинади.

Педагогик технологиянинг педагогик асоси. Замонавий педагогика фанининг илмий ҳулосаларидан келиб чиқади. Бунда педагогик технологиянинг умумий таркибий тузилмаси, мазмуни, шакли, усуллари, воситалари, педагогик жараённинг ташкил қилиниши, олиб борилиши, унинг диагностикаси, мониторинги, ўқув-мавзу режалар ва шу қабиларнинг илмий жиҳатдан тўғри бўлиши таъминланади. Педагогик технологиялар ҳозирги педагогика фанининг ривожланишида катта ўрин эгаллаб бормоқда.

Педагогик технологиянинг психологик асоси психология фанининг илмий ҳулосалари ва тавсиялари билан белгиланади. Улардан таълим-тарбия жараёнида тўғри фойдаланиш оқалигина кутилган натижага эришиш мумкин. Шу сабабли педагогик технология психология қонунларини тўлиқ ҳисобга олиши талаб этилади.

Таълимнинг ҳар бир босқичида тегишли ёш психологияси хусусиятларига мослаштирилган педагогик технологиялар қўлланилади. Ҳар бир босқичда тегишли даражадаги билим ва тарбия берилади. Бу масалаларни ўрганиш билан педагогик психология фани шуғулланади.

Педагогик технологиянинг физиологик асоси ўқувчиларнинг турли ёшдаги физиологик хусусиятларини ҳисобга олишдан иборат. Бунда ўғил ва киз болалар физиологиясидаги фарқлар алоҳида ҳисобга олинishi лозим. Педагогик технология жараёнида физиологик талабларни ҳисобга олиш соғлом авлодни вояга етказишнинг зарурий шарти ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг гигиеник асоси таълим- тарбия жараёнида саломатликни сақлаш талабларига риоя қилишдан иборат. Бунда турли зарарли ва ортиқча таъсирларни бартараф қилиш, ўқув шароити: ёритилганлик, ҳарорат, ҳавонинг тозалиги, ўқувчининг ва ўқитувчининг иш ўрни, жиҳозлар, ўқув юкламаларининг меъёрлари, дидактик воситаларнинг қулайлиги сифати ва шу қабилар тиббиёт, физиология, экология талабларига, инсонпарварлик ғояларига мувофиқ бўлган илмий асосларда белгилаб борилади.

Бу талаб ва меъёрларга риоя қилиш педагогик технологияни амалга тадбиқ этиш имкониятини яратади. Бу масалаларни ўрганиш билан мактаб гигиенаси фани шуғулланади.

Педагогик технологиянинг мафкуравий асоси унинг миллий истиқлол ғояси ва мафкураси тамойилларини ўзида мужассам этиши ва уларни амалга оширишга йўналтирилган бўлишидан иборат. Бунда барқамол инсонни шакллантиришда мафкуравий тарбиянинг фидойи, мустақил фикрлай оладиган, ҳуқ-атвори билан бошқаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли, ижтимоий фаол инсонни вояга етказишдан иборат асосий вазифаларни амалга ошириб бориши ҳар бир педагогик технология учун долзарб масалалардан ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг ҳуқуқий-меъёрий асоси таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва амалга оширишга доир қонуний ва меъёрий ҳужжатлар билан белгиланади. Булар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси «Таълим тўғрисида»ги Қонун, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, давлат таълим стандартлари, ўқув режа ва дастурлар; Ўзбекистон Республикаси Президентининг таълим-тарбия соҳасига тегишли Фармонлари, Вазирлар маҳкамасининг қарор ва буйруқлари, улар асосида тайёрланиб ўрнатилган тартибда тасдиқланган низомлар, уставлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар ҳисобланади.

Педагогик технология жараёни иштирокчилари ушбу ҳукукий-меъёрий асосларни тегишли даражада билишлари ва амалга ошириб боришлари лозим.

Педагогик технологиянинг иқтисодий асоси таълим менежменти ҳулосалари ва маркетинг тадқиқотлари натижаларига мувофиқ белгиланади. Педагогик технология ижтимоий соҳадаги фаолият бўлгани сабабли унинг иқтисодий самараси ўзига хос тартибларда аниқланади ва таъминот масалалари ҳал қилиб борилади. Педагогик технология иқтисодий асосини мустаҳкам бўлиши уни амалиётда давом эттириш учун зарурий шарт ҳисобланади.

Педагогик технологиянинг тарихий асоси таълим-тарбия масалаларини турли тарихий даврларда амалга оширишнинг шакл ва усуллари, мазмуни ҳамда турли педагогик назариялар ҳақидаги маълумотлардан иборат бўлиб улар замонавий педагогик технологияларнинг келиб чиқиши учун замин ҳисобланади. Ҳозирги педагогик технологиялар турли даврларда бошланган ишлар, олиб борилган таҳлиллар, чиқарилган ҳулосалар, мутафаккирлар билдирган фикр-мулоҳазаларнинг ривожлантирилиши асосида пайдо бўлиб, такомиллашиб бормоқда. Педагогик технологиянинг тарихий асоси унинг ўзига хос илдизларини ташкил қилишини ҳисобга олган ҳолда уларни билиш ва чуқур ўрганиш келгуси ривожланиш йўллариини белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида айтилган ва бошқа асослар умумлаштирилса, ҳар бир педагогик технологиянинг ўзи келиб чиқади. Улар алоҳида мақсад, вазифалари, мазмуни, шакл, усул, воситаларига мувофиқ белгиланади.

«Педагогик технологиялар» фанининг методологик асослари.

Инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи - олдига маълум бир мақсад қўйиб, сўнг унга томон ҳаракат қилишидадир. Киши мақсад сари қиладиган ҳаракати (фаолияти) жараёнида муайян табиий ва сунъий тўсиқларни енгиб ўтади. Бу тўсиқларни енгиб ўтиш учун у бир қатор тадбир ва чоралардан фойдаланади.

Мақсадга етишда муайян тўсиқни енгиб ўтиш учун қўлланадиган тадбир ва чоралар мажмуини усул дейилади.

Мақсадга етишда бир неча баъзан, ўнлаб-юзлаб тўсиқларни енгишга тўғри келади. Бу тўсиқларни енгиш учун тегишли усуллар тегишли маълум бир тизимда қўлланилади.

Мақсадга етишда қўлланиладиган усуллар тизимини услуб (йўл) дейилади.

Усулларни маълум бир услубда қўлланиш жараёнида ҳар бир ҳаракат мақоми муайян мақсад кўрсаткичларига бўйсундирилади. Ундан ташқари, киши мақсадга етиш жараёнида бир қатор қонуниятларга ҳам тамойил сифатида амал қилади.

Киши мақсад сари қилган ҳаракатида унинг учун тамойил вазифасини бажарувчи мақсад кўрсаткичлари билан ҳаракати давомида амал қилиниши шарт бўлган қонуниятлар мажмуига методология дейилади.

Ҳар бир шахсни, ижтимоий гуруҳни ва бутун ҷамиятни энг умумий, умумий ва хусусий мақсадлари бўлади, инчунун уларнинг энг умумий, умумий ва хусусий методологик асослари мавжуд.

Ҷамият олдига қўйган умумий мақсад кўрсаткичлари фалсафанинг умумий қонуниятлари ҳамма учун энг умумий методологик асосдир.

Ҳар бир соҳада мавжуд мақсад кўрсаткичлари билан фақат шу соҳада ҳукм сурувчи қонуниятлар шу соҳада фаолият кўрсатувчилар учун умумий методологик асос ҳисобланади.

Муайян фаолиятнинг энг умумий, умумий мақсад кўрсаткичлари ва қонуниятлари билан бирга шу фаолиятнинг ичида қисқа муддатли мақсад кўрсаткичлари ва тармоқ қонуниятлари ҳам бўлади. Уларга амал қилиш хусусий методология дейилади.

Одамлар фаолият кўрсатиш жараёнида ўз ишларини энг умумий, умумий ва хусусий методологиялардан бирдай келиб чиққан ҳолда амалга оширадилар. Акс ҳолда қилган ҳаракатлари зое кетади.

Усул, услуб ва методология тушунчаларига умумфалсафий таъриф бериб чиққаннимиздан сўнг уларнинг ўқув жараёнида ишлатилишини кўриб чиқамиз.

Инсоннинг бошқа мавжудотлардан фарқи-унинг ўз олдига мақсад қўйиб, мақсад сари ҳаракат қилишидир, деб таъкидладик.

Табиий савол туғиладики, бу мақсадлар қаёқдан пайдо бўлади? Жавоб: ҳар қандай мақсад алоҳида бир шахс, ижтимоий гуруҳ ёки миллатнинг эҳтиёжидан келиб чиқади.

Инсон био-ижтимоий мавжудот бўлганлигидан унинг биологик эҳтиёжи баробарида ижтимоий эҳтиёжи ҳам мавжуд.

Биологик эҳтиёжлар кишининг биологик табиатидан келиб чиқади. Тирик мавжудот сифатида ҳаётни сақлаб қолиш учун талаб этиладиган зарурий эҳтиёж биологик эҳтиёж дейилади. Буларга еб-

ичиш, нафас олиш, хавф-хатардан сакланиш, насл қолдириш кабилар киради.

Ижтимоий эҳтиёжга кишининг ижтимоий тараққиёти натижасида вужудга келадиган фикр юритиш, фикр алмашиш, билим олиш, меҳнат қилиш, завкланиш севиш ва севилиш каби эҳтиёжлар киради.

Эҳтиёжни қондириш устида маълум вақт фикр-мулоҳаза юритилгандан кейин эҳтиёж ёки инкор қилиниб бостирилади ёки унга етишиш мақсад қилиб қўйилади.

Мақсад ва унинг кўрсаткичлари аниқ бўлгандан кейин, унга етишиш усуллари тизими излаб топилади ва ҳаракат бошланади. Шунда мақсад кўрсаткичлари билан ҳаракат пайтида ўз мавжудлигини намён қилувчи қонунлар йиғиндиси ушбу фаолиятнинг методологик асосини яъни амал қилиниши шарт бўлган тамойиллар мажмуини ташкил қилади.

Ҳар қандай жамиятнинг энг умумий мақсади бўлади. Уни миллий ғоя дейилади.

Ўзбекистон Республикаси халқларининг асосий мақсади ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш ҳамда одил фуқаролик жамиятини шакллантиришдир.

Бундай давлат ва жамият сифатларини ифода этувчи кўрсаткичлар бўлади. Улар фалсафанинг энг умумий қонуниятлари билан биргаликда жамият аъзоларининг барча фаолиятига, шу жумладан, таълим-тарбия соҳасидагиларга ҳам, энг умумий методологик асос вазифасини бажаради.

Киши ўз фаолиятида энг умумий тамойилларга амал қилиши билан бирга муайян бир соҳанинг умумий мақсад ва қонуниятларига тамойил сифатида суянади, деган эдик.

Педагогик жараённинг умумий методологияси соҳа олдига қўйган мақсад кўрсаткичлари билан дидактиканинг умумий тамойилларидир.

Педагогика соҳасининг умумий мақсади жамиятнинг энг умумий мақсади, яъни ғоясидан келиб чиқиб, ажралмас қисми ҳисобланади.

Маориф соҳасининг умумий мақсади ҳуқуқий демократик давлат ҳамда одил фуқаролик жамияти талабларига жавоб берувчи кишини тарбиялаб беришдан иборатдир.

Ўзбекистонда муаллифлар томонидан олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, эркин, маърифатли ва демократик

давлат фукарolari қуйидаги ижтимоий сифатларга эга бўлишлари керак: ақли, мустақил фикр юрита оладиган; одобли, миллатимиз тўплаган барча фазилатларга эга; меҳнатсевар, меҳнат кишини ижтимоий эҳтиёжларига айланганлиги; билимли, диний, дунёвий ва фазовий билимларни кўп ва чуқур эгаллаб олиб, уларни ҳаётга қўлай олиши;

жисмоний-соғлом, руҳий ва ижтимоий саломат; миллий ғурурга эга-аждодларимизнинг моддий ва маънавий меросларини эгаллаб, улар билан фахрланувчи ва уларни бойитишга ҳисса қўшувчи; ватанпарвар, ватан учун халқ учун фидокорона меҳнат қилувчи, уларни муҳофаза қила олувчи ва зарур бўлса улар учун жонини қурбон қилувчи; байналминал, ўз миллати қаторида бошқа миллатларни ҳурмат қилувчи; инсонпарвар инсон зотиға фақат яхшиликлар йўлловчи ва улар учун эзгу ишлар қилувчи; жасур ва шижоатли - ҳар бир ишиға мардона киришиб, уни шижоат билан охириға етказувчи.

Бу ўнта ижтимоий сифат жамият эҳтиёжидан келиб чиққан давлат буюртмаси бўлиб, таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган ҳар бир инсон улардан умумий методологик асос сифатида фойдаланиши керак. Бу умумсоҳавий методологиянинг биринчи қисми ҳисобланади.

Умумий методологиянинг иккинчи қисмини ўқитувчиларға яхши таниш бўлган дидактика тамойиллари ташкил қилади.

Уларға: таълим-тарбия жараёнида таълим олувчи диққатини берилаётган билимға қаратиб, уни жараён охиригача сақлаб туриш; ҳар бир билимни илмий асослаб бериш; билим беришда ўқувчининг имконияти ва ёш хусусиятларидан келиб чиқиш; билим беришда мумкин қадар кўпроқ кўргазмали воситалардан фойдаланиш; билим беришда мунтазамлилик ва давомийликни сақлаш; ўқув жараёнини меҳнат жараёни билан қўшиб олиб бориш; таълим ва тарбиянинг тизимли, изчил бўлиши ва унинг бирлиги тамойиллари қиради.

Ҳар бир фаолиятнинг энг умумий, умумий методологик асослари билан бир қаторда хусусий методологияси ҳам мавжуд. Бизнинг мисолда, бу муайян ўқув предмети, муайян мавзу ва муайян дарсларни ўтишға қутилган мақсад кўрсаткичлари билан педагогик технологиянинг беш тамойиллари ҳисобланади.

Педагогик жараёнда амал қилиниши шарт бўлган уч турдаги методологик асосни кўриб чиқдик. Ўқув жараёни билан

шуғулланувчи ҳар бир ўқитувчи, тарбиячи ва бошқалар ушбу уч методологик асоснинг ҳаммасига бирдай амал қилиши шарт. Фақат шундагина улар кутилган натижага эришиши мумкин.

Текшириш учун саволлар:

1. Педагогик технология тушунчасига таъриф беринг?
2. Педагогик технологиялар» фанининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
3. Педагогик технологиялар» фанининг бошқа фанлар билан боғлиқлигини қандай ифодалайсиз?

II Боб. ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ИЛМИЙ- НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

2.1. Педагогик технологияларнинг таълим жараёнида тутган ўрни

Режа:

1. Таълим технологиясининг ривожланиш босқичлари.
2. Педагогик технологияларнинг ривожланиш босқичлари ва ўзига хос хусусиятлари.
3. Педагогик технология мезонлари, аспектлари ва қўлланилиш даражалари.
4. Педагогик технологияларнинг классификацияси.

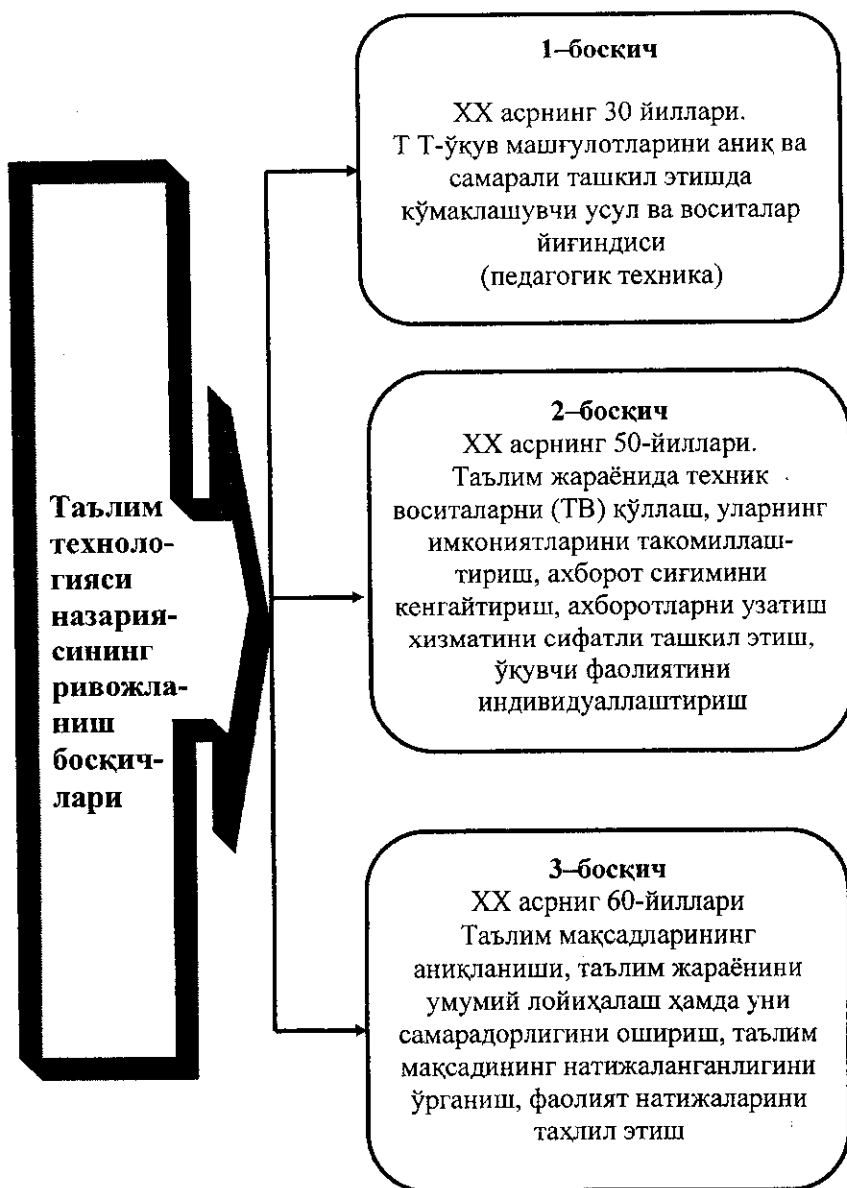
Асосий тушунчалар: педагогик технология, унинг аспектлари, тузилиши, талаблари, технологик мезонлари, илмий асослари.

Таълим технологияларининг фан-техника амалиётидаги ўрни. Педагогикага оид адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, ҳозирги даврда таълим технологияси тушунчаси таълим амалиёти ва назарияси илмдан мустақкам ўрин эгаллади, лекин уни педагогиканинг мукамал луғатлари (тезаурус)даги ўрни ҳали номаълумлигича қолмоқда.

XX асрнинг 20-йилларида «таълим технологияси» термини биринчи бор педагогика бўйича адабиётларда тилга олинган. Шу вақтнинг ўзида яна бир бошқа – «педагогик техника» термини ҳам тарқалди. У педагогик энциклопедияда 30-йилларда ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга қаратилган услублар ва воситалар сифатида ифодаланган. Педагогик технологияларга ўқув ва лаборатория ускуналари билан ишлаш, кўргазмали қўлланимлардан фойдаланиш маҳоратлари ҳам киритилган.

Ўтган асрнинг 40–50-йилларида, ўқитиш - ўқув жараёнларига техник воситаларни татбиқ этиш бошланганида, «таълим технологияси» термини оммалашди, ва у кейинги йиллар давомида «педагогик технологияга» айлантирилди.

Таълим технологияси назариясини ривожланиш босқичлари

60-йил ўрталарида бу тушунчанинг мазмуни чет элларда педагогик нашрларда ва халқаро конференцияларда кенг муҳокама этилди, натижада ушбу соҳада турли мамлакатларда (АҚШ, Англия, Япония, Франция, Италия, Венгрия) даражасига қараб уни талқин қилиш икки йўналиши белгиланди.

Биринчи йўналиш тарафдорлари техник воситалар ва дастурлаштирилган ўқитиш воситаларини қўллаш зарурлигини таъкидладилар (technology in education).

Иккинчи йўналиш тарафдорлари эса ўқув жараёнини ташкил этиш самарадорлигини ошириш ва педагогик ҳолатларнинг техниканинг кескин ривожланишидан ортида қолишини йўқотиш муҳим деб ҳисобладилар. Шундай қилиб 1-йўналиш «ўқитишда техник воситалар» сифатида белгиланди, биз биров кейинроқ юзага келган 2-йўналиш «ўқитиш технологияси» ёки «ўқув жараёни технологияси» сифатида белгиланди.

70-йилларнинг бошларида турли хилдаги ўқув ускуналарини ва ўқув воситаларини модернизациялаштириш зарурлиги англаб етилди. Буларсиз ўқитишнинг сифатлилиги ва самарадорлигига эришиб бўлмас эди.

60-йиллар ўрталари ва 70-йилларнинг бошларида АҚШ, Англия, Япония, Италия каби юксак ривожланган давлатларда педагогик технология масалалари билан шуғуллануви журналлар нашр этилар эди, кейинчалик бу муаммо билан ихтисослаштирилган ташкилотлар ва марказлар шуғуллана бошлайди. Хусусан, Японияда педагогик технология муаммолари билан тўрт та илмий ташкилотлар шуғулланади. 1967 йилда «Педагогик технологиялар бўйича Миллий кенгаш» ташкил этилди, унинг филиаллари 22 та давлат университетларида жойлаштирилган. Венгрия - 1973 йили ўқитиш технологияси Давлат Маркази ташкил этилди. Шу ўринда Венгрия олими Л. Салаи «ўқитиш технологияси» тушунчасига режалаштириш, мақсадларни таҳлил қилиш, ўқув-тарбиявий ишлар жараёнини илмий ташкил этиш, самарадорлигини ошириш мақсадида энг муҳим восита ва материалларни танлашни киритиб, ўқитиш жараёнини ташкил этувчиларни доирасини анча кенгайтирди. Э. Бистерски ва Ж. Целлерлар (АҚШ) тўплаган маълумотлар бўйича ўқитиш техникаси фақатгина ёрдамчи восита ва янги системадан иборат бўлибгина қолмай, балки ўқиш жараёни ташкилий шаклини, методи ва мазмунини ўзгартириб унинг ривожланишида катта рол ўйнайди. Бу эса ўз навбатида

ўқитувчилар ва ўқувчиларнинг педагогик фикрлашларига катта таъсир кўрсатди.

**Таълим технологияси муаммоларини тадқиқ этувчи
ташкилотлар ҳамда илмий журналлар**

<i>Мамлакат- лар</i>	<i>Ташкилот номи</i>	<i>Ташкил топган йил</i>	<i>Журнал номи</i>	<i>Нашр этилган йили</i>
АҚШ	Таълим ком- муникацияси ҳамда ассоциа- цияси	1971	«Таълим технологияси»	1961
Англия	Педагогик таъ- лим миллий кенгаши	1967	«Таълим технологияси ва дастурли таълим»	1964
Япония	4 номдаги ил- мий журнал- лар	1965 1970	«Таълим технологияси»	1965
Италия			«Таълим технологияси»	1971

Текшириш учун саволлар

1. Таълим технологиясининг ривожланиш босқичлари.
2. Педагогик технологияларнинг ривожланиш босқичлари ва ўзига хос хусусиятлари.
3. Педагогик технология мезонлари, аспектлари ва қўлланилиш даражалари.
4. Педагогик технологияларнинг классификацияси.

2.2. Педагогик технологияларнинг ривожланиш босқичлари ва ўзига хос хусусиятлари

Режа:

1. Педагогик технологияларнинг ривожланиш.
2. Педагог олимлар томонидан педагогик технологияга берилган таърифлар.
3. Педагогик технология мезонлари, аспектлари ва қўлланилиш даражалари. Педагогик технологиянинг тузилиши ва мезонлари.

Асосий тушунчалар: Педагогика, педагогик технология, таъриф, мақсад, вазифа.

Педагогик технология тушунчасининг шаклланиши ва ривожланиши тарихида турли қарашлар мавжуд бўлиб: у техник воситалар ҳақидаги таълимот деб ҳамда ўқитиш жараёнини лойиҳалаштирилган ҳолда изчил ва мунтазам ташкил этиш деб талқин қилинган. Айрим муаллифлар эса ўқитиш технологияларига фан ва санъат оралиғидаги фан деб қарайдилар, бошқалари уни лойиҳалаш билан боғлайдилар.

Шундай қилиб, баъзи ёндошувларда педагогик технологиялар ўқитишнинг барча воситаларини камраб олган қандайдир жиҳозлаш сифатида ҳам белгиланади. Унда технология ўқув жараёнини техниклаштиришни тақозо қилади.

Бошқа ёндошувда эса технологияга таълим амалиётини янги ёки замонавийлаштирилган билимлар билан таъминлашнинг усули сифатида қарашга имконият беради. Бунда технологияга таълимнинг илмий тамойиллари ва амалиётини татбиқ этиш сифатида қаралади.

Технология тушунчаси 60-йиллардаги Америка ва Ғарбий Европада таълимни ислоҳ қилиниши билан боғлиқ равишда кириб келди. Б. Блум, Ж. Кэрролл, П.Я. Гальперин, В.И. Давыдов, Н.А. Менчинская, З.И. Калмыкова, Л.И. Занков технологиялари машҳур. Ўқитишни ташкил қилишнинг технологик ёндошувлари В.П. Беспалько, Н.Ф. Талызина, Л.М. Фридман, Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской, Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкин, М.И. Махмутов каби аксарият психолог ва дидактикачиларга тааллуқлидир.

Технологик ёндошувлар таҳлили шунинг кўрсатадики, аксарият ўқитиш технологиялари бўш технологияланганлиги бўйича қолиб

кетмоқда. Бир қатор технологияларда назарий асослар кучайтирилган, амалий томони у қадар ойдинлаштирилмаган.

Т. Балло технологиянинг бир томонини, яъни ўқитишда топшириқли ёндошувни ёритади. Бошқаларида ё компьютер орқали дастурлаштирилган ўқитиш ёки ўқитишнинг муаммоли тузилмаси ажралиб туради.

Л.В. Занков, Т.Я. Гальперин, В.И. Давыдов тадқиқотларида босқичли ўқитишнинг яхлит технологиялари ҳақида фикр юритилади.

1. Педагогик технологияда ҳали кўп аниқланмаган масалалар бор. Бу муаммони тадқиқ этиш ўқитиш технологиясининг тушунчаси ва методологик моҳиятини аниқлаш билан боғлиқ.

Педагогик технология ўзига хос ва потенциал яратиладиган педагогик натижаларга эришиш учун педагогик тизимнинг барча ташкилий томонларига алоқадор назарий ва амалий (таълим тизими доирасида) тадқиқотлар соҳаси сифатида белгиланади.

Ҳозирги кунгача «педагогик технология» тушунчасига педагог-психолог, дидактик олимлар томонидан бир қанча таърифлар шакллантирилган бўлиб, қуйида уларнинг баъзиларини келтириб ўтамиз.

Педагог олимлар томонидан педагогик технологияга берилган таърифлар:

Педагог олимлар:	ПТга берилган таърифлар
В.П. Беспалько:	«ПТ – бу ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёни лойиҳасидир»
В.М. Монахов:	«ПТ – аввалдан режалаштирилган натижаларга олиб боровчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир»
В.М. Клартин:	«ПТ – ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад кўрсаткичлардан келиб чиқиб, ўқув жараёнини лойиҳалашдир»

Н. Сайдахмедов ва М. Очиловлар	«ИТ – бу ўқитувчи (тарбиячи)нинг ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчи (талаба)ларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир»
И.Я. Ларнер:	«ИТ – ўқувчилар ҳаракатларида акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончли англаб олинадиган, аниқланадиган мақсадни ифодалайди»
Б.Л. Фарберман:	«ИТ – таълим жараёнига янгича ёндошув бўлиб, педагогикада ижтимоий-муҳандислик онги ифодасидир. У педагогик жараёни техника имкониятлари ва инсоннинг техникавий тафаккури асосида стандарт ҳолга солиб, унинг оптимал лойиҳасини тузиб чиқиш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир»
ЮНЕСКО олимлари:	«ИТ – таълим шакллари оптималлаштириш мақсадида ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнининг инсон салоҳияти ва техник ресурсларни қўллаш, уларнинг ўзаро таъсирини аниқлашга имкон берадиган тизимли методлар мажмуасидир»

Бу таърифлар таҳлилидан педагогик технология натижани қўлга киритиш учун таълим доирасида зарур бўлган воситалар тизимини режалаштириш ва татбиқ этиш деган хулосага келиш мумкин.

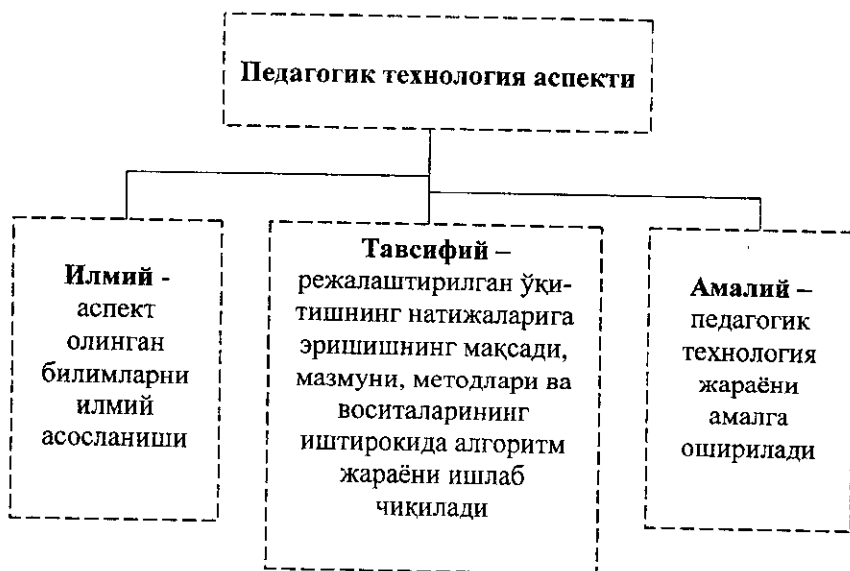
Таълим технологияси деганда таълимнинг белгиланган мақсади ва талабанинг билим даражасига кўра ўқув фаолиятини бошқаришнинг назарий лойиҳаси ва педагогик тизимнинг амалда бўлишини таъминловчи зарур воситалар тизими тушунилади.

Таълим технологияси муаммолари, муаллифлик мактаблари ва ўқитувчи-новаторларнинг улкан тажрибалари доимий равишда умумлаштиришни ва системалаштиришни талаб этади. Системани ташкил этувчи пойдевор асоси сифатида педагогика учун янги бўлган тушунчадан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади - педагогик жараёнларни таҳлил қилиш ва лойиҳалаштиришга

янгича «технологик» ёндошиш ва «технология». Педагогик технология тушунчаси педагогик лексикага мустахкам кириб келди. Аммо уни тушуниш ва ишлатишда турлича ўқишлар катта фарқи бор. Бугунги кунга келиб педагогик технология тушунчасини 300 дан ортиқ ифодаланиши мавжуд.

Педагогик технология мезонлари, аспекти ва қўлланилиш даражалари.

«Педагогик технология» лар учта аспектлар билан тақдим этилади:

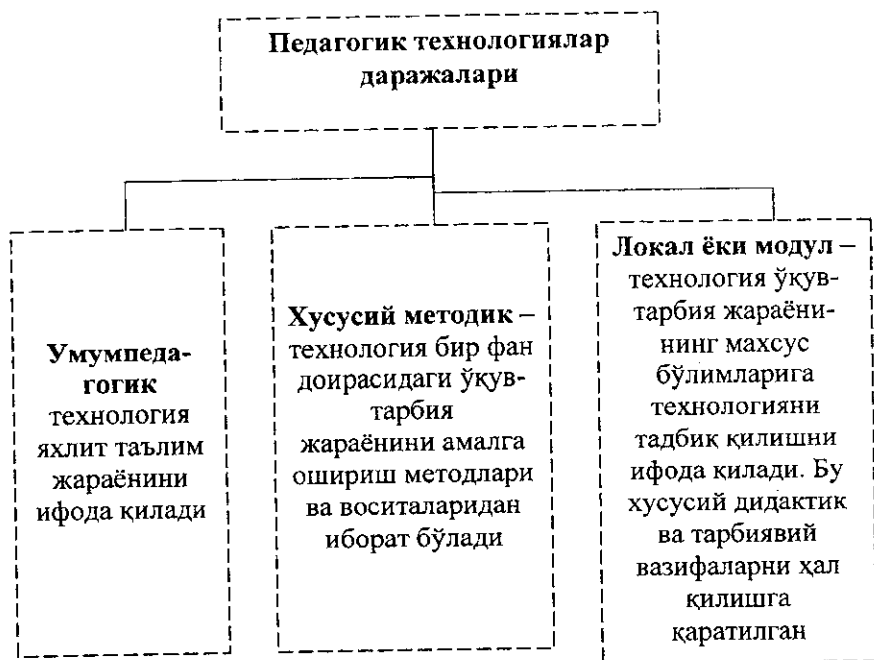
Бунда илмий педагогик технология - ўқитишнинг мақсади, мазмуни ва методларини ўрганувчи ва ишлаб чикувчи, педагогик жараёнларни лойиҳалаштирувчи педагогик фаннинг бир қисми сифатида ифодаланади.

Процессуал- тавсифий аспект - педагогик жараёни тасвирлаш ўқитишнинг кўзда тутилган натижаларига эришиш учун воситалар ва мақсад, методлар тўплами сифатида изоҳланади.

Процессуал-амалий аспект - технологик жараёни амалга оширилиши, ҳамма шахсий, инструментал ва методологик педагогик воситаларнинг ишга солиниши билан белгиланади.

Шундай қилиб, педагогик технология ўқитишнинг энг самарали йўллари изловчи фан сифатида ҳам, ўқитишда қўланиладиган усуллар, принциплар ва бошқарувлар системаси сифатида ҳам, ўқитиш ҳақиқий жараёни сифатида ҳам иштирок этади.

«Педагогик технология» тушунчаси таълим амалиётида урта тартиб билан бир-бирига боғлиқ даражаларда ишлатилади:

Мазкур даражаларга тўлиқ изох бериладиган бўлса, умумпедагогик (умумдидактик) даража: умумпедагогик (умумдидактик, умумтарбиявий) технология таълимнинг маълум босқичида ушбу регион, ўқув юртида яхлит таълим жараёнини ифода этади. Бу ерда педагогик технология педагогик тизимга ўхшашдир: унга ўқитишнинг мақсадлари, мазмуни, восита ва методлари тўплами, фаолият объекти ва субъекти алгоритми киради.

Хусусий методик (фан) даражаси: хусусий методик педагогик технология «хусусий методик» кўринишида қўлланилади, яъни бир фан, синф, ўқитувчи доирасида ўқитиш ва тарбиялаш маълум

мазмунини амалга ошириш учун методлар ва воситалар тўплами сифатида ишлатилади.

Локал (модулли) даражаси: локал технология ўқув-тарбиявий жараёнининг алоҳида қисмлари, хусусий дидактик ва тарбиявий масалаларни ҳал этиш технологиясидан иборат (алоҳида турдаги фаолият, тушунчалар шакллантириш, алоҳида шахсий сифатларни тарбиялаш, дарс технологияси, материалларни такрорлаш ва текшириш технологияси, мустақил ишлар технологияси ва бошқалар).

Педагогик технологиянинг тузилиши ва мезонлари.

Дастлабки маърузаларда педагогик технология ҳақидаги тушунчалардан технология ўқув жараёни - ўқитувчи ва ўқувчининг фаолияти, унинг тузилиши, воситаси, методлари ва шакллари билан яқин боғлиқлигини таъкидлаб ўтилган эди. Шу нуқтаи-назардан педагогик технология тузилишига қуйидагилар киради:

1. Концептуал асоси.

2. Ўқитишнинг мазмунли қисми:

✓ ўқитиш мақсадлари – умумий ва хусусий, аниқ;

✓ ўқув материали мазмуни.

3. Процессуал қисми – технологик жараён:

✓ ўқув жараёнини ташкил этиш;

✓ ўқувчилар ўқув фаолияти методлари ва шакллари;

✓ материалларни ўзлаштириш жараёнини бошқариш бўйича

ўқитувчининг фаолияти;

✓ ўқув жараёни диагностикаси.

Ҳар қандай педагогик технология баъзи бир методологик талабларга ёки технологиклик мезонларига жавоб бера олиши керак. Педагогик технологияларнинг асосий сифатлари қуйидагиларда ифода этилади:

Концептуаллик. Ҳар бир педагогик технологияга таълим мақсадларига эришиш фалсафий, психологик, дидактик ва ижтимоий-педагогик асосларини ичига олувчи маълум илмий концепцияга таяниш хос бўлиши керак.

Тизимлилик. Педагогик технология системалилик белгиларига эга бўлиши керак: жараённинг мантиқи, унинг ҳамма қисмлари боғлиқлиги, яхлитлиги.

Бошқарилувчанлиги ўқитиш жараёни диагностик мақсадни кўзлаш, режалаштириш, лойихалаштириш, босқисма-босқич диагностика қилиш, натижаларни тузатиш мақсадида восита ва методларни ўзлаштириш мумкинлигини кўзда тутати.

Самаралилиги. Замонавий педагогик технологиялар аниқ шароитларда мавжуд натижалар бўйича самарали, ҳаражатлар бўйича оптимал бўлиши, ўқитишнинг маълум стандартига эришишни кафолатлаши керак (яъни, 70% фоиздан ортиқ ўқувчилар «яхши» баҳога ва «аъло» баҳога ўқишлари керак, бу эса агарда синфда 25 та ўқувчи бўлса – шундан 19 таси деганидир).

Қайта янгиланиши педагогик технологияни бошқа бир турдаги таълим муассасаларида, бошқа субъектлар билан қўлланилишини (такрорланишини, қайта тикланишини) назарда тутати.

Текшириш учун саволлар:

1. Педагогик технологиялар асосий даражаларини айтиб беринг.
2. Педагогик технология тузилишига нималар кирази?
3. Педагогик технологияларга талаблар (технологик мезонлари) ифодалаб беринг.

4. Таълимнинг фалсафий асоси ва мазмунли контексти ўрта-сидаги ўзаро боғлиқлик нимадан иборат?

5. Умумпедагогик технологиялардаги асосий фалсафий концепцияларнинг бўш ва кучли томонларини таҳлил қилинг.

III Боб. ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ФОЙДАЛАНИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

3.1. Таълимда инновация

Режа:

- 1. Таълимда инновацион жараёнларнинг ўзига хослиги.**
- 2. Инновацион жараёнларнинг босқичлари.**
- 3. Ўқувчининг инновацион фаолияти тузилмаси.**

Асосий тушунчалар: Инновация, хусусий янгилик, диагностика, қолиплаштириш, ўқитувчининг инновацион фаолияти, аксиология, акмеология, креативли, рефлексия.

Ҳозирги давр таълим тараққиёти янги йўналиш - инновацион фаолиятни майдонга олиб чиқди. «Инновацион педагогика» термини ва унга хос бўлган тадқиқотлар XX асрнинг 60-йилларида Ғарбий Европа ва АҚШда пайдо бўлган. Дастлаб инновацион фаолият Ф.Н. Гоноболин, С.М. Годнин, В.И. Загвязинский, В.А. Кан-Калик, Н.В. Кузьмина, В.А. Сластенин, А.И. Щербаков ишларида тадқиқ этилган. Бу тадқиқотларда инновацион фаолият амалиёти ва илғор педагогик тажрибаларни кенг ёйиш нуктаи назаридан ёритилган.

Х. Барнет, Дж. Бассет, Д. Гамильтон, Н. Гросс, М. Майерз, А. Хейвлок, Д. Чен, Р. Едем ишларида инновацион тараққиётларни бошқариш, таълимдаги ўзгаришларни ташкил этиш, инновациянинг «ҳаёти ва фаолияти» учун зарур бўлган шарт шароитлар масалалари таҳлил қилинган. Янгилик киритишнинг психологик аспекти америкалик инноватик олимлардан бири Э. Роджерс томонидан ишлаб чиқилган. У янгилик киритиш жараёни қатнашчиларининг тоифалари таснифини, унинг янгиликка бўлган муносабатини, уни идрок қилишга шайлигини тадқиқ этган.

Ахборот - юксак ривожланган технологиялар асри деб юритилаётган XXI асрга келиб, таълим жараёнига инновацияни кенг жорий қилиш масаласига эътибор янада кучайтирилди.

Ўзбекистонда мустақилликдан сўнг инновация бошқа соҳаларга қараганда биринчилардан бўлиб таълим тизимига кириб келди ва инновацияни таълим жараёнида қандай ўз аксини топганлигини қуйидагиларда кўришимиз мумкин.

1. Таълим тизимига инновациянинг кириб келишини «Таълим тўғрисидаги Қонун» ҳамда «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури»нинг қабул қилиниши мисолида кўришимиз мумкин. Бу таълим тизимини тубдан ислоҳ қилишнинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилди.

2. Педагогик фанлар тизимига инновациянинг кириб келишини педагогика фанлари таркибига қуйидаги:

а) Гендр педагогикаси;

б) Эвристик педагогика;

в) Мажбурий педагогика;

г) Андрогогик педагогика каби фанларнинг кириб келиши билан белгиланди.

3. Ўқитиш тизимига инновациянинг кириб келишини таълим мазмунида, ўқитиш методларида, дарс шакли, ўқитиш турлари, ўқитиш воситаларида кўришимиз мумкин.

- таълим мазмунига инновация анъанавий, ноанъанавий ва масофавий ўқитиш турларининг кириб келиши билан изоҳланади.

- ўқитиш методларига инновация актив, пассив ва интерактив методларининг кириб келиши мисолида кўрамиз. Актив методни қўллаш талабаларни дарс жараёнидаги фаоллигини оширишга хизмат қилса, пассив метод талабаларни бир томонлама тушунча берилиши билан изоҳланади. Интерактив метод эса биргаликда фаол ҳаракат қилиши (ўқитувчи билан талаба, талаба билан талаба) тушунилади.

- дарс шаклига инновацияни кириб келишини стандарт, ностандарт ҳамда вертуал дарс шакллари мисолида кўришимиз мумкин.

- ўқитиш турларидаги инновацияни муаммоли таълим, эвристик таълим, даражаланган таълим, интеграцияланган таълим, интерфаол таълим, информал таълим, расмий таълим, норасмий таълим турлари билан изоҳланади.

- ўқитиш воситаларига инновацияни кириб келишини дарс жараёнида мультимедиа, электрон доскалар ва бошқа воситалар билан изоҳлаймиз.

- ўқитиш методларидаги инновацияни қўйидаги методларда кўришимиз мумкин;

1. Актив метод. Бу метод талаба-ёшларни дарс жараёнида фаоллашувига, маълум бир ҳолат ва воқеликга нисбатан фикрлашга-мулоҳаза юритишга ундайди.

2. Пассив метод. Бу метод дарс жараёнида талабаларда ўрганилаётган мавзу бўйича бир томонлама тушунча ҳосил бўлишига олиб келади.

3. Интерактив метод. Бу методни мақсади дарс жараёнида ўқитувчи ва талабаларни биргаликдаги фаол ҳатти-ҳаракатларига асосланади.

- Дарс шаклида инновацияни қўйидаги шаклда кўришимиз мумкин;

а) Стандарт дарс – дарс ичидаги структура ўзгармайди.

б) Ностандарт дарс – дарс ичидаги структура ўзгаради.

в) Вертуал дарс - яъни масофадан ўқитиш.

Инновацион иборасига бир қанча педагог олимлар ўзларининг турли хил фикрларини айтиб ўтишган.

Жумладан педагогика соҳасида илмий тадқиқотлар олиб борган

А.И. Пригожин инновация деганда муайян ижтимоий бирликка - ташкилот, аҳоли, жамият, гуруҳга янги нисбатан турғун унсурларни киритиб боровчи мақсадга мувофиқ ўзгаришларни тушунади.

Тадқиқотчилар А.И. Пригожин, Б.В. Сазонов, В.С. Тольстой, А.Г. Кругликов, А.С. Ахиезер, Н.П. Степанов ва бошқалар инновацион жараёнлар таркибий қисмларини ўрганишнинг икки ёндошувини ажратадилар:

- янгиликнинг индивидуал микросатҳи

- алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларни ўзаро таъсири микросатҳи.

Биринчи ёндошувда ҳаётга жорий этилган қандайдир янги ғоя ёритилади.

Иккинчи ёндошувда алоҳида-алоҳида киритилган янгиликларнинг ўзаро таъсири, уларнинг бирлиги, рақобати ва оқибат натижада бирининг ўрнини иккинчиси эгаллаши тушунилади.

Олимлар инновацион жараён микротузилмасини таҳлил қилишда ҳаётнинг даврийлиги концепциясини фарқлайдилар. Бу концепция янгилик киритишга нисбатан ўлчанадиган жараён эканлигидан келиб чиқади.

Педагогикага оид адабиётларда инновация жараёнининг схемаси берилади ва у қуйидаги босқичларни қамраб олади:

1. Янги ғоя туғилиши ёки янгилик концепциясини пайдо қилиш босқичи, у кашфиёт босқичи деб ҳам юритилади.

2. Ихтиро қилиш, яъни янгилик яратиш босқичи.

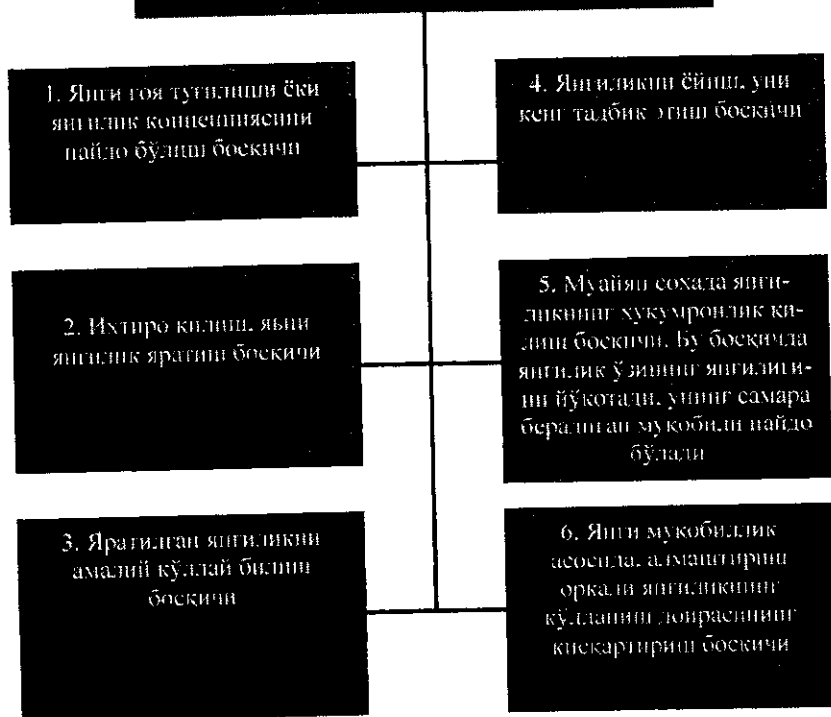
3. Яратилган янгиликни амалда қўллай билиш босқичи.

4. Янгиликни ёйиш, уни кенг тадбиқ этиш босқичи.

5. Муайян соҳада янгиликнинг ҳукмронлик қилиш босқичи. Бу босқичда янгилик ўзининг янгилигини йўқотади, унинг самара берадиган муқобили пайдо бўлади.

6. Янги муқобиллик асосида алмаштириш орқали янгиликнинг қўлланиш доирасининг қисқартириш босқичи.

Инновация жараёни босқичлари:

В.А. Сластенин янгилик киритишни мақсадга мувофиқ йўналтирилган янгилик яратиш, кенг ёйиш ва фойдаланиш жараёни мажмуи, унинг мақсади инсонларнинг эҳтиёжи ва интилишларини янги воситалар билан қондириш деб билади.

Янгилик киритишнинг тизимли концепцияси муаллифлари (А.И. Пригожин, Б.В. Сазонов, В.С. Толстой) инновацион жараёнларнинг икки муҳим шаклини фарқлайдилар.

Биринчи шаклга янгилик киритишни оддий ишлаб чиқиш киритилади. Бу илк бор маҳсулот ўзлаштирган ташкилотларга тааллуқлидир.

Иккинчи шаклга янгиликни кенг қўламда ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараёнлар киритилади.

Янгилик киритиш ҳам ички мантиқ, ҳам вақтга нисбатан қонуний ривожланган ва унинг атроф-муҳитга ўзаро таъсирини ифодалайдиган динамик тизимдир.

Педагогик инновацияда «янги» тушунчаси марказий ўрин тутadi. Шунингдек, педагогик фанда хусусий, шартли, маҳаллий ва субъектив янгиликка қизиқиш уйғотади.

Хусусий янгилик В.А. Сластениннинг аниқлашича, жорий замонавийлаштиришда муайян тизим маҳсулоти унсурларидан бирини янгилашни кўзда тутadi.

Мураккаб ва прогрессив янгиланишга олиб келувчи маълум унсурларнинг йиғиндиси шартли янгилик ҳисобланади.

Маҳаллий янгилик конкрет объектда янгиликнинг фойдаланиши билан белгиланади.

Субъектив янгилик маълум объект учун объектнинг ўзи янги бўлиши билан белгиланади.

Илмий йўналишларда янгилик ва инновация тушунчалари фарқланади. Янгилик - бу воситадир: янги метод, методика, технология ва бошқалар.

В.И. Загвязинский янги тушунчасига таъриф бериб, педагогикадаги янги бу фақатгина гоё эмас, балки ҳали фойдаланилмаган ёндошувлар, методлар, технологиялардир, лекин бу педагогик жараённинг унсурлари мажмуан ёки алоҳида олинган унсурлари бўлиб, ўзгариб турувчи шароитда ва вазиятда таълим ва тарбия вазифаларини самарали ҳал этишнинг илғор бошланмаларини ўзида акс эттиради.

Р.Н. Юсуфбекова педагогик янгиликка ўқитиш ва тарбия беришда аввал маълум бўлмаган ва аввал қайд қилинмаган ҳолат, натижа, ривожланиб боровчи назария ва амалиётга элтувчи педагогик воқеликнинг ўзгариб туриши мумкин бўлган мазмуни сифатида қарайди.

Педагогик инновацияда Р.Н. Юсуфбекова инновацион жараён тузилмасининг уч блокани фарқлайди:

Биринчи блок - педагогикадаги янгини ажратиш блоки. Бунга педагогикадаги янги, педагогик янгиликнинг таснифи, янгини яратиш шарт-шароити, янгиликнинг меъёрлари, янгининг уни ўзлаштириш ва фойдаланишга тайёрлиги, анъана ва новаторлик, педагогикадаги янгини яратиш босқичлари қиради.

Иккинчи блок - янгини идрок қилиш, ўзлаштириш ва баҳолаш блоки: педагогик ҳамжамиятлар, янгини баҳолаш ва уни ўзлаштириш жараёнларининг ранг-баранглиги, педагогикадаги консерваторлик ва новаторлик, инновация муҳити, педагогик жамиятларнинг янгини идрок этиш ва баҳолашга тайёрлиги.

Учинчи блок - янгидан фойдаланиш ва уни жорий этиш блоки, яъни янгини тадбиқ этиш, фойдаланиш ва кенг жорий этиш қонуниятлари ва турларидир. М.М. Поташникнинг инновация жараёнлари талқинлари киши эътиборини ўзига тортади. У инновация жараёнининг қуйидаги тузилмасини беради:

- фаолият тузилмаси - мотив - мақсад - вазифа - мазмун - шакл - методлар - методика компонентлари йиғиндиси;
- субъектив тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- сатхий тузилма-инновацион фаолият субъектларининг халқаро, минтақавий, туман, шаҳар ва бошқа сатҳлари;
- мазмун тузилмаси - ўқув-тарбиявий ишлар, бошқарув (ва б.)да янгиликнинг пайдо бўлиши, ишлаб чиқилиши ва ўзлаштирилиши;
- босқичлиликка асосланган ҳаёт даврийлик тузилмаси – янгиликнинг пайдо бўлиши - илдам ўсиш - етуқлик – ўзлаштириш - диффузия (сингиб кетиш, тарқалиш) – бойиш (тўйиниш) – қоқоқлик - инкироз – иррадиация (алданиш) – замонавийлаштириш;
- бошқарув тузилмаси - бошқарув ҳаракатларининг 4 та турининг ўзаро алоқаси: режалаштириш - ташкил этиш - раҳбарлик қилиш - назорат қилиш;
- ташкилий тузилма - диагностик, олдиндан кўра билиш, соф ташкилий, амалий, умумлаштирувчи, тадбиқ этувчи.

Текшириш учун саволлар

1. Таълимда инновацион жараёнларнинг ўзига хослиги нимада кўринади?
2. Инновацион жараёнларнинг босқичларига нималар киради.
3. Ўқитувчининг инновацион фаолияти деганда нимани тушунасиз?

Инновациянинг иккинчи типи онгли, мақсадга мувофиқ, илмий асосланган фаолият маҳсулидир.

Олий мактабдаги инновацион жараёнлар В.А. Сластенин, М.М. Левина, М.Я. Виленский ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган.

Олий мактаб инновацион жараёнлари негизида қуйдаги ёндошувларни белгилаш мумкин:

- маданиятшунослик жиҳатидан (инсонни билишнинг устувор ривожланиши) ёндошув;
- шахсий фаолият жиҳатидан (таълимдаги янги технологиялар) ёндошув;
- кўп субъектли (диалогик) ёндошув, касбий тайёргарликни инсонпарварлаштириш;
- индивидуал - ижодий (ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро муносабатлари) ёндошув.

Олий мактабда инновацион фаолиятнинг субъекти ўқитувчи ҳисобланади. Бунда ўқитувчи шахсининг ижтимоий-маданий, интеллектуал ва ахлоқий имкониятлари юксак аҳамиятга молик бўлади ва ўқитувчининг инновацион фаолиятига нисбатан ёндошувлари қуйидагича талқин қилинади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятига нисбатан ёндошувлари

Гуманистик аксиология - аксиологияга инсонга олий кадрларга асосий таракқиётнинг бирдан-бир мақсади сифатида қарайди. Инновацион фаолиятга аксиологик ёндошув инсоннинг ўзини янгилик яратиб жараёнига бахшида қилиши, унинг томонидан яратилган педагогик кадрларлар мажмуасини аниқлатади.

Аксиологик ёндошув - аксиология (*akme*) – юнунча олий нукта, ўткир, тушган сўм, энг яхши навр дебон маъноларни билдиради.

Креатив ёндошув – термини АҚШда XX асрнинг 60-йилларида тарқаб бўлиб, янгиликнинг янги тушунча яратиши ва янги қўникмалар ҳосил қилиш қўбиллати сифатини билдиради.

Рефлексив ёндошув – (лотинча *reflexio* - ортга қайтиш) субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва қўлатларини билиш жараёни сифатида қаралади.

С.М. Годниннинг ишларида талабанинг шахсий хислатлари педагогик жараённинг субъекти сифатида ёритилади. Унга

қуйидагиларни киритади: ўқитишнинг ҳозирги ва келгуси босқичлари учун қабул қилинган ўқув - тарбия жараёнининг мақсади, вазифаси ва кўрсатмаларини англай билиш; интеллектуал меҳнатнинг янги тадбирларини эгаллаш; мақсадга мувофиқ касбий ўз-ўзини тарбиялаш ва мустақил таҳсил олиш, қийинчиликларни аъло даражада енга билиш, ўсиш ва мустахкам ўрин эгаллашнинг кенгаётган интеллектуал ва касбий имкониятлари, истикболлари билан қониқиш, ўзининг социал роли, функциясини бажаришида фаол муносабатда бўлиш ва ҳоказо.

Инновацион педагогик жараённинг муҳим унсурлари шахснинг ўз-ўзини бошқариши ва ўзини-ўзи сафарбар қила олиши ҳисобланади. Унинг энг муҳим йўналишларидан бири талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш.

Бундай йўналиш талабаларнинг ўқув ишларини фаоллаштириш, уларнинг касбий ихтисослашишини аниқлаб олиш фаоллигини ўз ичига олади.

Таянч йўналишлар - таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг интеграциялашуви, уларнинг ўзаро алоқаларида янги тамойилларга ўтиш.

Шундай қилиб, инновацион фаолият омиллари назарияси таҳлили унинг энг муҳим йўналиши гуманистик аксиология экан деган ҳулосага олиб келади.

Инновацион фаолиятга аксиологик ёндошув инсоннинг ўзини янгилик яратиш жараёнига бахшида қилиши, унинг томонидан яратилган педагогик қадриятлар жамини англади.

Аксиология инсонга олий қадрият ва ижтимоий тараққиётнинг бирдан-бир мақсади сифатида қарайди.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти тузилмаси

Ўқитувчининг инновацион фаолиятига яратувчилик жараёни ва ижодий фаолият натижаси сифатида қаралади.

В.А.Сластенин ўқитувчининг инновацион фаолиятини тузишда унга акмеологик жиҳатдан ёндашади.

Акмеология (акме) - юнонча олий нуқта, ўтқир, гуллаган, етук, энг яхши давр деган маъноларни билдиради.

Б.Г. Ананьев, Н.В.Кузьмина, А.А. Деркач ва бошқалар касбий фаолиятнинг самарасини ошириш билан йўғрилган инсон ҳаётининг энг ижодий давлари, етуклик босқичлари тўғрисида фикр юритадилар. Улар етук инсонларнинг профессионализи, шахс ривожланишининг гуллаган давридаги психик қонуниятлари,

профессионализмга етишдаги баландликлардан ўта олиш масалалари билан шуғулланганлар.

В.А.Сластенин акмеологиянинг юксак профессионализмга, мутахассиснинг узок ижодий умр кўришига олиб келадиган субъектив ва объектив омилларини асослаб берди. Объектив омилларга олинган таълимнинг сифатини, субъектив омиллари эса инсоннинг истеъдоди ва қобилиятини, ишлаб чиқариш вазифаларини самарали ҳал қила олишидаги масъулияти, мутахассисларга ёндошувини киритади.

“Юксак профессионализмга эришишнинг омиллари сифатида қуйидагилар кўрсатилади:

- истеъдод нишонлари;
- уқувлилик;
- қобилият;
- истеъдод;
- оила тарбияси шароити;
- ўқув юрти;
- ўз хатти-ҳаракати.

Акмеология илмий нуқтаи назардан профессионализм ва ижод муносабатида олиб қаралади. Бунда қуйидаги категориялар фарқланади:

- ижодий индивидуаллик;
- ўзининг ўсиш ва такомиллашиш жараёни;
- ўз имкониятларини амалга ошириш сифатидаги креатив тажрибаси.

Ўқитувчининг ижодий индивидуаллиги қуйидагилардан иборат:

- интеллектуал - ижодий ташаббус;
- билимлар кенглиги ва чуқурлиги интеллектуал қобилияти;
- зиддиятларга нисбатан хушёрлик, ижодга танқидий ёндошув, вужудан яратувчиликка курашчанлик қобилияти;
- ахборотларга ташналик, муаммолардаги ғайриодатийликка ва янгиликка бўлган ҳис-туйғу, профессионализм, билишга бўлган чанқоқлик (Н.В. Вишнякова).

В.А. Сластенин ижодий индивидуализмни рўёбга чиқаришнинг асосий вазифаларини қуйидагича белгилайди:

- ижтимоий моҳият касб этган маданиятни бойитиш;
- педагогик жараён ва шахс билимларини янгилаб туриш;

• самарали ва аҳамиятли меъёрларни белгилайдиган янги технологияларни топиш;

✓ • шахсининг ўз тақдирини ўзи белгилаш ва ўзини ўзи намоён қила олиши асосида ўз ривожланишини таъминлаш;

Шу тариқа ўқитувчининг ижодий индивидуаллигини шакллантириш шахс ривожланиши ва янгиланишининг динамик инновацион жараёни сифатида тушунилади.

Ижодий индивидуалликни характерлайдиган самарали ўз-ўзини англаш қуйидагиларни қамраб олади: ўзини бошқаларга қиёс қилиш асосида ўз шахсининг бетакрор эканлигини англай олиши; ўзи тўғрисидаги креатив кўринишлар ва тасаввурлари тўплами; индивидуал креатив ўзига хосликларнинг бир бутунлиги ва уйғунлиги, ички бирлиги; шахсининг ўз ривожланишидаги динамиклик ва доимийлик жараёни ва унинг ижодкор сифатида шаклланиши; шахс ўзини намоён қила олиши ва ўзининг муайян ишларни амалга оширишга ҳозир турганлиги; ижодкор сифатида ўзини бахшида қила олиши ва шахсий ҳамда ижтимоий вазиятларда ўзининг ўрнини англай олиши (В.А. Слостенин).

Инновацион фаолият тузилмаси таҳлилида акмеологик ёндошув ўқитувчининг касбий маҳорати чўққиларига эришувида унинг шахси ривожланиш қонуниятларини очиш имконини беради.

Ўқитувчи инновацион фаолиятининг энг муҳим тавсифи креативликдир.

✓ Креативлик термини англия-америка психологиясида 60-йилларда пайдо бўлди. У индивиднинг янги тушунча яратиши ва янги кўникмалар ҳосил қилиш қобилияти, хислатини билдиради.

Ж. Гилфорд креативликни тавсифлайдиган қатор индивидуал қобилиятларни кўрсатади:

- фикрининг равлонлиги;
- фикрни мақсадга мувофиқ йўллай олиши;
- ўзига хослик (оригиналлик);
- қизиқувчанлик;
- фаразлар яратиш қобилияти;
- хаёл қила олиш, фантастлик.

Ўқитувчи фаолиятидаги креативликнинг бир неча босқичларини белгилаш мумкин:

Биринчи босқичда тайёр методик тавсияномалар тузуқкина кўчирилади; иккинчи босқичда мавжуд тизимга айрим мосламалар (модификациялар), методик усуллар киритилади; учинчи босқичда

ғояни амалга ошириш мазмуни, методлари, шакли тўла ишлаб чиқилади; тўртинчи босқичда ўқитиш ва тарбиялашнинг ўз бетакорор концепцияси ва методикаси яратилади.

Ўқитувчининг инновация фаолияти тузилмасидаги энг муҳим компонент бу рефлексиядир.

Рефлексия ўқитувчининг ўз онги ва фаолиятини белгилаш ва таҳлил қила олиш, ўз фикри ва ҳаракатларига ташқаридан назар солиш деб қаралади. (В.А. Сластенин).

Педагогикага оид адабиётларда рефлексив жараёнларни изоҳлашнинг икки анъанаси мавжудлиги айтилади:

- объектлар моҳиятини изоҳлашга ва уларни конструкциялашга олиб келадиган онгнинг рефлексив таҳлили;

- шахслараро мулоқот маъносини тушуниш рефлексияси;

Бу билан боғлиқ равишда педагог олимлар куйидаги рефлексив жараёнларни фарқлайдилар:

- ўз-ўзини ва бошқаларни тушуниш;

- ўз-ўзига ва бошқаларга баҳо бериш;

- ўз-ўзини ва бошқаларни изоҳли таҳлил қилиш.

Рефлексия (лотинча *reflexio* - ортга қайтиш) субъектнинг ўз (ички) психик туйғу ва ҳолатларини билиш жараёни сифатида қаралади.

Фалсафа ва педагогикага оид адабиётларда рефлексия шахснинг ўз онгидаги ўзгаришларни фикрлаш жараёни деб ёзилади.

Психологик луғатда шундай изоҳ берилади: «Рефлексия - фақат субъектнинг ўз-ўзини билиши ва тушуниши эмас, балки бошқалар унинг шахсий хислатлари, ҳис қилиш туйғуси ва билиш (когнитив) тасаввурларини билиш ҳамда тушунишини аниқлаб олишини ҳам англатади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини шакллантириш шартлари.

Инновационлик педагогик жараёнини ифодалаб, нафақат унинг дидактик қурилмасига, балки ўқитувчининг ижтимоий моҳиятли натижалари ва рухий қиёфасига ҳам тааллуқлидир.

Инновационлик очикликни, бошқалар фикрининг тан олиншини билдиради.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти турли хилдаги қарашларнинг тўқнашуви ва ўзаро бойитилиши динамикасида амалга ошишини кўзда тутади.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини самарали амалга ошириш бир қатор шарт-шароитларга боғлиқ. Унга ўқитувчининг тайинли мулоқоти акс фикрларга нисбатан бегараз муносабат, турли ҳолатларда рационал вазиятнинг тан олиншини уқтиришга тайёрлиги киради. Бунинг натижасида ўқитувчи ўз билим ва илмий фаолиятини таъминлайдиган кенг қамровли мавзу (мотив)га эга бўлади.

Ўқитувчи фаолиятида ўз-ўзини фаоллаштириш, ўз ижодкорлиги, ўз-ўзини билиши ва яратувчилиги мавзу (мотив)лар муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ўқитувчи шахсининг креативлигини шакллантириш имкониятини беради.

Янгилик киритишнинг муҳим шарти мулоқотнинг янги вазиятини туғдиришдир.

Мулоқотнинг янги вазияти - бу ўқитувчининг ўз мустақиллик мавқеини, дунёга, педагогик фан, ўзига бўлган янги муносабатни ярата олиш қобилиятидир. Ўқитувчи ўз нуқтаи назарларига ўралашиб қолмайди, у педагогик тажрибаларнинг бой шакллари орқали очилиб, мукаммаллашиб боради. Бундай вазиятларда ўқитувчининг фикрлаш усуллари, ақлий маданияти ўзгариб боради, хиссий туйғулари ривожланади.

Кейинги шарти - бу ўқитувчининг маданият ва мулоқотга шайлиги.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти воқеликни ўзгартиришга, унинг муаммолари ва усуллари ечишни аниқлашга қаратилгандир.

Ўқитувчи ва талаба ўртасидаги мулоқот намунасининг ўзгариши инновацион фаолият шартларидан биридир.

Янги муносабатлар анъаналарда бўлганидек, кистовлар, ҳукмга бўйсунуш каби унсурлардан ҳоли бўлиши лозим. Улар тенгларнинг ҳамкорлиги, ўзаро бошқарилиши, ўзаро ёрдам шаклида қурилган бўлиши даркор. Ўзаро муносабатларидаги энг муҳим хусусияти бу ўқитувчи ва талабанинг ижоддаги ҳамкорлигидир.

Инновацион фаолият қуйидаги асосий функциялар билан изоҳланади:

- касбий фаолиятнинг онгли таҳлили;
- меъёрларга нисбатан танқидий ёндошув;
- касбий янгиликларга нисбатан шайлик;
- дунёга ижодий яратувчилик муносабатида бўлиш;

- ўз имкониятларини рўёбга чиқариш, ўз турмуш тарзи ва интилишларини касбий фаолиятида мужассам қилиш.

Демак, ўқитувчи янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчиси сифатида намоён бўлади.

Ҳозирги жамият, маданият ва таълим тараққиёти шароитида ўқитувчи инновация фаолиятига бўлган зарурият қуйидагилар билан ўлчанади:

- ижтимоий-иқтисодий янгиланиш таълим тизими, методология ва ўқув жараёни технологиясининг тубдан янгиланиш талаб қилади. Бундай шароитда ўқитувчининг инновация фаолияти педагогик янгиликларни яратиш, ўзлаштириш ва фойдаланишдан иборат бўлади;

- таълим мазмунини инсонпарварлаштириш доимо ўқитишнинг янги ташкилий шакллари, технологияларини қидиришни тақозо қилади;

- педагогик янгиликни ўзлаштириш ва уни татбиқ этишга нисбатан ўқитувчининг муносабати характери ўзгариши.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти таҳлили янгилик киритишнинг самарадорлигини белгиловчи муайян меъёрлардан фойдаланишни талаб қилади. Бундай меъёрларга - янгилик, мақбуллик (оптимальность), юқори натижалилик, оммавий тажрибаларда инновацияни ижодий қўллаш имкониятлари киради

Янгилик педагогик янгилик меъёри сифатида ўзида тақлиф қилинадиган янгини, янгилик даражаси моҳиятини акс эттиради. Педагог олимлар янгиликнинг қўлланиш машҳурлиги даражаси ва соҳасига кўра фарқланадиган мутлак, чегараланган мутлак, шартли, субъектив даражаларини фарқлайдилар.

Мақбуллик меъёри ўқитувчи ва талабанинг натижага эришиш учун сарфланган куч ва воситаларини билдиради.

Натижалилик ўқитувчи фаолиятидаги муайян муҳим ижобий натижаларни билдиради.

Педагогик янгилик ўз моҳиятига кўра оммавий тажрибалар мулки бўлиб қолиши лозим. Педагогика янгиликни дастлаб айрим ўқитувчиларнинг фаолиятига олиб кирилади. Кейинги босқичда - синалгандан ва объектив баҳо олгандан сўнг педагогик янгилик оммавий татбиқ этишга тавсия этилади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти ўз ичига янгиликни таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш, келгусидаги ҳаракатларнинг мақсади ва

концепциясини шакллантириш, ушбу режани амалга ошириш ва таҳрир қилиш, самарадорликка баҳо беришни камраб олади.

Инновацион фаолиятнинг самарадорлиги педагог шахсияти билан белгиланади.

В.А. Сластенин тадқиқотларида ўқитувчининг инновацион фаолиятга бўлган қобилиятларининг асосий хислатлари белгилаб берилган. Унга қуйидаги хислатлар тааллуқли:

- шахснинг ижодий-мотивацион йўналганлиги, бу – қизиқувчанлик, ижодий қизиқиш; ижодий ютуқларга интил иш; пешқадамликка интилиш; ўз камолотига интилиш ва бошқалар;
- креативлик, бу – ҳаёлот (фантастлик), фараз; қолиплардан ҳоли бўлиш, таваккал қилиш, танқидий фикрлаш, баҳо бера олиш қобилияти, ўзича мушоҳада юритиш, рефлексия;
- касбий фаолиятни баҳолаш, бу - ижодий фаолият методологиясини эгаллаш қобилияти; педагогик тадқиқот методларини эгаллаш қобилияти; муаллифлик концепцияси фаолият технологиясини яратиш қобилияти, зиддиятни ижодий бартараф қилиш қобилияти; ижодий фаолиятда ҳамкорлик ва ўзаро ёрдам бериш қобилияти ва бошқалар;
- ўқитувчининг индивидуал қобилияти, бу - ижодий фаолият суръати; шахснинг ижодий фаолиятдаги иш қобилияти; қатъиятлик, ўзига ишонч; масъулиятлилик, ҳалоллик, ҳақиқатгўйлик, ўзини тута билиш ва бошқалар.

Инновацион фаолият тадқиқотлари ўқитувчининг инновацион фаолиятга ҳозирлиги меъёрларини белгилашга имкон берди (В.А. Сластенин):

- инновацион фаолиятга бўлган заруриятни англаш;
- ижодий фаолиятга жалб қилинишига шайлик;
- шахсий мақсадларни инновацион фаолият билан мослаштириш;
- ижодий муваффақиятсизликларни енгишга шайлик;
- инновацион фаолиятни ижро этиш учун технологик шайлик даражаси;
- инновацион фаолиятнинг касбий мустақилликка таъсири;
- касбий рефлексияга бўлган қобилият.

Олий мактабдаги инновация жараёнлари характери киритилган янгиликлар хусусиятлари, ўқитувчиларнинг касбий имкониятлари,

янгилик киритиш ташаббускорлари ва иштирокчиларининг инновацион фаолиятлари хусусиятлари билан белгиланади.

Инновацион фаолиятда энг муҳим масалалардан бири - ўқитувчи шахсидир.

Ўқитувчи-новатор сермахсул ижодий шахс бўлиши, креативликни, кенг қамровли қизиқиш ва машғулликни, ички дунёси бой, педагогик янгиликларга ўч бўлиши лозим.

Ўқитувчини инновацион фаолиятга тайёрлаш икки йўналишда амалга оширилиши лозим:

- янгиликни идрок қилишга инновацион шайликни шакллантириш;
- янгича ҳаракат қила олишга ўргатиш.

Инновацион фаолиятни ташкил этишда талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти ва уни бошқариш алоҳида аҳамиятга эга.

Инновация жараёнлари, уларнинг функциялари, ривожланиш қонуниятлари, механизмлари ва уни амалга ошириш технологиялари, бошқариш тамойилларининг педагогик асосларини ўрганиш олий мактаб ўқув жараёнини замонавий педагогика ҳамда психология фани ютуқлари асосида жаҳон стандартлари даража-сида ташкил этиш имконини беради.

Текшириш учун саволлар:

1. Таълимда «инновацион жараёнлар» термини нимани англатади?
2. Инновацион фаолиятдаги акмеологик ёндошувга изоҳ беринг.
3. Инновацион фаолиятдаги «креативлик» деганда сиз нимани тушунасиз?
4. Инновацион фаолият таркибидаги «рефлексия»ни тушунтириб беринг.
5. Инновацион фаолиятни шакллантириш шартларини изохлаб беринг.

IV Боб. ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТАЪЛИМ ОЛУВЧИ ШАХСИ

4.1. Таълимни ташкил этишининг самарадорлиги

Режа:

1. Таълим жараёни ва унга қўйилаётган замонавий талаблар.

2. Анъанавий ва ноанъанавий таълим турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари.

3. Шахс сифатлари тузилиши.

4. Таълим жараёнида муносабатларни бошқарув услублари.

Асосий тушунчалар: таълим жараёни, шахс, шахс сифатлари, темперамент, психик жараён хусусиятлари, тажриба ва шахснинг йўналганлик сатҳи, бошқарув услублари, муносабат турлари.

Республикамиз мустақилликка эришгандан сўнг ҳамма соҳаларда чуқур ўзгаришлар амалга оширилди. Шу жумладан таълим тизимида ҳам. Бу ўзгаришлар бутун таълим мазмунини қайта ташкил этишни, таълим муассасалари фаолиятини, мақсад ва вазифаларини ҳамда уларни бошқаришни ўзгартиришни талаб этади. Чунки, таълим жараёни ўқитиш технологиясининг ядросини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ўзининг «Ўзбекистон янгиланиш ва тараққиёт йўли» китобида «...якуний мақсад кучли демократик давлат ва очиқ ташқи сиёсатли фукаролик жамияти куриш бўлиши керак. Фақат ана шундай жамиятгина Ўзбекистон халқининг муносиб ҳаётини, унинг ҳуқук ва эркинлигини кафолатлаши, миллий анъаналар ва маданиятни тикланишини, инсоннинг шахс сифатида маънавий-ахлоқий ривожланишини таъминлаши мумкин Албатта, бу вазифаларни амалий натижасини ўқитувчисиз, янги миллий мактабсиз тасаввур этиб бўлмайди».

Мустақиллик даврида таълим соҳасида катта ўзгаришлар амалга оширилди. 1997 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг 9-сессиясидаги «Таълим тўғрисида»ги Қонун ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» ни қабул қилиниши фикримизга аниқ исбот бўла олади.

Бозор иқтисодиёти даврида таълим олишга нисбатан эҳтиёжлар кучайди. Маълумки, яқин ўтмишда ўқувчини таълим жараёнидаги иштироки назарий билимлари, амалий кўникмаларни намоиш этувчи объект сифатидаги роли билан кифояланган эди. Ҳозир эса субъект сифатида ўқитувчи узатган ахборотларни қайта ишлаб йўлланма, кўрсатмаларга, тавсияларга таяниб ўқув манбалари билан мустақил равишда назарий билимларни ўзлаштиради. Ўқитувчи эса бу жараённинг ташкилотчисиدير.

Мамнуният билан айтиш мумкинки, ҳозирги кунда Ўзбекистонда жаҳон таълим ҳамжамиятига киришга йўналтирилган таълимнинг янги тизimini ташкил қилиш борасида сайъи ҳаракатлар олиб борилмоқда. Бу жараёнда ўқув-тарбиявий ишларни педагогик назарияси ва амалиётида муҳим ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

Таълим парадигмаси - таълимнинг концептуал модели - ўзгариши содир бўлмоқда: бошқача ёндошиш, бошқача ҳуқуқ, бошқа натижалар, бошқача муносабатлар, бошқача педагогик менталитети таклиф этилмоқда.

Бу жараён қуйдаги ўзгаришлар билан ифода этилади:

- 1) таълимнинг мазмуни янги процессуал маҳоратлар, ахборотлардан фойдаланиш қобилиятининг ривожланиши, фан муаммоларини ижодий ҳал қилиш ва таълим дастурларини индивидуаллаштиришга қаратилган амалиёт билан бойитилмоқда;
- 2) анъанавий ахборот усуллари - оғзаки ва ёзма нутк, теледастурлар ва радио алоқалари ўқитишни компьютерли ташкил этиш, глобал интернет тармоғидан фойдаланишга ўз ўрнини бўшатмоқда;
- 3) педагогик жараённинг энг муҳим ташкилий қисми ўқитувчи ва таълим олувчининг шахсга йўналтирилган ўзаро муносабатлари бўлиб бормоқда.
- 4) шахсни ахлоқий тарбиялашга, инсоннинг маънавий қиёфасини шакллантиришга алоҳида аҳамият берилмоқда;
- 5) таълим омилларини янада бирлаштириш кўзда тутилмоқда: мактаб, оила, микро ва макро социумларнинг ўзаро боғлиқлиги ва ҳамкорлиги таъминланмоқда.
- 6) ижтимоий онг даражасига мос педагогик технологиялар яратишда фanning роли ортмоқда;
- 7) таълим технологияларини такомиллаштириш психологик-педагогик нуқтаи назардан қуйдагилардан иборат:

а) эслаб қолиш вазифаси сифатида ўқитишдан ўзлаштирилганларидан фойдаланишга имкон берувчи ақлий ривожлантириш жараёни сифатидаги ўқитишга ўтиш;

б) билимлар ассоциатив, статистик моделидан динамик тузилган ақлий ҳаракатлар тизимида ўтиш;

в) ўрта маълумотли ўқувчига мўлжалланган ва табақалаштирилгандан ўқитишни индивидуallasштирилган дастурларига ўтиш;

г) ўқитишнинг ташқи сабабларидан ички маънавий-иродавий бошқарувига ўтиш.

Ҳозирги шароитларда ўқитувчи, раҳбар замонавий инновацион технологиялар, ғоялар, йўналишларни билиши талаб этилади ва энг асосийси илгари маълум бўлганларни қайта кашф этишга ортиқча вақт сарфламаслиги мақсадга мувофиқ саналади. Бугунги кунда таълим технологиялари кенг турларини ўрганмай туриб педагогик билимли мутахассис бўлиш мумкин эмас.

Ушбу мақсадни амалга оширишда таълим жараёнини замон талаблари асосида такомиллаштириш йўллари устида ўйлаш зарур.

Бугунги кунда таълим жараёнига қўйилаётган замонавий талаблар қуйидагилардан иборат:

1. Таълимнинг мақсади ва вазифаларининг аниқлиги ҳамда педагогик жиҳатдан тўғрилиги.

2. Таълимнинг—дидактик ва тарбиявий, шахсни қизиқтирувчи, ривожлантириувчанлик мақсадининг бирлиги ва узвийлиги.

3. Таълим олувчиларнинг ижодий ва мустақил ишларини самарали ташкил этиш.

4. Маъруза, семинар ва амалий машғулотларда замонавий таълим технологияси элементларидан фойдаланиш.

5. Таълим олувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш, ўзаро ҳамжиҳатликка асосланган қулай ижтимоий-психологик муҳит яратиш.

6. Ўқитувчи раҳбарлик роли билан таълим олувчилар фаол билиш фаолиятини бирга олиб бориш.

7. Таълим жараёнида таълим олувчиларни ўқитиш ва тарбиялаш учун қулай шарт-шароит яратиш.

8. Педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш.

9. Ҳамкорлик педагогикасига амал қилиш.

10. Таълим жараёнини демократлаштириш ва таълим олувчига танлаш ҳуқуқини бериш.

Бугунги таълим жараёни педагог шахсига бўлган инсонпарварлаштирилган муносабат болаларни севиш, уларни тақдири учун қайғуриш, болаларга ишончининг юқорилиги, ўзаро ҳамкорликни вужудга келиши, мулоқот маҳоратини юқори даражада бўлиши, таълим олувчиларни тўғридан – тўғри мажбурлашдан воз кечиш ва аксинча ижобий рағбатлантиришнинг устунлиги туфайли кўзланган мақсадга эришиш, таълим олувчи фаолиятида учрайдиган камчиликларга чидамли бўлиш, уларни бартараф этишнинг самарали усулларини қўллашда намоён бўлса, таълим жараёнини демократлантириш эса ўқитувчи ва таълим олувчилар ҳуқуқларини тенглаштириш, таълим жараёнида таълим олувчиларга танлаш ҳуқуқининг берилиши, ўз фикри, нуқтан назарини эркин баён этишни такозо этади. Бу фикрга ойдинлик киритиш мақсадида шахс масаласига тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

Педагогик фаолият жараёнида ноанъанавий таълим усулларида фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Педагогик фаолият ёш авлодни ҳаётга ва меҳнатга ўргатишга йўналтирган бўлиб у ўқитувчи асабий жараёнларининг кучига, ва мазмундорлиги ва ҳаракатчанлигига нисбатан муайян талаблар кўяди: Чунки ўқитувчи кўйидаги талабларни ўзида мужассам этиши муҳим саналади. Буларга, ўқитувчи юқори даражали ишлаш қобилиятига эга бўлиши; кучли асаббузарлар хатти-ҳаракатига бардош бера олиши ва ўз диққат эътиборини бирор бир нарсага қарата билиши; ҳамиша фаол, тетик бўлиши, бутун иш вақти мобайнида ва умуман эмоционал жиҳатдан юксак кайфиятда бўлиши; тезда асабни қўзғатадиган вазиятларда ўзини тута билиши, сабр-чидамли, фаолиятнинг ўзгарувчан шароитларида оғир ва осойишта бўлиши; фикрни аниқ ифодалаши, ҳиссиётларини маромида изҳор этиши билан ажралиб туриши; ишларни бажаришнинг юксак суръатларини эгаллаб олиши, фаолиятнинг бир туридан иккинчи турига тезлик билан ўта билиши, машғулотларни ўтказишга қўққисдан ва зарур бўлиб қолган тақдирда олдиндан тайёргарликсиз киришиш қобилиятига эга бўлиши; янги шароитга тезлик билан кўникиши; бошқалар билан муомала қила билиши керак. Таълим муассасалари олдига жамият томонидан қўйилган ижтимоий буюртма таълим жараёнининг таълим- тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадини, таълим мазмунини ташкил этади. Ўқитувчи ўз фаолияти орқали мазкур мақсадларни амалга ошириш учун ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқаради, яъни

таълим мазмунининг маълум қисми улар томонидан узлаштирилишига эришади. Таълим олувчилар фаолияти уларда ўқув мотивларининг шаклланганлиги даражасига боғлиқ. Таълим олувчилар уз навбатида ўқитувчи томонидан берилган ёки мустақил, ижодий изланиш орқали ўқув материални ўзлаштирадилар.

Ўқитувчи таълим олувчилар томонидан таълим мазмунининг ўзлаштирилиши жараёнини бошқаради. Таълим олувчилар бунга жавобан ўзларининг фаолиятлари ҳақида ўқитувчига ахборот беради. Шу тариқа таълим жараёни яхлит тизимни ташкил этади.

Таълим мазмуни ҳозирги замон мактаблари олдидаги букюртмаларни ҳисобга олган ҳолда, ўқув кулланмаларда қайд этилганидек билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришдангина иборат бўлиб қолмасдан балки, билимлар, фаолият усуллари, ижодий фаолият тажрибаларидан иборатлиги аввал қайд этилган эди. Мазкур жиҳатлар орқали таълим олувчиларнинг мустақил фикрлаш, онгли фаолият юритишга, ҳар қанақа муаммоларни тушунишлари ва мустақил ҳал этишга қизиқиш уйғотади. Таълим олувчиларда қизиқиш ўз-ўзидан пайдо бўлмайди. Қизиқишни пайдо бўлиши учун ўқитувчи таълим олувчилар эҳтиёжларини ҳисобга олиши зарур. Ҳар қандай эҳтиёжнинг қондирилиши ўқувчиларнинг фаолияти орқали амалга ошади.

Илғор ўқитувчиларнинг иш тажрибасини ўрганиш шуни кўрсатадики, таълим мазмунини ўқувчилар тўлиқ ўзлаштиришлари учун уларда барқарор ва кучли ўқув – билиш мотивлари шаклланган бўлиши лозим.

Таълим жараёнида ҳар доим бир қолипда стереотип тарзда ташкил этилганда ўқувчиларнинг билим ва таҳсил олишга бўлган эҳтиёжлари қондирилмайди.

Шу сабабли ўқитувчи уз иш фаолиятида таълим олувчиларнинг эҳтиёжи, қизиқиши, ўқув – билиш мотивларини ривожлантиришга замин тайёрлайдиган таълим воситалари, методлари ва шаклларидан ўз ўрнида ва самарали фойдаланишга имкон берадиган педагогик билим, ўқув ва малакаларни эгаллаган бўлиши лозим.

Демак, ўқитувчининг профессионал вазифалари доираси ва ҳаракат майдони нақадар кенглиги ўқитувчи фаолияти ва таълим тўғрисидаги ҳужжатларда мазкур вазифаларни билимдонлик билан ва ижобий тарзда бажариши учун ўз устида мустақил ишлаши ва вақт-вақти билан қайта тайёрланиши ҳамда малакасини ошириши

таъкидланган. Бу эса ўқитувчиларни замон талабларига мос касбий тайёргарликка эга бўлишга, дарс жараёнини муваффақиятли ташкиллаштириб таълимнинг ноанъанавий усулларида кенг фойдаланиб дарсларни олиб боришга имкон беради.

Ноанъанавий таълим усуллари ўқувчиларни факат билим, кўникма, малакалар билан қуроллантиришни кўзда тутмасдан, балки дарсда вужудга келадиган муаммоли вазиятларни ўқувчилар аввал ўзлаштирган билим, кўникма, малакаларни янги ва кутилмаган вазиятларда, ижодий қўллашлари орқали ижодкорлик, мустақил фикр юритиш фаолият юритиш орқали ўзаро муносабатларни таркиб топтиришга қаратилган, ўқувчиларнинг мустақиллиги, ўқув-билиш мотивлари, мантикий фикрлашни ривожлантиришга, мустақил билим олиш ва маълумот олишга бўлган эҳтиёжларини қондиришга, билимларни эгаллаш йўлини ўзлаштиришга имкон берадиган мураккаб жараёндир.

Таълим жараёнида ноанъанавий дарс усуллари қўллаш. Ўзбекистон Республикасининг умумий ўрта таълим концепциясида ҳозирги замон мактабларида таълим жараёнини ташкил этишда маъруза, семинар, муаммоли дарс, консултация ва синов дарслари билан бир қаторда, «...мунозаралар, дидактик ўйинлар, махсус ижодий топшириқлар, ҳар хил ёшдаги жамоада ялпи ва бир гуруҳга доир топшириқларни бир-бирига қўшиб олиб бориш ва шунга ўхшашларнинг ҳаммаси педагогик жараёндан муносиб ўрин олиши керак»лиги таъкидланган. Айниқса, ҳозирги кунда дарс жараёнини жонли тарзда ўтказиш, ундаги янги мазмунни ўқувчиларга тўлароқ етказиш учун ўқитишнинг ноанъанавий таълим усулларида фойдаланиш замонавий технологиянинг долзарб талаби бўлиб қолди. Ўқитишнинг ноанъанавий усулларида фойдаланишнинг асосий мақсади ўқувчиларни мустақил фикрлашга қўллаш, фанлар орасидаги ўзаро интеграцияни таъминлаш, ўқувчи фаолиятини тўғри йўлга солиш, вақтдан унумли фойдаланиш, ўқувчиларда фаоллик, ташаббускорлик хусусиятини, мустақил фикрлашга майл ва рағбатни уйғотиш каби мақсадларни амалга оширишга йўналтирилган. Демак, ўқувчиларда, ташаббускорлик, мустақил фикрлаш, билимларни чуқур савияда ўзлаштириш, уларда қўзғатувчанлик ва ҳиссийликни, тафаккур ва раво нутқни хоҳири ва ижодкорлик тасаввурлари асосида тарбиялашга имкон берувчи таълим — бу олий таълимдаги фаоллик ҳисобланади. Асосан фаоллик олий таълим муассасалари талабаларига таълим беришда

Ўқитувчининг ўзида мужассам бўлиши керак бўлган ҳаракатдир. Шундагина ўқитувчи ўқувчилар орасида фаолликни таъминлай олади.

Демак, ўқитувчининг дарс жараёнини муваффақиятли тугатиши осонликча қўлга киритиладиган натижа эмас бунинг учун юқорида таъкидланган таълимнинг ноанъанавий шакллари таълим жараёни учун асосий восита бўлиб хизмат қилади. Ноанъанавий таълим усуллари ҳам дарс жараёнига ўз-ўзидан кириб келмайди. Бу ўқитувчининг педагогик маҳоратига ва касбий фаолиятни эгаллаганлик даражаси ва унинг мотивациясига бевосита боғлиқдир. Педагог қанча ижодкор бўлса, ўз устида кўп меҳнат қилса ва тинимсиз изланса, шунингдек таълимнинг ноанъанавий усуллари ҳақида кенгроқ манба тўплаسا дарс жараёни шунча қизиқарли ва самарали натижани қўлга киритиш имконини беради.

Ҳозирги замон мактабларида педагогик жараёни ташкил қилиш таълим тарбиянинг усул, восита ва шакллари танлаш фақат билим, кўникма, малакаларга йўналтиришдан ташқари уларни билиш жараёни, ҳиссий кечинмаларни ўзлаштиришга алоҳида эътибор бериш зарур. Кейинги йилларда ўзбек олимлари томонидан таълим жараёнини такомиллаштириш борасида муҳим тадқиқотлар олиб борилмоқда. Масалан: И.А.Аллаёровнинг илмий тадқиқотлари фаол таълим концепциясини яратишга бағишланган бўлиб, унда ўрта махсус ва олий ўқув юртларида фаол таълимнинг тутган ўрни, ўқувчиларнинг билиш фаолиятини фаоллаштиришда мустақил ишларнинг аҳамияти ҳамда таълим жараёнига ишбилармонлар ўйинини қўллаш масалалари ўз ифодасини топган. Мазкур тадқиқотнинг қимматли томони шундаки, унда таълим жараёнига ишбилармонлар ўйини қўллашга бўлган дидактик талаблар тарбияловчи таълим, илмийлик, тушунарлилик, назариянинг амалиёт билан боғлиқлиги принципларининг моҳияти, ишбилармонлар ўйинига тайёргарлик ўтказиш босқичларини ишлаб чиққанлигидир. Ўқитувчи жараёнини ташкил этиш шаклларида бири дарс, ўзининг дидактик мақсади, вазифасига кўра мураккаб педагогик объект саналади. Дарс ўзининг дидактик мақсади, мазмуни воситалари, методлари билан боғлиқ ҳолда изчилликка, илмийликка, мантиқий тузилишга эга бўлиш ва мазкур тузилиш таълим жараёнининг қонуниятларига мос бўлиши лозим. Дарс тузилишини аниқлаш учун ўқув материалларидаги таълим мазмунини, унинг мазмундаги таркибий қисм-

лар, мазкур таркибий қисмларни ўқувчилар томонидан ўзлаштириш усули, яъни таълим жараёнининг боришини ҳисобга олиш зарур. Бу конунга кўра табиатдаги ҳамма нарса ҳодиса ва жараёнларда ички зиддиятлар ўзаро алоқадорлик бир-бирини инкор этиш ҳолатида бўлган қарама-қарши томонлар мавжуд. Қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши тараққиётга ичдан туртки беради, зиддиятларнинг ўсиб маълум босқичда зиддиятларга барҳам беришга янги, зиддиятларнинг пайдо бўлишига олиб келади.

Дидактикада қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши конуни таълим жараёнининг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида муҳим роль ўйнайди. Ўқувчилар таълим жараёнида фактлар, маълумотлар, билим, кўникма ва малакаларни эгаллаб боришида, уларда кузатувчанлик ва ҳиссийликни, тафаккур ва равон нутқни, хотира ва ижодкорлик тасаввурларни чуқур савияда ўзлаштиришни таркиб топтиришда юзага келади.

Умуман, ноанъанавий усулларни дарс жараёнига татбиқ этиш мураккаб жараён бўлиб, бир қатор тусиқларга дуч келиши табиий. Биринчидан, маълумки, узок йиллик мустабид тузум даврида бир қолипга тушиб, фақат маълум доирадаги буйруқлар асосида иш юритилар эди. Ана шу тизимдаги оддийгина бир дарс жараёнини оладиган бўлсак, дарс жарёнидаги асосий куч бошқарувчанлик ҳисобланади. Яъни буйруқ берувчи шахс ўқитувчи, буйруқни бажарувчи таълим олувчидир. Агар таълим олувчи ўқитувчининг буйруғини бажармаса, у таълим олувчи «дарсни ўзлаштирмаган, интизомсиз ўқувчи» бўлар эди. Яхши ўқувчи ўқитувчини топпириғини бажарган ўқувчи эди. Унинг ташаббускорлиги, ижодий фикри инобатга олинмас эди. Ана шундай буйруқбозлик муҳитида таълим олган ўқувчиларда қатъиятсизлик, ўзига ишончсизлик, ўз фикрига эга бўлмаган шахс сифатидаги онг даражаси шаклланмаган. Натижада ўқувчиларда ўзганинг қарамлик ҳисси кучайган. Аммо юқоридаги таъкидланган иллатлардан ханузгача қутилганимиз йўқ. Ноанъанавий таълим усуллари шахсни онгли фикрлашга ва мустақил фаолият юритишга ўргатади.

Иккинчидан, кадрлар масаласи ҳозирги кунда энг муҳим масала саналади. Шунинг учун ҳозирги кунда кадрлар масаласига талаб кучайиб бормоқда. Баркамол авлод орзуси китобида: «Ўқитувчи болаларимизга замонавий билим берсин, деб талаб қиламиз. Аммо замонавий билим бериш учун аввало, мураббийнинг ўзи ана шундай билимга эга бўлиши керак», дейилган.

Хақиқатдан ҳозирги кунда ўқитувчилардан изланувчанлик, ўқувчилар билан ишлашда буйруқбозлик эмас, балки уларнинг дунёқарашини кенг тарзда шакллантира оладиган чуқур билим талаб қилинади, ўқувчиларда эркин изланиш қобилиятини уйғотишни талаб қилади. Бу эса ўқитувчидан маҳоратни ва ўзига хос методик тайёргарликни талаб этади. Масалан таълим методларига тўхталадиган бўлсак, бу ҳам ўзига хос жараён бўлиб, янгича ёндашув, янгича мазмун касб этади. Ҳозирги даврда бир хил қолипдаги таълим методлари талабга жавоб бермаяпти. Бу ўринда ҳам таълим тажрибасига мурожаат қилишимиз мақсадга мувофиқ. Масалан, ўтмишда мадрасаларда машғулотлар давомида муаммолар кўйиш ва уларни мунозаралар асосида ҳал этиш, тажриба-синов, кузатиш, шарҳлаб ўрганиш, мустақил мутолаа, билимларни узок эсда сақлаб қолиш учун ифодали, кироат билан ўқиш, ёд олиш, чистон-жумбоқларни ечиш, хусниҳат мувашшахлар ёзиш каби метод ва усуллар қўлланилган. Йирик мадрасаларда ўтадиган машғулотларга нуфузли олиму уламолар таклиф этилган. Улар маълум муаммоларни талабалар билан биргаликда илмий мунозаралар, савол-жавоблар, суҳбатлар асосида ҳал этганлар.

Демак, ана шундай таълим усулларидан дарс жараёنларида қўллаш ижобий натижаларни олиб қилишига шак-шубҳа йўқ.

Педагогик фаолият жараёнида ноанъанавий таълим усулларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Мустақиллик шароитида талаба ёшларга замон талабларига мос тарзда билим бериш ва таълимнинг ноанъанавий усулларидан дарс жараёнида кенгроқ қўллашга эҳтиёж ортиб бормокда. Чунки ноанъанавий таълим усуллари ҳозирги янги замонавий таълим усулларидан тортиб педагогик технология усуллари, таълимнинг самарали метод ва воситаларидан фойдаланиш орқали ўқувчиларга билим беришга кенг имкон беради. Ҳозирги кунда ўқитиш жараёнининг асосий вазифаси таълим мазмунини янгилашнинг узлуксиз тизимини рўёбга чиқаришдан иборат. Бундаги асосий мақсад ҳар жиҳатдан ривожланган баркамол шахсни тарбиялашдир.

Фикрлайдиган инсонни, янгича иқтисодий шароитда, аниқроғи бозор иқтисоди шароитида ҳар қандай ўзгаришларга тайёр тура оладиган инсон қилиб тарбиялаш унга янги-янги технологик ахборотларни қабул қилишга тайёрлаш узлуксиз таълимнинг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Бу вазифани амалга ошириш

учун таълим мазмунини янгилашнинг ўзи кифоя қилмайди, балки илғор тажрибаларни ўрганиб, ноанъанавий таълим усулларини эгаллаш зарур бўлади.

Ноанъанавий таълим усуллари ўзига кўп масалаларни қамраб олади: жумладан назарий ва амалий билимларни анъанавий воситалари кўрсатиб бўлмайдиган кўпгина жараёнларнинг динамик моделларини компьютер ёрдамида анимация қилиб мультимедия махсулотлари тайёрлаш ва улардан фойдаланиб компьютер дарсларини ўтказиш, ва шу дастурга киритилган таълим мавзусига оид тест саволлари ёрдамида талабаларни ўзлаштириш даражаларини аниқлаш, дарс жараёнида талабаларни фаоллаштирувчи хорижий давлатлар. Америка, Англия, Франция, Япония, Финляндия олимлари томонидан ишлаб чиқилган ва синовдан ўтказилган ноанъанавий таълим шакллари яъни инновацион технологиядан фойдаланиш, шунингдек, мавзуга оид Республика педагог олимларининг педагогик қарашлари ва илғор ғояларидан фойдаланиш имконини беради. Компьютер дарси системасини яратиш ва ўқув жараёнига жорий қилиш ноанъанавий таълим усулларида хисобланади. Бу усулнинг долзарблиги, катта эътибор ва имкониятга эга эканлиги билан фарқланади. Компьютерга ёзилган дарс дастурининг афзаллик томони шундан иборатки, мавзу юзасидаги мураккаб жараёнларни ҳақиқатга яқин динамик модели билан яққол танишади. Бошқа ҳеч қандай ўқитиш усулида талаба бундай имкониятга эга бўлмайди.

Ўқув жараёнининг ахборотли ҳамда техник воситалар ёрдамида уюштирилиши муҳим аҳамият касб этади. Айниқса ноанъанавий таълим шакллариининг асосий тамойиллари ва уларни моҳиятини билиш таълим самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатади. Ноанъанавий таълимнинг яхлитлик тамойили ўзида икки жиҳатни акс эттиради:

- биринчиси – таълим-тарбия билан шахс камолотининг муштараклиги;

- иккинчиси – ноанъанавий таълим усуллариининг муайян тизимга эга эканлигидан келиб чиқиб, таълим беришни назарда тутати. Таълим соҳасида илмий изланишлар олиб бориш, таҳлил қилиш, таълим самарадорлигини таъминлашда ўқитишнинг ноанъанавий шаклларида фойдаланиш ва илғор педагогик техно-

логиялар асосида дарсларни ташкил этиш долзарб муаммолардан саналади.

Текшириш учун саволлар:

1. Таълим жараёни ва унга қўйилаётган замонавий талабларга нима киради?
2. Анъанавий ва ноанъанавий таълим турларини тушунтиринг.
3. Шахс сифатлари деганда нимани тушунасиш.

4.2. Шахснинг таълим жараёнида тутган ўрни

Режа:

1. Шахс - инсон-индивид.
2. Шахс сифатларининг тузилиши.
3. Шахсни ўзини бошқариш механизмлари.

Асосий тушунчалар: Шахс, инсон, индивид, фаолият, меҳнат.

Педагогика инсон фаолияти соҳаси сифатида объектлар ва жараёнлар объектларини ўз ичига олади. Анъанавий субъект-объектли педагогикада (Я.А. Коменский, И. Герbart) болага объект роли ажратилади, унга катталар (ўқитувчи) тажрибасини ўргатади. Болани ҳаётга тайёрлаш бу - системанинг якуний мақсадидир.

Ҳозирги замон педагогикаси болага ўқув фаолиятининг субъекти сифатида ўзини амалга оширишга ўзини англашга интилаётган шахс каби мурожаат этади.

Ана шу нуқтаи назардан қуйидаги саволларга жавоб олиш керак:

1. Муайян шахс сифатида бола қандай ўрин тутаети?
2. Қандай жиҳатлар унинг субъектив ҳолатини белгилайди?
3. Унда қайси сифатларни ривожлантириш зарур?

Шахс олий даражадаги мазмунни умумлаштириш сифатида. Академик В.В. Давидов фанга «мазмунли умумлаштириш» терминини киритади, бу фикрлаш амаллари йўли билан инсон онгида пайдо қилинадиган образни билдиради. Олий даражали мазмунли умумлаштириш шахс тушунчаси ҳисобланади.

Инсон - индивид жисмоний ва психологик мазмунлар тўпламларини ифода этади. Инсон психикаси ўз навбатида икки қисмга ажратилади: эмоция (ҳис-ҳаяжон)лар ва онг.

Инсон онги туфайли ҳайвонлардан фарқ қилади, онг атроф-дунёни инсон миёсида акс эттиради. Онг шахс деб аталувчининг асосини ташкил этади.

Маълум ижтимоий ва моддий дунёда мавжуд бўлиб, атрофдаги одамлар ва табиат билан ўзаро муносабатларда бўлиб, ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этиб, шу билан бирга инсон кўплаб турли хил сифат ва хислатларга эга бўлади, бошқарувчи система сифатида ўзини намоён этади.

Ана шу система шахс демакдир. Шахснинг объектив намоён бўлиши атроф-дунё билан ҳамма ўзаро алоқаларида ифодаланади. Объектив жиҳатдан эса у инсоннинг мавжудлигида дунёдаги ва ўзига ўхшашлар жамиятида ўзининг «Мени»ни англаши сифатида намоён бўлади.

Шахс - бу умумлаштирилган хилма хил сифатлар тизимида инсоннинг психик, маънавий моҳиятидир.

Инсон хислатларининг ижтимоий аҳамиятга эга сифатлари тўплами бу - дунёга бўлган ва дунё билан, ўзига ва ўз-ўзи билан муносабатлар тизими;

ижтимоий вазифалар, ахлокий кўринишлар йиғиндисини амалга оширадиган фаолият тизими;

дунёни ва ундаги ўзини англаш эҳтиёжлар тизими;

қобилиятлар, ижодий имкониятлар йиғиндисини;

ташқи шароитга бўлган эътиборлар йиғиндисини.

Буларнинг ҳаммаси умумлаштирилган мазмун «шахсни» ташкил этади.

Ўқитувчилар таълим жараёнини ташкиллаштиришда шулар билан бирга ўқувчига хос сифатларни ҳисобга олиши муҳим аҳамиятга эга деб ҳисоблаймиз. Шу нуқтаи назардан шахс сифатлари тузилишига тўхталамиз.

Шахс сифатларининг тузилиши

Умуман олганда, шахс сифатлари ирсий-биологик ва ҳаётида эгаллаган ижтимоий-ташкил этувчиларидан иборат бўлади. Уларнинг ижобатлари бўйича шахс тузилишида тўртта даража-сатҳга ажратилади. Улар қуйидаги шартли номларга эга:

Шахснинг шаклланиши масалаларига туғри ёндошиш учун, унинг табиати, тузилиши, ҳулқ аъворини ва унга сабаб ва воситаларини билиш зарур.

Шахснинг ривожланиш жараёни бир қанча омиллар таъсирида содир бўлади.

1. Ирсият билан боғлиқ бўлган сифатларни бирлаштирган темперамент сатҳи. Бунга одамнинг нерв системаси билан боғлиқ бўлган индивидуал хусусиятлари киради. Психологияда темпераментнинг 4 тури ўрганилади улар: холерик, меланхолик, сангвиник, флегматик.

Холерик жуда ғайратли, ишга жуда эхтирос билан берилиш қобилиятига эга бўлган, тез ва шиддатли, кизғин эмоционал «портлаш» ва кайфиятнинг ўзгаришига мойил, илдам ҳаракатлар қиладиган характер эгасидир.

Холерик синфдошлари орасида ўзининг жўшқинлиги билан ажралиб туради. Ўқитувчининг юмшоқ ҳикоясига қизиқиб кетиб осонгина кўзғалиш ҳолатига киради ва ўқитувчи ҳикоясини турли хил хаяжон билан бўлиб туради. Ўқитувчининг ҳар қандай саволига ўйламасдан жавоб беришга тайёр ва шунинг учун кўпинча пойинтар-сойинтар жавоб беради. Алаmidан ва ғазаби кўзгаганидан осонгина жаҳли чиқади ва уришишга отланади. Ўқитувчини тушунтиришларини жуда чуқур диққат билан, ҳеч нарсага чалғимасдан эшитади. Синф ва уй ишларини ҳам жуда диққат билан бажаради. Танаффус вақтида жойида ўтирмайди. Тез қаттиқ гапирди. Тез катта катта қилиб ёзади, дасхати бир текис эмас. Юзи жуда ифодали. Ижтимоий топшириқларни бажаришда ва спорт машғулотида қатъийлик кўрсатади. Унинг қизиқишлари анча доимий ва барқарор. Пайдо бўлаётган кийинчиликлар олдида ўзини йўқотиб қўймайди, аксинча уларни зўр ҳафсала билан бартараф этади.

Меланхолик таъсирчан, чуқур кечинмали, гап кўтара олмайди, аммо атрофдаги воқеаларга унчалик эътибор бермайдиган, ўзини тўхтата оладиган ҳаракатлар қиладиган ва секин овоз чиқарадиган хусусиятга эга бўладиган инсонлар ҳисобланадилар.

Меланхолик дарсларда хотиржам, ҳаммиша битта ҳолатда ўтиради, кўлида бирор нарсани айлантираётган бўлади, кайфияти жуда ҳам арзимаган сабабга кўра ўзгаради. У ўтакетган даражада ҳиссиётли. Ўқитувчи уни бир партадан иккинчи партага ўтказганда у хафа бўлади, нима учун кўчирганлари сабабини узоқ мулоҳаза қиладди ва ўша кун ичиги барча дарсларда кўнгли ғаш ва ғамгин ўтиради. Шу билан бирга унинг ҳис туйғулари ҳам секин уйғонади. Тезда ўзини йўқотиб қўяди. Ўқитувчи унга энг кичик танбих берди

дегунча, бола уялиб кетади, унинг овози бўғиқ ва секин бўлиб қолади. Туйғуларини ифода этишда жуда ҳам вазмин. «Икки» олса ҳам юзи бирон даражада ўзгармасдан жойига бориб ўтиради, лекин уйда, ота-оналарининг сўзи бўйича узоқ вақт ўзини боса олмайди, ишга киришадиган ҳолатда эмас. Дарсда ишончсизлик билан хатто дарсга астойдил тайёрланган бўлса ҳам, тутилиб – тутилиб жавоб беради. Ўз қобилияти ва билимлари ҳақиқатдан ўртача даражадан бир неча юқори бўлган ҳолда уларни паст баҳолайди. Агар бирон – бир ўқитувчи топшириғини бажаришда қийинчиликларга дуч келса у ўзини йўқотиб қўяди ва ишни охиригача етказмайди. Ҳаракатлари бўшашган, суёт, секин, бироз чўзиброқ гапирди.

Сангвиниклар психик активликка эга бўлган атрофда бўлаётган ўзгаришларга интилувчан, мувафаққиятсизлик ва кўнгилсизликларни нисбатан енгил ўтказиб юборувчи, жонли ҳаракатчан, ифодали мимикаси ва ҳаракатлари бўлган характер эгаларидир.

Сангвиник жуда жонли, тиниб тинчимас. Синфда бир дақиқа ҳам жим ўтирмайди, ҳамиша авти-ангорини ўзгартиради, қўлида уни-бунни айлантиради, қўшнисини билан гаплашади. Сакраб-сакраб тез юради, нутқнинг сурати ҳам жуда тез. Жуда таъсирчан ва тез қизиқади. Кўрган фильм, ўқиган китоби тўғрисида қизиқиш ва илҳом билан гапирди. Дарсларда ҳам бир факт ёки янги вазифага қизиқиш билан ёндошади. Шу билан бирга унинг қизиқишлари жуда ҳам турғун ва барқарор эмас. Янги ишга қизиқиб киришса-да, унга нисбатан ихлоси дарров сўнади. Унинг юзлари жонли, ҳаракатчан, ифодалидир. Юзларидан кайфияти, қандайлигини, предметга ёки кишига нисбатан муносабатини осонгина сезиб олса бўлади. Қизиқарли дарсларда зўр иш қобилиятига эга эканлигини кўрсатади. «Қизиқарли бўлмаган» дарсларда эса у ўқитувчинини деярли эшитмайди, қўшнилари билан гаплашади, эснаб ўтиради. Унинг хиссиётлари ва кайфияти жуда ҳам ўзгарувчандир. «Икки» олса йиғлаб юборишга ҳам тайёр, лекин ўзини зўрба-зўр тўхтатиб туради. Аммо ярим соат ўтмай ёмон баҳо олганини унутиб коридорда қизгин ва хушчақчақ ҳолда елиб югуради. Унинг тиниб-тинчимаслиги ва жонсарақлигига қарамай осонгина тартибга чакириш мумкин. Тажрибали ўқитувчилар дарсларида яхши ўтиради ва ҳеч қачон синф ишига ҳалакит бермайди. Янги вазиятда ва янги талабга тез кўникади. Синф билан тил топишади ва синф активига айлана олади.

Флегматик юраги кенг, барқарор интилишларга, кайфиятларга, доимий ва чуқур ҳис туйғуларга эга, ҳаракатлари ва нутқи бир ҳил маромда бўлган, руҳий ҳолати ташқи томондан ифода этиладиган характерли инсонлардир.

Флегматик уни шошмаслиги ва хотиржамлигидан фарқлаш мумкин. У материални қанчалик яхши билишига қарамай саволларга дарҳол жонли қилиб жавоб бермайди. Унга чарчамаслик ҳос. Қўшимча ақлий иш бажаришдан ва қанча шуғулланишга тўғри келмасин уни чарчаганини кўрмайсиз. Мантиқан кенг узундан-узоқ фикрларга интилади, гўё узундан-узоқ гапнинг бошида бошланган фикр қачон ва қай тарзда тугашини билган ҳолда сўзларни бир маромда, тутилиб қолишдан қўрқмай баён қилади. Ташқаридан қараганда у тўлқинланмайди ва синфда нима юз берса ҳам дарсда ҳеч нарсадан ҳайратланмайди. Қуйи синфларданок математика ва физкультура билан шуғулланишни яхши кўради. Кўпчилик иштирокчилардан фарқли ўлароқ бирор бир қизиқиш ёки ҳаяжонланиш сезмаган ҳолда спорт мусобақаларида иштирок этади, У на беҳаловат ва на хурсанд бўлмайди, Кайфияти бузук ҳолда кўриш ҳам мумкин эмас.

Ўқитувчи таълим жараёнини муваффақиятли олиб бориши учун албатта, таълим олувчи темпераментини ҳисобга олиши муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унга нисбатан тўғри ёндошув ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш учун хизмат қилади.

2. Психик жараёнлар хусусиятлари сатҳи. Бу сатҳ сезги, идрок, ҳаёл, диққат, хотира, тафаккур, ҳиссиёт, ирода каби индивидуал хусусиятларини ўз ичига олади.

Сезги-бу моддий оламдаги нарса ва ҳодисаларнинг айрим хусусиятларини рецепторларга бевосита таъсир этган тақдирдагина организмда ҳосил бўладиган ички ҳолатлардан таркиб топади.

Хотира-шахсни ўз тажрибасини эсда олиб қолиши, эсда сақлаши ва кейинчалик уни яна эсга тушириши ҳисобланади.

Ҳаёл-фантазия ёрдами билан кутилаётган натижани тасаввур қилиш бўлиб, у қисқа ва узоқ муддатли бўлади.

Диққат-киши фаолиятининг барча турлари, энг аввало меҳнати ва ўқув фаолияти самарадорлигининг муҳим ва зарур шартидир. У онгнинг йўналтирилганлиги ва бир нарсага қаратилганлигидир.

3. Шахс тажрибаси сатҳи. Бу сатҳ билим, малака, кўникма, одат каби сифатларни ўз ичига олади.

Билимлар ва уларнинг турлари. Билим - амалда текширилган атроф-дунёни ўрганиш натижалари, инсоннинг миёсида унинг аниқ акс эттирилишидир. Билим турлари қуйидагилардан иборат.

Индивидуал билим (онг) - индивиднинг борлиқ билан ўзаро муносабатларида, юзага келадиган сезги ва аклий образлари ва уларнинг алоқалари тўплами, унинг муносабатлар, меҳнат, дунёни ўрганиш шахсий тажрибаси;

Ижтимоий билимлар - тил, фан, техникада, одамлар авлодлари, тараққиёт билан яратилган моддий ва маънавий қадриятларда ифода этилган индивидуал ўрганиш жараёнлари натижаларини умумлаштириш, объектлаштириш, бирлаштириш маҳсулотидир.

Ўқитиш - бу ижтимоий БМКларни шахсга «айлантиришдир». Акс эттириш бўйича БМК ларни қуйидагиларини кўрсатиш мумкин:

ишора ва тил шаклларида яширинган ишоравий, вербал билимлар, назарий билимлар.

Образли, образларда тасаввур этилган ва хис этиш органлари билан қабул қилинган.

Моддий, меҳнат, санъат предметларида мавжуд - фаолиятнинг моддийлаштирилган натижалари.

Тадбири - одамлар кундалиқ фаолиятида, уларнинг малака ва кўникмаларида, технологияларда, меҳнат ва ижодий жараёнларидан иборат бўлган.

Билим соҳаси ва предмети бўйича қуйидагилар фарқланади: гуманитар ва аниқ математик фанлар, фалсафа, жонли ва жонсиз табиат, жамият, техника, санъат. Психологик даражасига кўра эса қуйидагилар фарқланади: билиш - таниб олиш - қайта эсга олиш - тушуниш, қўллаш, автоматик ҳаракатлар - муносабат ва билим, эҳтиёж.

Умумлаштириш даражасига кўра: фактлар - ҳодисалар, тушунча-терминлар, боғлиқлик - қонуниятлар, гипотеза - назариялар, методологик билимлар, баҳолаш билимлари.

Малака – мавжуд билимлари асосида ўзгарган ёки янги шароитларда шахснинг фаолиятни самарали бажаришга нисбатан қобилияти ҳисобланади.

Малака – бу билимлар ёрдамида мавжуд ахборотларни тушуниб олиш, мақсадга эришиш режасини тузиш, фаолият жараёнини бошқариш ва назорат қилиш қобилиятидир.

Оддий малакалар етарлича машқ қилинганда автоматлаштирилиши мумкин ва кўникмаларга айланади.

Кўникмалар – бу бирор-бир ҳаракатларни автоматик равишда, қисмларини назорат қилмай туриб бажариш қобилиятидир. Шунинг учун баъзан кўникма – бу автоматлаштирилган малака деб айтадилар.

Кўникма ва малакалар турли хил мантиқий асослар бўйича турларга ажратилади. Асосий психик жараёнларига қараб ҳаракатли (моторли), ҳиссий (сенсорли) ва ақлий (интеллектуал) турларига ажратадилар. Интеллектуал малака эса шахснинг бошқа сифатлари гуруҳига – ақлий ҳаракатлар усулларига киради.

Ҳамма жонли организмлар яшаш, озикланиш биринчи эҳтиёжини, авлодни давом эттириш, хавфсизлик масалаларини ҳал этишга интилади.

Инсон бу масалаларни ҳал этишда жуда катта ишларни бажарган, мураккаб цивилизацияни яратган фан, техника, маданият, санъатнинг бирлашувидан иборат.

Инсонни цивилизация ҳозирги давр даражасига олиб келган психологик индивидуал жараён – бу фикрлашдир. Фикрлаш – инсоннинг атроф-дунёдаги объектлар ва ҳодисаларни ҳамда уларнинг боғлиқликларини ўрганиш, ҳаётий муҳим вазифаларни ҳал этиш, номаълумни излаш, келажакни кўра билиш жараёнидан иборатдир.

Фикрлаш – бу онгнинг ишлаш жараёни, миyaning олинаётган ахборотларни қайта ишлаб чиқиши ва натижа олишидир.

Фикрлашни амалга ошириш усулларини ақлий ҳаракатлар усуллари деб атайдилар. Уларни қуйидаги тарзда турларга ажратиш мумкин:

1. Фикрлаш асосий воситалари хусусиятлари бўйича: предметли-амалий, кўргазмали-образли, абстракт, интуитив.

2. Жараённинг мантиқий тузилиши бўйича: қиёслаш, анализ, абстрактлаштириш, умумлаштириш, синтез, турларга ажратиш, индукция, дедукция, инверсия, рефлексия, гипотеза, тажриба ва бошқалар.

3. Натижалар шакли бўйича: янги образни яратиш, тушунчани белгилаш, мулоҳаза, хулоса, теорема, қонуният, қонун, назария.

4. Фикрлаш мантики тури бўйича: мулоҳазали – эмпирик (классик-мантиқий) ва оқилона-назарий (диалектик-мантиқий).

«Ақлий ҳаракатлар» терминидан ташқари педагогик технологияларда унга яқин бўлган «ўқув ишлари усуллари» терминидан ҳам фойдаланилади, у билан умумтаълим малака ва кўникмалари ифодаланади.

Ишлашнинг муҳим умумтаълим усуллари (умумтаълим малака ва кўникмалари) қуйидагилар ҳисобланади:

1. Ўқув фаолиятини режалаштириш малака ва кўникмаси: ўқув вазифасини англаб етиш; мақсадни белгилаш; уларга эришиш рационал ва қулай йўллари танлаш; фаолият босқичларини кетма-кетлиги ва давомийлигини аниқлаш; фаолият модели ёки алгоритминини қуриш: дарсда ва уйда мустақил ишлашни режалаштириш; кун тартиби, ҳафта, ойлик ишларни режалаштириш.

2. Ўз ўқув фаолиятини ташкил этиш малакаси ва кўникмаси. Синфда иш жойини ташкил этиш - ўқув воситаларининг мавжудлиги ва ҳолати, уларни тўғри жойлаштириш, қулай гигиеник шароитлар яратиш; иш тартибини ташкил этиш; мустақил уй ишини ташкил этиш; ақлий ҳаракатлар тартиби ва усуллари белгилаш.

3. Ахборотларни қабул қилиш, ахборотлар турли манбалари билан ишлаш малака ва кўникмалари: ўқиш, китоб билан ишлаш, конспект тузиш; библиографик излаш, справочниклар, луғатлар билан ишлаш; нутқли тинглаш, эшиттанларини ёзиб олиш; ахборотларни диққат билан қабул қилиш, диққатини бошқариш, кузатиш, эслаб қолиш, компьютер билан ишлашни билиш.

4. Фикрлаш фаолияти малакаси ва кўникмаси: ўқув материалларини тушуниб олиш, асосийсини ажратиб олиш; анализ ва синтез; абстрактлаштириш ва конкретлаштириш, индукция - дедукция, ҳикоя қилишни, жавоб, нутқни тузиш, асослаб бериш; хулосалар - яқунларни ифода этиш; иншо ёзиш; муаммо, масалани ҳал этиш.

5. Ўз ҳаракатлари натижаларини баҳолаш ва тушуниш малакаси ва кўникмаси; ўқув фаолиятини ўзи назорат қилиши ва ўзаро назорат қилиш; баён этилганни аниқлигини, ечимнинг тўғрилигини баҳолаш; ҳодисалар турли томонларига баҳо бериш; иқтисодий, экологик, эстетик, назарий билимлари, амалий кўникмалари тўғрилигини ва мустаҳкамлашини текшириш малакаси, рефлексив анализ.

Шахснинг ривожланиш мактаб босқичида АХУ даражаси таълим олувчининг «ўқимишлилик» деб аталувчи кўрсаткичини

белгилайди, яъни унинг ўқув материалларини ўзлаштиришга қобилиятини, билимлар индивидуал системасини қўллай олишини, назарий ва амалий масалаларни еча олиш қобилиятини белгилайди.

4. Шахснинг йўналганлик сатҳи. Бунда шахснинг атроф-муҳитга муносабати акс эттирилади, мазмуни бўйича ижтимоий сифатларини бирлаштиради. Шахснинг хулқини йўналтирувчи ва бошқарувчи психологик асосий унинг кизиқишлари, қарашлари, ишончи, ижтимоий кўрсатмалар, кадриятлари, одоб-ахлоқ принциплари ва дунёқараши ҳисобланади.

Шахс фаолиятини йўналтириб турадиган ва мавжуд вазиятларга нисбатан боғлиқ бўлмаган барқарор мативлар мажмуи киши шахсининг йўналтирилганлиги деб аталади. Бу касбга нисбатан, ўқишга нисбатан бўлиши мумкин.

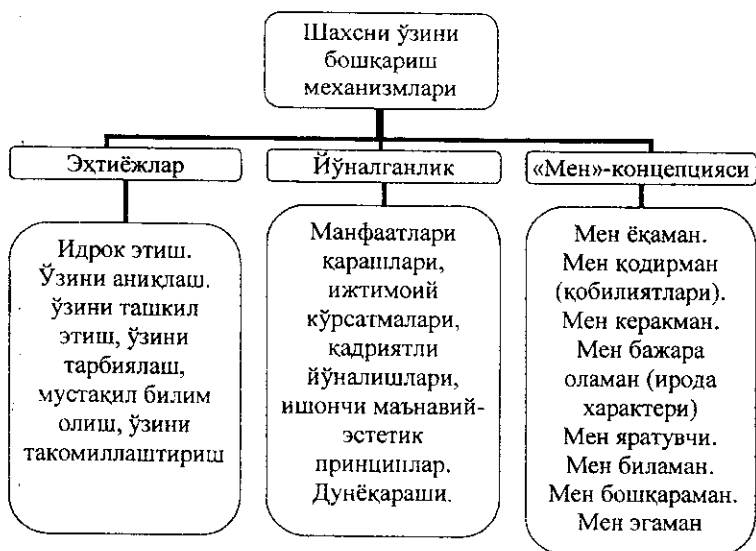
Йўналганлик (эҳтиёжлар ва «Мен»-концепцияси билан бирга) шахсни ўзини бошқариш механизмининг асосини ташкил этади. Шахснинг маънавий-ахлоқий ва эстетик қарашлари ва хусусиятлари керакли БМКлар тўплами билан биргаликда эстетик ва маънавий сифатлари доирасини ташкил этади. Айтиб ўтилган бир-бири билан боғлиқ қатламлар сифатида, унинг марказида биологик ташкил топган сифатлари жойлашиб қомакни «йўналганлик»-инсоннинг ижтимоий моҳияти ташкил этадиган кўринишда тасаввур қилиш мумкин.

Бироқ шахс тузилишида бир қатор сифатлар ҳамма даражаларда ҳам бир хил намоён бўлмайди. Бу сифатлар, аниқроғи сифатлар гуруҳи: эҳтиёжи, характери, қобилияти ва шахснинг «Мен» концепцияси даражалари билан бирга шахснинг маълум сифатлари ҳамма гуруҳлари бир-бири билан узвий боғлиқ ва мураккаб яхлит тизимни ташкил этиб бир-бирини ўрнини тўлдиради.

Шахсни ўзини бошқариш механизмлари. Инсон ўз фаолиятига нисбатан бошқарувнинг ҳам объекти ҳисобланади: йўлида чуқурни кўриб у қарорга келади, ўзига-ўзи буйруқ беради, уни айланиб ўтади ёки сакраб ўтади, шу билан бир вақтда ўз ҳаракатларини назорат қилади.

Ана шундай бошқариш объекти ва субъекти вазифаларини бирга бажарилишини ўзини бошқариш деб аталади.

Ички ўзини бошқариш механизми асосини учта интеграл сифатлар ташкил этади (ривожланиш психоген омиллари): эҳтиёжлар, йўналганлик, «Мен»-концепцияси.

Эҳтиёжлар-бу индивиднинг бирор нарсага талабини ифода этувчи ва одамнинг психик кучи ва фаоллиги манбаи ҳисобланган унинг фундаментал хусусиятидир. Эҳтиёжлар моддий (озикланиш, кийиниш, уй-жой), маънавий (ўрганиш, эстетик хордиқ олиш), физиологик ва ижтимоийларга ажратилади.

Йўналганлик шахснинг ҳаракатлари ва ишларини йўналтирувчи, мустаҳкам ва вазиятларга нисбатан боғлиқ бўлмаган сабаблар тўпламидан иборат бўлади.

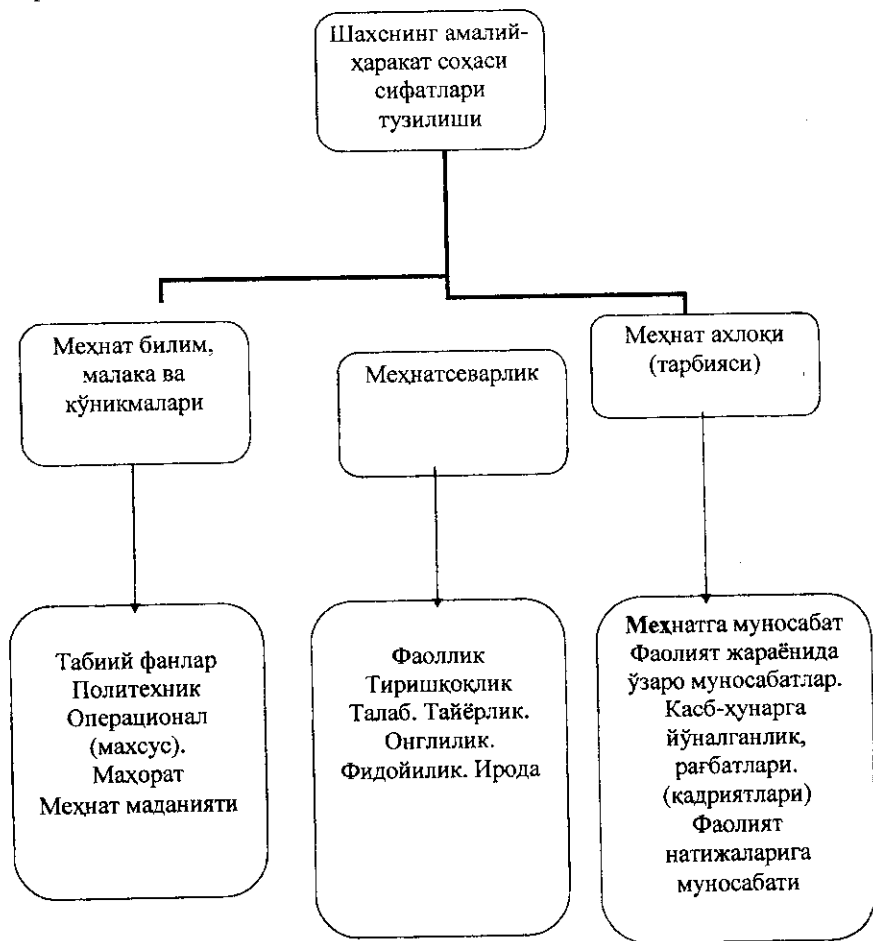
Қизиқишлар-янги фактлар билан танишишга, воқеликни анча тўла ва чуқур акс эттиришга ёрдам берадиган мотивдир. Шахснинг йўналганлик сатҳида шахслараро муносабатлар ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шахсга нисбатан муносабат иложи борица талабчанлик ва унга нисбатан иложи борица хурмат ҳамда ишонч асосида бўлиши керак.

Шахснинг «Мен»-концепцияси – бу шахснинг унинг асосида ўз хулқини ташкил этадиган ўзи ҳақидаги ўзининг мустаҳкам, озми-кўпми даражадаги англаб этадиган ва кечинмалар тасаввурлар системасидир.

Шахснинг амалий ҳаракат соҳаси (ШАХС)

Шахснинг амалий ҳаракат соҳаси ижтимоий-зарур билимлар, малака, қобилият, характери ҳолатлари ва бошқа одамнинг амалий

фаолияти муваффақиятлилигини таъминловчи (меҳнат, ижтимоий, бадий-амалий) сифатлари тўпламидан иборатдир. ШАЎС ни ривожлантириш учун одамлар учун ва жамият учун фойдали натижа олишга қаратилган меҳнат, жамоатчилик, бадий-амалий фаолиятнинг ўзини ҳеч нарса билан тенглаштириб бўлмайди.

Муносабат – бу икки ва ундан ортиқ кишилар ўртасидаги мулоқат бўлиб, муваффақиятга эришишнинг зарурий шарти ҳисобланади. Бу нарсага алоҳида масъулият талаб этилади акс ҳолда қутилмаган можаролар келиб чиқади.

Шунинг учун ҳам ўқитувчи таълим олувчилар билан бўлган муносабатда ўрта эҳтиёткор бўлиши ва кимга қандай муносабатда бўлишни яхши билиши керак бўлади. Тадқиқотчилар томонидан педагогик жараёнда ўқитувчи ва таълим олувчилар ўртасидаги муносабат усуллари ўрганилган бўлиб, улар қуйидагича изоҳланади: суст ижобий, барқарор – ижобий ва беқарор.

Суст ижобий муносабат тури ўқитувчиларнинг умумий хиссий-ижобий ҳолатдаги вазиятларда ўқувчилар жамоаси билан ижобий, аммо фаол бўлмаган муносабатни ташкил этишлари билан тавсифланади.

Барқарор – ижобий муносабатларда ўқитувчининг таълим олувчиларга нисбатан барқарор-ижобий муносабати, уларга ғамхўрлик кўрсатиш, қийинчиликларни енгитишга ёрдам бериш, улар билан вазмин ва тенг оҳангда мулоқотда бўлиш кабилар киради.

Беқарор-хусусиятга эга муносабат ўқитувчиларнинг умумий хиссий-ижобий ҳолатдаги вазиятларда таълим олувчилар жамоасига нисбатан беқарор муносабатда бўлишлари билан тавсифланади.

Педагогикага оид адабиётларда муносабатнинг қуйидаги турлари ўрганилган

1. Ҳамкорликдаги муносабат;
2. Дўстона муносабат;
3. Қўрқув орқали муносабат;
4. Норасмий муносабат;
5. Ораликдаги муносабат;
6. Бекорчи муносабат;
7. Диалог ва монолог.

Дарс сўнггида талабаларга тарқатма материал тарқатилади.

Тарқатма материалнинг тахминий нусхаси ФСМУ

Юксак маънавиятли шахс жамият тараккиётига таянч бўла оладими?

F

Фикрингизни баён этинг.

S

бирор сабаб кўрсатинг.

Фикрингизни баёнига

M

тушунтирувчи мисол келтиринг.

Кўрсатилган сабабни

U

Фикрингизни умумлаштиринг.

Текшириш учун саволлар

1. Шахсга таъриф беринг ва ўз тушунчангизни айтиб беринг.
2. Шахс сатҳлари тузилиши даражалари қайсилар?
3. Шахс йўналганлик сатҳи қандай ва унда муносабатнинг аҳамияти нимадан иборат?
4. Билим, малака ва кўникмани изоҳлаб беринг.
5. Ўқитувчи ва таълим олувчи ўртасидаги муносабат усуллари ҳақида фикр билдиринг.

У БЎБ. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁННИ ШАХСГА ЙЎНАЛТИРИШ АСОСИДАГИ МУАЛЛИФЛИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

5.1. Ҳамкорлик педагогикаси технологияси

Режа:

1. Ҳамкорлик педагогикаси технологиясининг мазмуни ва моҳияти.
2. Шалва Амонашвилининг инсон шахси технологияси.
3. Ўқитишни жадаллаштириш технологиясида.
4. Ўқитишни кўлдивидуаллаштириш технологиясида.

Асосий тушунчалар Ўқитиш тизимига ҳос қўйиладиган таълим мақсадларини амалга ошириш, табақалантириш, ўқитиш тизимини индивидуаллаштириш, аудивизуал, трамп режаси.

Таълимни модернизациялаштириш таълим жараёнида билим, кўникма, талақаларни шакллантириш билангина ҳал бўлиб қолмайди. Ўқувчи шахсни мустақиллик, таълибуоскорлик, жавобгарликни ҳис этиш, таъқидий фикрлаш каби сифатлар билан боғлиқ функцияларни таълимни шахсга йўналтирилган тизими- воситасида амалга оширилади.

Бунда ўқувчи таълими тизимига мослаштирилмай, аксинча таълим тизими турли шахсга ҳос барча хусусиятларни (эркинликка интилувчанлик, мустақил фикрлаш ва бовиқалар)ни мисобга олган ҳолда, ўқувчига унинг ўзига ҳослиги (индивидуаллиги)ни ривожлантириш имконини бериш ва бунинг учун шароит яратиш лозим.

Таълимда ўқувчи шахсга фасилитли ёндашуш бу таълим тизими қоввепциясини таъқил этиб, бунда шахс «субъект» категорияси эркинликка интилиш, йў-ўзини ривожлантириш, аҳлилик, мустақил ўқиш, ўзлигини намойиш этиш ва фасилитларни ҳис қилишлари асосида англанилади. Ўқув жараёнида таълим учун таъқидий қисмлари-мақсад, мазмун, метод, шакл, усул, воситалар йўналиш учун шахсан аҳамиятга эга бўлиш, таълим таъқидий таъқидий маҳсули сифатида таъқидий этилади.

Агар ўқувчи ўқув фаолиятини моҳиятини англай олмаса, ўқув мақсадини тан олмайди, ўқитувчи қўйган вазифани тушунамайди ва қабул қилмайди, у томонидан содир этилган барча ҳатти-ҳаракатлар мажбурийат остида бўлиб, унинг билимлари расмий характерга, педагогнинг фаолияти эса расмийчилик мазмунига эга бўлади. Билим уларни амалиётга тадбиқ этишга қаратилган фаолият натижасидагина шаклланади.

Ўқувчининг руҳий хусусиятларини ўрганиш, ўзлаштириладиган билимларнинг ўқувчига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлиги, акс ҳолда улар шубҳасиз рад этилишини кўрсатади. Бу ҳолат образли ифодаланса, индивидуал тафаккурда билимлар субъективлашади, ўзига хос индивидуал тасаввур ва шахсий фикрлар объектив аҳамият касб этар экан, билимлар турли нуқтаназарларнинг тўқнашуви, баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорликдаги фаолият натижасида ўзлаштирилади, бу эса ўқув жараёнини инсонанавий усулда ташкил этишнинг муҳим шакллари (баҳс-мунозара, ўзаро ҳамкорлик)ни талаб этади. Ўқитувчи ўз дарсида шундай инерт-инароитлар яратиб юзимики, натижада ўқувчи учун дастлаб нейтрал бўлган объект қўйилмаганда субъектив хусусият касб қилин. Бундан натижада ўқувчи ўқитувчи билан ҳамкорликда қўйилган мақсадни ва ўқитувчи ўқув мақсадларига эриша боради.

Шахсга йўналтирилган ўқув вазифалари ўқувчи билим фаолиятини ташкил этиш учун ва методлари билан узвий боғлиқ. Бу усуллари муаммони изланиш, тафаккур, диалогик, муносабат методлари (диалог, эвристик суҳбат, мунозара, гуруҳли иш турлари ва бошқалар).

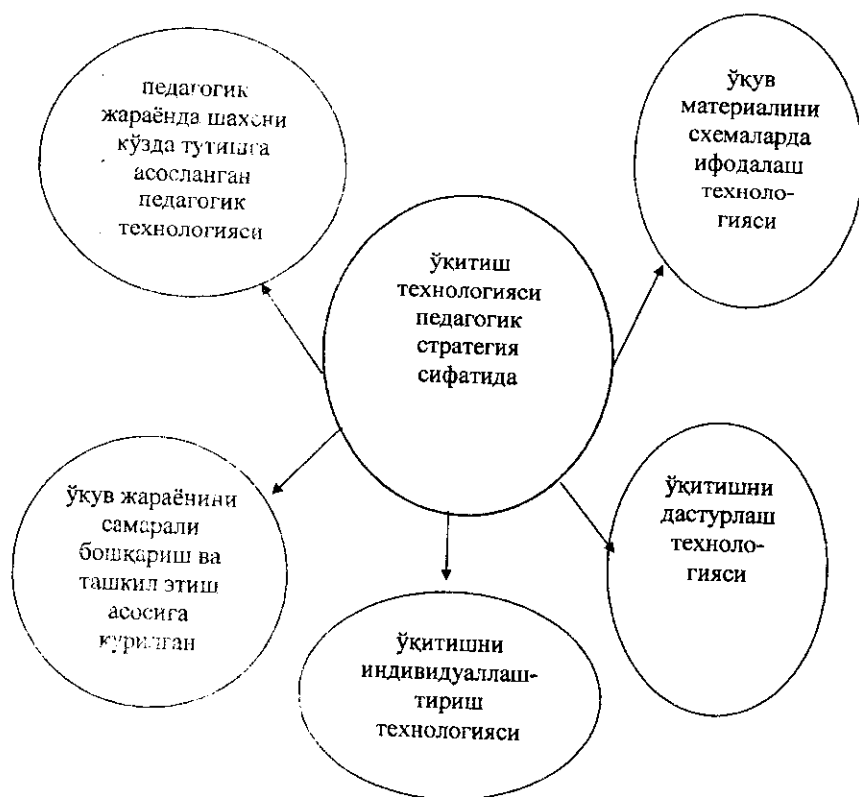
Таълимни шахсга йўналтирилган технологияси анъанавий таълим технологияларидан қуйидагиларга кўра фарқ қилади:

Машигулотнинг асосий мақсади-тафаккур жараёнини ташкил этишдир, билим, кўникма, малакалар-ўқувчи фаолиятини махсули сифатида вужудга келади. Тафаккур жараёнининг қуввати билимлар қувватидан юқори туриб, у шахснинг ўз-ўзини ривожлантириш унсур тарзида намоён бўлади, ижодий изланишнинг натижаси каби мазкур жараённинг ўзи ҳам ўта муҳим бўлиб, айнан у ўқувчи ва ўқитувчининг ижодкорлик қувончига, янгиллик яратишга илҳомлантиради, мустақил изланиш ва ижодий фаолиятни ташкил этишга ундайди. Ўқувчини субъектлелигини амалга оширади: билим усулини мустақил белгилаш, муаммо

ечимини топишда ўз дунёқараши, тафаккур тарзидан келиб чиқиш, хато килиш ҳукуки таъминланади. Бундай машғулотларнинг қондаси: ўзинг билганча бажар, ўз лаёқатинг, қизиқишларинг ва шахсий тажрибангга асослан, ўз хатоингни ўзинг тузат каби кўрсатмаларда ўз ифодасини топади.

Муаллифлик технологияси

Ўқитиш технологияси педагогик стратегия сифатида талаба ва ўқитувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштириш воситаларига эга бўлади. Бундай технологияларга қуйидагиларни келтириш мумкин:

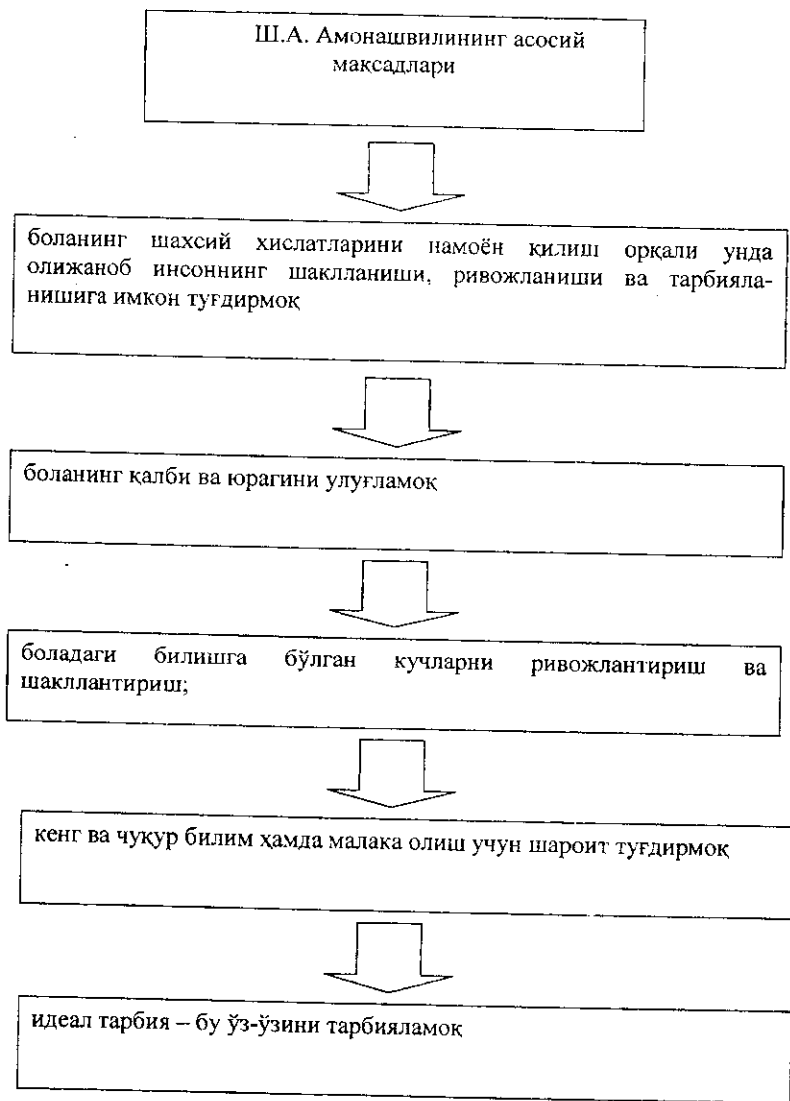

Ҳамкорлик педагогикаси XX асрнинг 80-йилларида ривожлана бошлади ва таълимдаги қўпгина инновацион жараёнларни ҳаётга чорлади. Бу технология негизда таниқли рус ва чет эл педагогларининг тажрибаси ётади. Улар - К.Д.Ушинский, Н.П. Пирогов, Л.Н. Толстой, Ж.Ж. Руссо, Я. Корчак, К. Роджерс, Э. Берн, С.Т. Шацкий, В.А. Сухомлинский ва бошқалардир. Ҳамкорлик педагогикаси 4 та асосий йўналиш бўйича амалга оширилади:

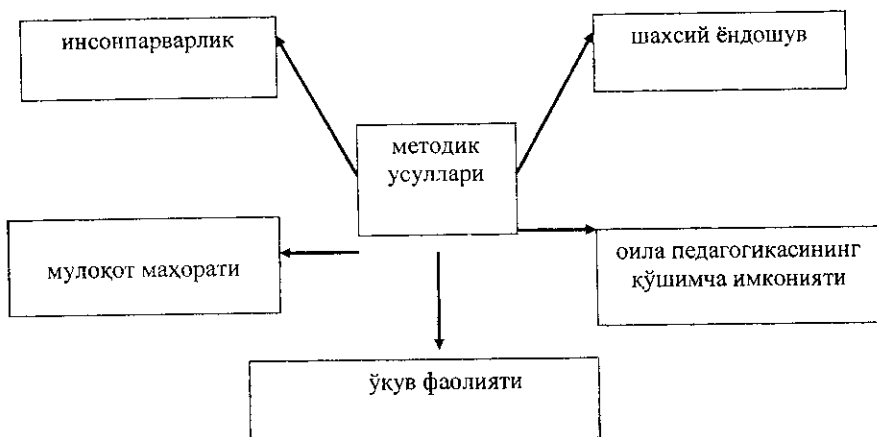

Шалва Амонашвилининг инсон-шахс технологияси

Шалва Александрович Амонашвили таниқли педагог олим ва амалиётчидир. У ўзининг экспериментал мактабида ҳамкорлик педагогикасини, шахсий ёндошувни, тил ва математика ўқитишнинг ажойиб методикасини ишлаб чиқди ва ҳаётга татбиқ этди:

Ш.А. Амонашвили ўзининг технологиясини амалга ошириш учун қуйидаги методика ва методик усуллардан фойдаланди:

Ш.А.Амонашвили технологиясида бола фаолиятини баҳолаш алоҳида аҳамиятга эга. Баҳолардан фойдаланиш ўта чекланган. Микдорий баҳолашдан кўра сифатли баҳолашга урғу берилади, яъни тавсиф, натижалар пакети, ўз-ўзини баҳолаш.

Текшириш учун саволлар:

1. Ҳамкорлик педагогикаси технологиясининг мазмуни ва моҳияти.
2. Шалва Амонашвилининг инсон шахс технологияси.
3. Ўқитишни жадаллаштириш технологияси.
4. Ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси.

5.2. В.Ф. Шаталов томонидан ишлаб чиқилган методларнинг таълим жараёнидаги ўрни

Режа:

1. В.Ф. Шаталов томонидан ишлаб чиқилган методларнинг ўзига хос хусусияти.
2. С.Н.Лысенкова технологияси.
3. Ўқитиш тизимининг қурама технологияси.
4. Ўқитишни индивидуаллаштириш.

Бу технологияни Виктор Федорович Шаталов ишлаб чиқди ва ҳаётга жорий қилди. У ўқитишнинг анъанавий синф-дарс усулининг ҳали очилмаган катта имкониятларини кўрсатиб берди.

В.Ф. Шаталовнинг мақсад-мўлжали:

1. билим, малака ва кўникмаларни шакллантириш;
2. Ҳар қандай индивидуал хусусиятларга эга бўлган барча болаларни ўқитиш;
3. ўқитишни тезлаштириш.

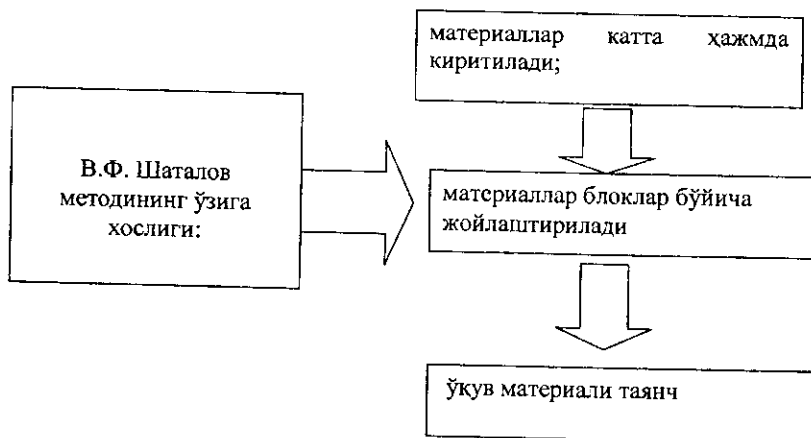
Тамойиллар:

- схема — конспект кўринишида расмийлаштирилади. кўп марта такрорлаш, мажбурий босқичма-босқич назорат, қийинчиликнинг юқори даражаси, катта блоklarда ўрганиш, фаолиятнинг динамик қолипи, хатти-ҳаракатнинг таянчи, мўлжалдаги асосини қўллаш;

- шахсни кўзда тутиш асосида ёндошув;
- инсонпарварлик;
- зўрлаб ўқитмаслик;
- ўқув вазиятларининг конфликтсизлиги, ҳар бир ўқувчининг муваффақиятларидан бохабарлик, тузатиш (йўлга солиш), ўсиш, ютуқларга истиқболни очиш;

- ўқитиш ва тарбияни боғлаш.

В.Ф. Шаталов методининг ўзига хослиги:

Жадвалдан кўриниб турибдики, таянч конспект кўргазмани схемани ташкил этмоқда.

В.Ф. Шаталов таянч (таяниш) деганда бола ҳаракатларининг тахминий асосини, ички фикрлаш фаолиятининг ташқи ташкил қилиниш усулини тушунади.

Таянч сигнал ўзаро узвий боғловчи рамзлар (ишора, сўз, схема, расм ва ҳоказо) бўлиб, қандайдир маъноли моҳиятни алмаштиради.

Таянч конспект - ўқув материаллари ўзаро боғланган усулларининг бутун қисмлари сифатида фактлар, тушунчалар, ғоялар тизими ўрнида қўллана оладиган кўргазмали конструкциялардан иборат қисқача шартли конспект кўринишидаги таянч сигналлар системасидир.

В.Ф. Шаталовнинг хизматлари шундаки, у машғулотларда етарли даражада ва барчанинг фаоллигини таъминловчи ўқув фаолияти тизимини ишлаб чиқди. В.Ф. Шаталовнинг ўқув жараёни технологик схемаси жадвалда кўрсатилган.

В.Ф. Шаталов методикаси 4 босқичдан иборат бўлиб, улар бир қанча усул ва методик ечимларни ўз ичига олади:

1. Назарияни синфда ўрганиш: тахтада оддий тушунтириш (бўр, кўргазмали қурол, ТВ билан); бўялган плакат – таянч конспект бўйича қайта тушунтириш; плакат бўйича қисқача баён қилиш; ўқувчиларнинг ўз конспектлари устида индивидуал ишлашлари, конспект блоклари бўйича кенг мустаҳкамлаш.

2. Уйдаги мустақил ишлар: таянч конспектқдарслиққота-оналар ёрдами. ўқувчиларга уқтириш: конспектдан фойдаланган ҳолда ўқитувчининг тушунтирганларини эсла, берилган материални китобдан ўқи; ўқиганларининг конспект билан қиёсла; конспект ёрдамида дарслик материалларини сўзлаб бер (кодлаштириш-декодлаштириш); конспектни сўзлаб бериш учун таянч сифатида ёдда сақла; конспектни қайта ишлаб чиққиш ва намунага қиёсла.

3. Биринчи такрорлаш - конспектни ўзлаштиришни ҳар томонлама кенг назорат қилиш: барча ўқувчилар конспектни хотирасида қайта ишлаб чиқадилар, ўқитувчи уларни пешма-пеш текшириб боради; бир вақтнинг ўзида «аста» ва магнитофон орқали сўраб боради; ёзма ишдан сўнг оғзаки сўраш бошланади.

4. Таянч конспектни оғзаки сўзлаб олиш - ўзлаштиришдаги ташқи нутқ (оғзаки) фаолиятининг энг муҳим босқичи, у турли савол-жавоблар жараёнида юз беради.

5. Иккинчи такрорлаш-умумлаштириш ва бир тизимга келтириш (тартибга тушириш): ўзаро назорат дарслари; олдиндан синов саволлари рўйхатини нашр қилиш; тайёрлаш; барча турдаги

назоратлардан фойдаланиш (тахтада, астагина, ёзма ва б.); ўзаро сўраш ва ўзаро ёрдам; ўйинли унсурлар (жамоалар беллашуви, ребусни топиши ва б.).

Назорат, баҳолаш. В.Ф. Шаталов ўқувчиларнинг билим, малака ва кўникмаларини босқичма-босқич назорат қилишнинг бош муаммосини ҳал қилди. Доимий ташқи назоратни ўзини-ўзи назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш билан боғлаш, ҳар бирини босқичма-босқич назорат қилиш, кучи етадиган даражада талаб қилиш, доимо тузатишнинг имконияти мавжудлиги, натижалар ошкорлиги, икки баҳонинг йўқлиги, паст баҳодан кўрқिशнинг йўқлиги.

Назорат шакллари: таянч конспект бўйича ёзма иш, мустақил ишлар, баланд овозда сўраш, магнитофонда, жуфтликда ўзаро назорат, гуруҳдаги ўзаро назорат, уй назорати, ўз-ўзини баҳолаш.

Ўқувчи томонидан олинган ҳар бир баҳо билимларни махсус очилган кўзгуга қўйиб борилади. У гўё ўқувчига хизмат қиладиган рўйхат вазифасини бажаради, баҳолар эса ижобий шифрланган тавсифнома аҳамиятига эга бўлади. Бундай тавсифномани эълон қилиш катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлади. Бу тавсифноманинг энг муҳим томони шундаки, ўқувчи хоҳлаган вақтида ҳар қандай баҳони нисбатан юқори баҳога ўзгартириши мумкин. Очiq имконият тамойилининг моҳияти ҳам шунда. Ҳар бир баҳо, - деб таъкидлайди В.Ф. Шаталов, авваламбор, ўқувчида ижобий эътиборни кўзғатадиган восита, туртки бўлиб хизмат қилиши лозим. Икки баҳо салбий ҳисларга сабаб бўлади, ўқитувчи ва фан билан зиддиятни келтириб чиқаради. Шаталов бундай конфликтли вазиятларни бартараф қилади.

Методик усуллар (педагогик микроунсурлар) тиркамасига: учирма такрорлаш, релели (алмашма) назорат ишлар, десант методи, занжир методи, вазифалар ичида «чўмилмоқ», китобдаги хатоларни топмоқ, варақчаларда мисол-масала ечиш, танлов асосида мисол-масала ечиш, 4 қўлда ечиш, тажриба дарслари, «мияга» ниқташ, қуйидан юқorigа қараб ечиш, айтиб бергани рағбатлантириш, очiq фикрлар дарси, олтинчи балл, ижодий конспект, тез айтиш, кескинликни юмшатиш усуллари (муסיқа, ёруғлик, танаффус ва б.) ва б.

В.Ф. Шаталов томонидан ишлаб чиқилган ўқув фаолияти тизими мактаб ўқувчиларида эксперимент қилинган, лекин унинг методикаси математика ўқитиш доирасидан чиқиб, нафақат табиий

фанлар, балки гуманитар фанлар: тил, тарих каби фанларни ўқитишда ҳам кенг тарқалди.

В.Ф. Шаталов методикаси олий ўқув юртларида ҳам муваффақиятли қўлланмоқда.

Таянч схемалар изоҳидан фойдаланган ҳолда истиқболли ўқитишни бошқариш С.Н.Лисенкова технологияси. Бу технология асосида қуйидагилар ётади:

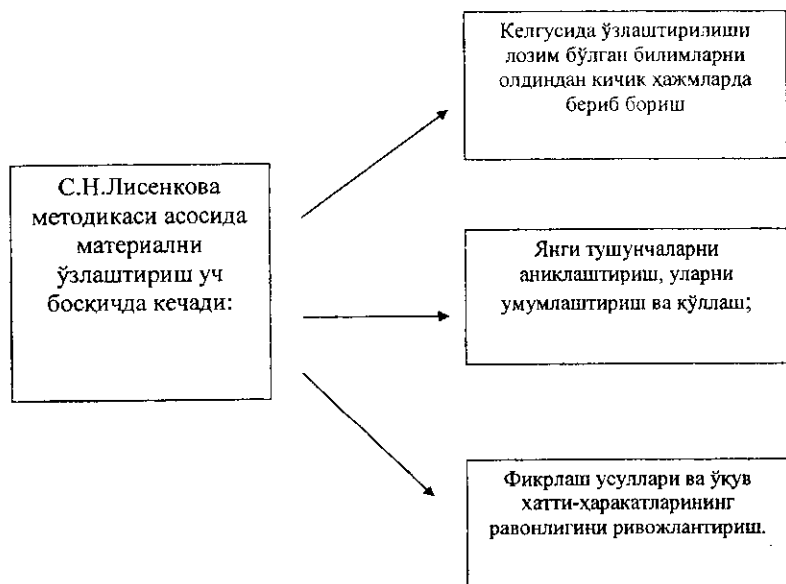

С.Н. Лисенкова методикасининг хусусияти шундаки, қийин мавзулар дастурда белгиланган соатларда эмас, балки ундан олдин ўрганила бошланади. Бу истиқболли тайёргарликдир.

Истикболли тайёргарлик ўрганилиши яқинлашиб келаётган қийин мавзуларни йўл-йўлакай ўтишнинг бошланишидир.

Умумлаштириш бу муайян билимлар асосидаги мавзунини умумлаштиришдир.

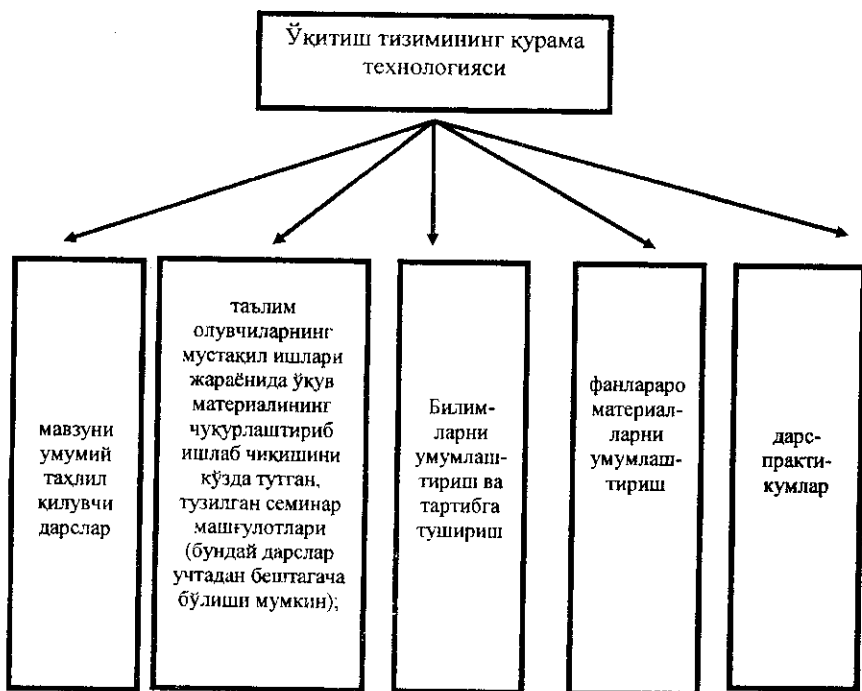
С.Н. Лисенкова методикаси асосида материални ўзлаштириш учун босқичда кечади:

Г.К. Селевко тадқиқотларида ўқитишни табақалаштириш ўқув жараёнининг ташкил этиш шакли сифатида изоҳланади, ўзида билим даражаси бир хил бўлган, у ёки бу жиҳатдан ўқув жараёнида умумий сифатларга эга бўлган ўқувчилар гуруҳи билан ўқитувчи ишлайди. Ўқитишни табақалаштириш ўқув жараёнидаги таълим олувчиларнинг турли гуруҳларини ихтисослаштирилишини таъминлайдиган умумий дидактиканинг бир қисми сифатида ҳам белгиланади.

Ўқитиш тизимининг қурама технологияси - Н.П. Гузик

«Ўқитиш тизимининг қурама технологияси» савиясига ва дарсларда мавзу бўйича даврийликни ривожлантиришга кўра синф ичидаги ўқитишнинг табақалаштирилиши деб қаралади. Дарслар ҳар бир мавзу бўйича кетма-кет жойлашган беш типдан иборат бўлади:

Кейинги босқичда ўқитувчи ўқувчиларнинг савияларига кўра табақалаштириш ишларини ташкил этади. Бу иш янги материални бериш, уни мустаҳкамлаш ва такрорлаш, билим, малака ва кўникмаларни назорат қилишда амалга оширилади.

Бу технологияда учта табақалаштиришнинг турли даражадаги қийинчиликда: «А», «В», «С» дастурлари ажралиб туради.

Дастурлар қуйидаги вазифаларни ҳал қилади:

муайян даражадаги билим, малака ва кўникмаларни эгаллашни таъминлайди;

таълим олувчиларнинг маълум даражадаги мустақиллигини таъминлайди;

«С» дастури таянч стандарт сифатида қайд қилинади. Уни бажариш орқали таълим олувчилар фан бўйича ўқув материални, уни қайта тиклай олиш даражасида ўзлаштирадилар. «С» дастури вазифаларини нисбатан қийин дастурга ўтмасдан олдин ҳар бир ўқувчи бажара олиши лозим.

«В» дастури мавзуну қўллаш билан асосий масалаларни ечилиш учун зарур бўлган ўқув ва амалий фаоллаштириш умумий аз ўзига хос усуллари билан бирга эгаллашни таъминлайди. Ушбу дастурга киритиладиган қўшимча маълумотлар биринчи босқич материалларини кенгайтиради, асосий билимларни неботлайди, мамойиш этади ва ойдинлаштиради, тушуновчаларнинг амал қилиш ва қўлланишини кўрсатиб туради.

«А» дастури ўқувчиларнинг билимларини тўла англаш, ижодий қўллаш даражасига кўтаради. Бу дастурда ижодий қўллаш истикболли тобора такомиллашиб борувчи маълумотлар, чуқурлаштириладиган материаллар, унинг маънавий асосланганлиги жойлаштирилган.

Материалларни такрорлашда турли даражадаги вазифаларни эркин тиклаш методикаси қўлланади.

Табақалаштирилган вазифаларни назорат қилишда индивидуалликка ўтилади ва у чуқурлаштирилади.

Инге Унт, А.С. Гравницкая, В.Д. Шадриннинг тадқиқотларида индивидуал ўқитиш ўқув жараёнида ташкил этиш шакли модели сифатида белгиланади. Унда педагог рағбат берган талаба билан ўзаро муносабатда бўлади; бир талаба борада ўқитиш воситалари (китоблар, компьютер ва б.) билан ўзаро алоқада бўлади.

Индивидуал ўқитишда фаолиятнинг мавзуну, методлари ва суръати талабанинг хусусиятларига мослаштирилади.

Шахсий ёндошиш дегайда у педагогиканинг мамойиш бўлиб, унга кўра педагог ўқув – тарбия шилари жараёнида талабаларнинг шахсий хислатларини ҳисобга олган ҳолда айрим талабалар билан индивидуал модел бўйича ўзаро муносабатда бўлиш, индивидуал хусусиятларига асосланиш; ўқув жараёнида талабаларнинг индивидуал хусусиятини ҳисобга олиш; барча талабаларнинг ривожланишигина эмас, балки ҳар бир талабага алоҳида ривожланиш учун психологик-педагогик тадбирлар яратиш тушунилади.

Ўқитишнинг индивидуаллаштириш –ўқув жараёнини ташкил этиш бўлиб, унда ўқитиш усуллари, суръатини танлаш талабанинг индивидуал хусусиятлари билан боғланади; индивидуал ёндошувни таъминловчи турли ўқув-методик, психологик-педагогик ва ташкилий-маъмурий тадбирлардир.

Шундай қилиб, дидактика бўйича амалга оширилган тадқиқотларга кўра ўқитишнинг индивидуаллаштириш ўқув жараёнининг

шундай ташкил қилинишики, унда индивидуал ёндошув ва индивидуал ишлар устувор ҳисобланади.

Ўқитишни индивидуаллаштириш қуйидаги муаллифлик технологияларида асослаб берилди:

✓ Инге Унтнинг ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси;

✓ А.С. Гранцкаянинг мослашувчан ўқитиш технологияси;

✓ В.Д. Шадриковнинг индивидуалликка қаратилган режа асосида ўқитиш технологияси.

Инге Унтнинг ўқитишни индивидуаллаштириш технологиясидаги асосий концепция ҳозирги шароитда ўқитишни индивидуаллаштиришнинг муҳим шакли ўқувчиларнинг мактабдаги ва уйдаги мустақил ишлари деб қондалаштирилган. Инге Унт унинг мазмун ва методикаси деб мустақил ишлар учун индивидуал ўқув вазифалари, жорий ўқув алоқибетига мослаштирилган, индивидуаллаштирилган мустақил ишлар қўлланмаси асосида нашр этилган иш вазифаларини тусунади.

А.С. Гранцкая ўзининг мослашувчан ўқитиш тизимини синф-дарс тизимида ташкил этиш ва унда ўқитувчи 60-80% вақтини ўқувчилар билан индивидуал ишлашга ажратиш мумкинлигини қайд қилади. А.С. Гранцкая методикасининг ўзига хослиги унинг дарсни муайян тайриодатий қурилиш асосида ташкил этишидир:

Биринчи қисм – баравар ўқитиш

Иккинчи қисм – икки параллел жараён: ўқувчиларнинг мустақил ишлари ва ўқитувчининг айрим ўқувчилар билан индивидуал ишлаши, яъни умумлаштирилган схемалардан фойдаланиш, алмашиб туривчи жуфт ўқитувчи бўлиб ишлаш, мослашувчан кўп қиррали вазифалар ва ғ.

В.Д. Шадриков гипотезасига кўра агар болага мураккаблашиб боровчи вазифаларнинг тафсилоти берилса, унга ўрганиш жараёнини мотивациядан тақлиф этилса, лекин болага шу бугун унинг учун мумкин ва қулай ишлаш имконияти қолдирилса, ўқувчилар қобилияти самарали ривожланади деб ҳисобланади. В.Д. Шадриков методикаси асосини ҳар бир ўқувчининг қобилиятига қараб ўқитишга имкон бередиган олти даражадаги ўқув режаси, дастур ва методик қўлланма ташкил этади. Ҳар бир фаннинг мураккаблик даражасига кўра қучи етган вариантни танлаб олиб, ўқувчилар оғирлаб оғирлаб алмашиб туради ва фаннинг ҳажми ва мазмунини қўлдан чиқармай биргаликда ўқув дастурини

ўзлаштиришга ҳаракат қиладилар. Мураккаблик даражасини танлаш тезликда амалга оширилади, «баъзан» уни амалга ошириб бўлмайди, чунки у синфдаги ўқувчиларнинг тенглашиш, ўқувчиларнинг қобилияти ҳолатига боғлиқ бўлади.

Мураккабликнинг олти даражаси амалда барча болаларга эътибор беришга, барчанинг кучи етадиган, ўқувчининг қобилиятига, унинг ривожланишига мосланган, ўқув жараёнини ташкил этишга имкон беради.

Бу ўқитишни индивидуаллаштириш муаллифлик технологияси негизида умумий тамойиллар мавжуд:

индивидуаллаштириш ўқитиш жараёни стратегиясидир;

индивидуаллаштириш—индивидуалликни шакллантиришнинг зарурий омили;

барча ўрганиладиган фанларда индивидуаллаштирилган ўқитишдан фойдаланишнинг мумкинлиги;

индивидуал ишларни ўқув фаолиятининг бошқа шакллари билан интеграциялаш;

индивидуал суръатда, услубда ўрганиш.

Индивидуаллаштириш технологиясининг умумий хусусиятларига қуйидагилар киради;

ўзлаштира олмасликка олиб келувчи омилларни қайд қилиш;

фикрлаш жараёнида билим, малака, кўникмаларни эгаллаш индивидуал камчиликларни тузата олиш усуллари;

оила тарбиясидаги мотивациянинг бўлинмаслиги, ироданинг суғлиги камчиликларини қайд қилиш ва енга олиш;

қобилиятли ва истеъдодли ўқувчиларга нисбатан ўқув жараёнини оптималлаштириш (ижодий фаолият, синф ва синфдан ташқари ишларни ҳисобга олиш);

ўқитиш жараёнини танлаш эркинлигини бериш;

умумий ўқув малакалари ва кўникмаларини шакллантириш;

ўқувчиларнинг ўз-ўзига мос баҳо бера олишини шакллантириш;

ўқитишнинг техник воситаларидан, шунингдек, ЭХМдан фойдаланиш.

Ўқитишни индивидуаллаштириш технологиясига қуйидагилар киради:

Батов тизими. АҚШда ишлаб чиқилган бу тизимда ўқув жараёни икки қисмга бўлинади:

Биринчи қисм- бутунича синф иши.

Иккинчи қисм- индивидуал машғулотлар.

Бундай машғулотлар унга зарурият сезган ўқувчилар билан ё умум томонидан қабул қилинган меъёрлардан орқада қолмаслик ёки нисбатан ривожланган қобилиятлари билан ажралиб турганлар билан бир қаторда бўлишини таъминлаш мақсадида ўтказилади.

Юқори қобилиятли категория ўқувчилар билан ўқитувчи, нисбатан камроқ қобилиятли ва қолоқ ўқувчилар билан ўқитувчи ёрдамчиси шуғулланади.

Трамп режаси – бу технология АҚШда жуда машҳур. Бу ўқитиш шакллариининг шундай тизимики, унда катта аудиториядаги машғулотлар кичик гуруҳлардаги индивидуал машғулотлар билан қўшиб олиб борилади.

Замонавий техник воситалар ёрдамида 100-150 кишидан иборат катта гуруҳларда юксак малакали ўқитувчилар, профессорлар лекция ўқийдилар. 10-15 кишидан иборат кичик гуруҳлар эса лекция материалларини муҳокама қиладилар, баҳс юритадилар.

Индивидуал ишлар эса мактаб кабинетларида, лабораторияларида ўтказилади. Лекция машғулотларига 40%, кичик гуруҳлардаги машғулот 20%, кабинет ва лабораториялардаги индивидуал ишларга 40% ажратилади. Одатдаги синф тушунчаси йўқ, кичик гуруҳлар ҳам доимий эмас.

Текшириш учун саволлар

1. Ш.А.Амонашвилининг инсонпарвар шахс технологиясида қандай мақсадлар ётади?
2. Ҳамкорлик педагогикаси қачондан бошлаб ривожлана бошлади?
3. Ўқитиш технологияларига мисоллар келтиринг.

VI Боб. ТАЪЛИМ ОЛУВЧИЛАР ФАОЛИЯТИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ВА ЖАДАЛЛАШТИРИШДА ЎЙИНЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

6.1. Таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришда ўйинли технологиялардан фойдаланишнинг аҳамияти

Режа:

- 1. Ўйинли технологиялар ва уларнинг функциялари.**
- 2. Ўйинли технологияларнинг мақсад ва вазифалари.**
- 3. Педагогик ўйинлар классификацияси.**

Асосий тушунчалар: Ўйинли технологиялар, ўйин функциялари, назарий аспект, ўйин тузилмаси, педагогик ўйин, тadbиркорлик ўйинлари, социал-психологик муаммолар.

Ўйинли технологиялардан фойдаланишнинг асосини талабаларнинг фаоллаштирувчи ва жадаллаштирувчи фаолияти ташкил этади.

Ўйин олимлар тадқиқотларига кўра меҳнат ва ўқиш билан биргаликда фаолиятнинг асосий турларидан бири ҳисобланади.

Психологларнинг таъкидлашларича, ўйинли фаолиятнинг психологик механизмлари шахснинг ўзини намоён қилиш, ҳаётда ўз ўрнини барқарор қилиш, ўзини ўзи бошқариш, ўз имкониятларини амалга оширишнинг фундаментал эҳтиёжларига таянади.

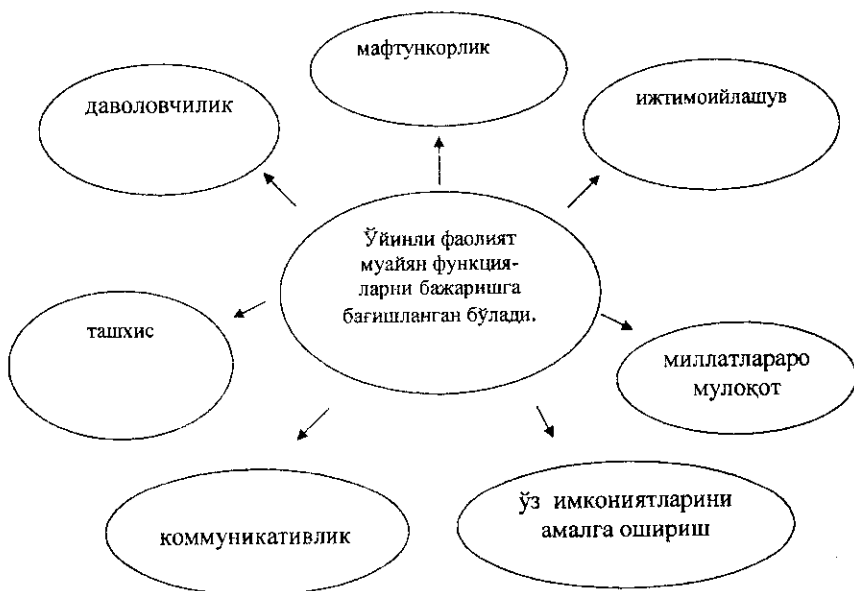
Ўйин ижтимоий тажрибаларни ўзлаштириш ва қайта яратишга йўналган вазиятларда, фаолият тури сифатида белгиланади ва унда шахснинг ўз хулқини бошқариши шаклланади ва такомиллашади.

Д.Н. Узнадзенинг таърифича, ўйин шахсга хос бўлган ички имманент психик (рухий) хулқи шаклидир.

Л.С. Вигодский ўйинни боланинг ички ижтимоий дунёси, ижтимоий буюртмаларни ўзлаштириш воситаси сифатида таърифлайди.

А.Н. Леонтьев ўйинга шахснинг ҳаёлотдаги амалга ошириб бўлмайдиган қизиқишлари (манфаатлари)ни ҳаёлан амалга оширишдаги эркинлиги сифатида қарайди.

Психологлар таъкидлайдиларки, ўйинга киришиб кетиш қобилияти киши ёшига боғлиқ эмас, лекин ҳар бир ёшдаги шахс учун ўйин ўзига хос бўлади. **Ўйинли фаолият муайян функцияларни бажаришга бағишланган бўлади.** Улар қуйидагилар

Тадқиқотчилар ўйин хусусиятларини ишлаб чиққанлар. Ўйинларнинг муҳим қирралари С.А.Шмаков томонидан ёритилган. У эркин ривожланувчи фаолиятни фарқлайди. Бундай фаолият фақат натижа (тадбирни) туфайли баҳра олиш учун эмас, балки хоҳишларига кўра, фаолият жараёнининг ўзидан баҳра олиш учун қўлланади.

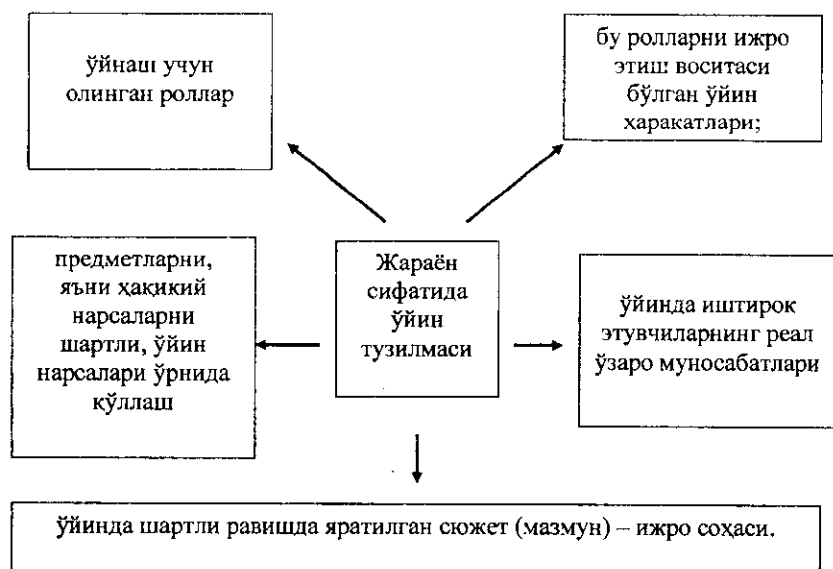
Ўйин ижодийлиги билан ажралиб туради. У мумкин қадар бой, фаол характерга – «ижод майдони»га эга бўлади.

Ўйин учун ҳиссий кўтаринкилик хосдир. У ўзаро кураш, мусобақаланиш, рақобат шаклида намоён бўлади.

Ўйиннинг ўйин мазмунини акс эттирувчи, уни ривожлантиришнинг мантикий ва вақтинча изчиллигини кўзда тутган бевосита тегишли ва унга нисбий алоқадор қоидалари бўлишини кўрсатадилар. Тадқиқотчилар назарий аспектда ўйинга фаолият, жараён ва ўқитиш методи сифатида қарайдилар.

Ўйин фаолият сифатида мақсадни белгилаб олиш, режалаштириш ва амалга ошириш, натижаларни таҳлил қилишни қамраб олади ва бунда шахс субъект сифатида ўз имкониятларини тўла амалга оширади.

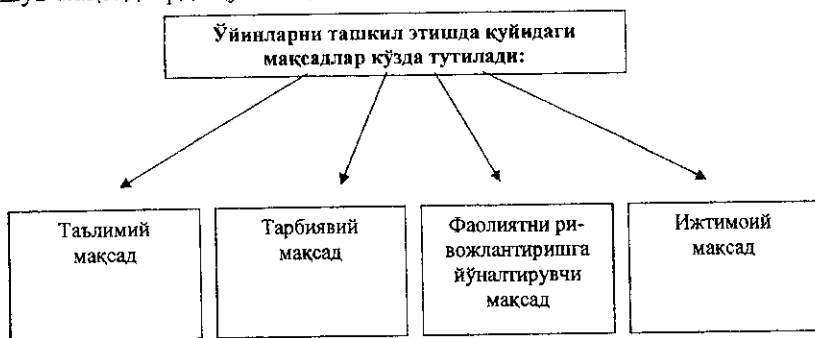
Ўйинли фаолиятни мотивациялаш ўйин характерининг мусобакалашиш шартлари, шахснинг ўзини намоён қила олиши, ўз имкониятларини амалга ошириш эҳтиёжларини қондиришдан келиб чиқади. Жараён сифатида ўйин тузилмаси (Г.К. Селевко таъбирича) қуйидагиларни қамраб олади:

Ўйиндан тушунчалар, мавзу ва ҳатто ўқув предмети бўлимини ўзлаштиришда ўқитиш методи ва мустақил технология сифатида фойдаланилади.

Ўйин билиш ва унинг бир қисми (кириш, мустаҳкамлаш, машқ, назорат) тарзида ташкил этилади.

Ўйинлар турли мақсадларга йўналтирилган бўлади. Улар дидактик, тарбиявий, фаолиятни ривожлантирувчи ва ижтимоийлашув мақсадларда қўлланади.

Ўйиннинг дидактик мақсади билимлар доираси, билиш фаолияти, амалий фаолиятида билим, малака ва кўникмаларни қўллаш, умумтаълим малака ва кўникмаларни ривожлантириш, меҳнат кўникмаларини ривожлантиришни кенгайтиришга қаратилган бўлади.

Ўйиннинг тарбиявий мақсади мустақиллик, иродани тарбиялаш, муайян ёндошувлар, нуқтан назарлар, маънавий, эстетик ва дунёқарашни шакллантиришдаги ҳамкорликни, коллективизмни, жамоага киришиб кета олишни, коммуникативликни тарбиялашга қаратилган бўлади.

Фаолиятни ривожлантирувчи ўйинлар диққат, хотира, нутқ, тафаккур, қиёслаш малакаси, чоғиштириш, ўхшашини топиш, фараз, ҳаёл, ижодий қобилият, эмпатия, рефлексия, оптимал ечимни топа олиш, ўқув фаолиятини мотивациялашни ривожлантиришга қаратилган.

Ижтимоийлашув ўйинлари жамиятнинг меъёрлари ва қадриятларига жалб қилиниш, муҳит шароитларига кўникиш, эҳтиросларни назорат қилиш, ўз-ўзини бошқариш, мулоқотга ўргатиш, психотерапияни назарда тутати.

Педагогикага оид адабиётларда педагогик ўйин деган тушунча мавжуд.

Педагогик жараёни ташкил этишнинг бир қатор методлари ва усуллари ҳамда турли шаклдаги педагогик ўйинлар «ўйинли педагогик технологиялар»ни ташкил этади.

Педагогик ўйинда таълимнинг педагогик мақсадлари аниқ қилиб қўйилади. Педагогик ўйинлар асосида талабаларни ўқув фаолиятига йўлловчи ўйинли усуллар ва вазиятларни вужудга келтириш ётади.

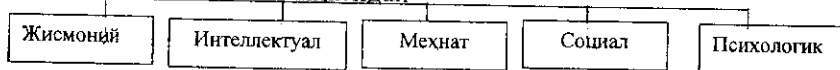
Г.К. Селевко томонидан педагогик ўйинлар таснифи ва уни амалга оширишнинг асосий йўналишлари ишлаб чиқилган.

Педагогик ўйинлар қуйидаги асосий йўналишларда бўлади:

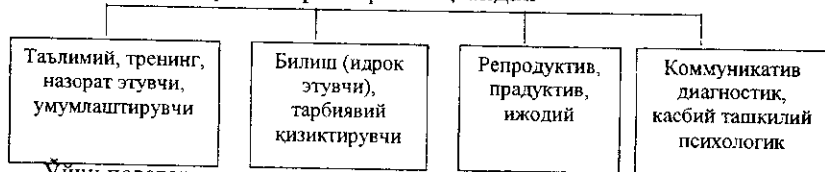
- дидактик мақсад ўйинли вазифа шаклида қўйилади;
- ўқув фаолияти ўйин қодаларига бўйсунди;
- ўқув материалдан ўйин воситаси сифатида фойдаланилади;
- ўқув жараёнига дидактик вазифа ўйинга айлантирилган тарзда мусобақалаштиш унсурлари киритилади;
- дидактик вазифанинг муваффақиятли бажарилиши ўйин натижалари билан боғланади.

Таълим жараёнида ўйин технологиясидан фойдаланишнинг тизимли ёндошуви.

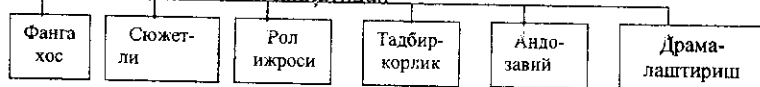
Фаолият соҳаси жиҳатидан

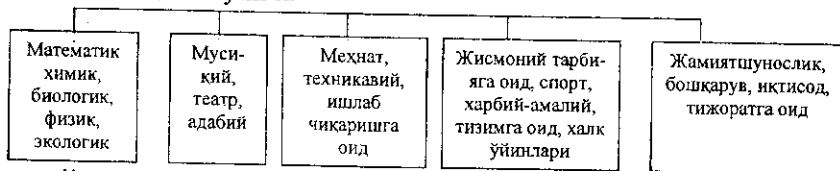
Педагогик жараён характери жиҳатидан

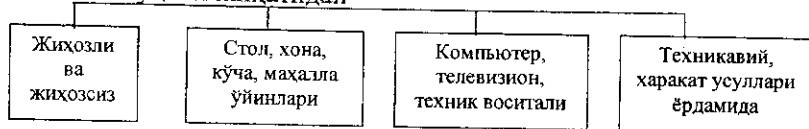
Ўйин педагогикаси жиҳатидан

Фан соҳаси бўйича

Ўйин муҳити жиҳатидан

Мактаб амалиётида тадбиркорлик ўйинларига алоҳида аҳамият берилади.

Тадбиркорлик ўйинлари назарияси умуман бошқа ўйин фаолияти назарияси билан бевосита боғланган.

Текшириш учун саволлар:

1. Ўйинли технологиялар ва уларнинг функцияларига нималар киради?
2. Ўйинли технологияларнинг мақсад ва вазифалари.
3. Педагогик ўйинлар классификациясини тушунтиринг

6.2. Тадбиркорлик ўйинлари ва уларнинг турлари

Режа:

1. Тадбиркорлик ўйинидан таълим жараёнида фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари.
2. Тадбиркорлик ўйинларининг вазифаси.
3. Тадбиркорлик ўйинларининг модификациялари.

Тадбиркорлик ўйинларини машҳур психологлар Л.С. Вигодский, А.Н. Леонтьев, П.Я. Гальперин ва бошқаларнинг ишларида назарий асосланган.

Тадбиркорлик ўйинлари ўз характерида кўра инсоннинг шахсий хислатларини шакллантиришнинг амалдаги воситаси ҳисобланади.

Тадбиркорлик ўйинлари билиш ва ўқитишнинг воситаси сифатида XX асрнинг 20-йилларида гуркираб ривожланди. Тадбиркорлик ўйинларига тақлидий (имитацион) ўйинлар билишнинг воситаси сифатида асос бўлди. Тақлидий ўйинларга ўз навбатида ҳарбий ва ҳарбий-сиёсий ўйинлар асос бўлган.

А.А.Вербицкий тадбиркорлик ўйинларига ўқитишнинг ишоравий-контекст шакллари сифатида қарайди. Унинг фикрича, тадбиркорлик ўйинларида машқ қилиш фаолияти ва бўлажак касбий фаолият модел ёки унинг прототиби, қайсидир сунъий ва табиий тизим сифатида ўзаро нисбатланади. Шу туфайли тадбиркорлик ўйинлари касбий фаолиятнинг ишоравий моделлари сифатида белгиланади, унинг контексти (мазмун) ишора воситалари, яъни табиий тилни ҳам ҳисобга олган моделлаштириш, тақлид (имитация) ва алоқа ёрдамида берилади.

А.А. Вербицкий олий ўқув юртининг вазифасини бундай ўқитишда, яъни талабани бир етакчи фаолият типи (ўқув)дан бошқа

(касбий) типга фаолиятнинг предмети, мотиви, мақсади, воситаси, усул ва натижаларини мақсадга мувофиқ йўналтирилган (ўзлаштирилган) ҳолда ўтказишни таъминлаш деб билади.

Тадбиркорлик ўйини янги технология сифатида моҳиятан қуйидагиларни билдиради:

ишлаб чиқариш имитацион модели сифатида тақдим этилган ўқув материали мазмунининг изчиллиги;

ўйинли ўқув моделида келгусидаги касбий фаолияти таркибий қисмларини яратиш;

ўқув жараёни тарзини билимларга эҳтиёжларни туғдириш ва уларни амалда қўллашнинг реал шароитларига яқинлаштириш;

ўйиннинг таълимий ва тарбиявий самарадорлиги йиғиндиси;

ўйинни олиб боровчи ўқитувчининг талабалар фаолиятини ташкил этиш ва бошқаришдан талабаларнинг ўз хатти-ҳаракатларини ташкил этиш ва бошқаришга ўтишини таъминлаши.

А. Тюков фикрича, ҳар қандай ўйин қай тарзда лойиҳалаштирилишидан қатъий назар уларнинг ҳар бири қуйидаги талабларни бажариши лозим:

касбий доира имитацияси яхлитлиги, ўйин имитациясига тааллуқли бўлган тузилма ва жараёнлар асосий воқеликни акс эттирувчи умумий сюжет ёки асосий мавзуга эга бўлиши, мустақил ташкил этишга йўналганлиги, ўқитишнинг муаммолилиги, методологик, психологик ва техник жиҳатдан таъминланганлигига эга бўлиши лозим.

Ташкилий ўйин аслида тобора такомиллашиб боровчи ўқитишни таъминлаши керак. Шу мақсадда унда фаолият ривожланишининг тўлиқ даврийлиги имитацияси амалга оширилади, яъни қандайдир вазият ечимига бўлган ёндошувдан топилган ечимнинг умумлаштирилган баҳоси ўтилади.

А.А. Тюков ўйин даврийлигининг қуйидаги босқичларини қайд қилади:

- вазиятни ва муаммолаштиришни таҳлил қилиш асносида ўйиннинг асосий сюжет мавзуси бўйича ўйин иштирокчисининг сермахсул мустақил ижодий иши;

- амалий гуруҳларнинг иш натижаларини умумий танқидий муҳокама қилиш;

- ўйин жараёни ва иштирокчилар хатти-ҳаракатларини рефлексив таҳлил қилиш;

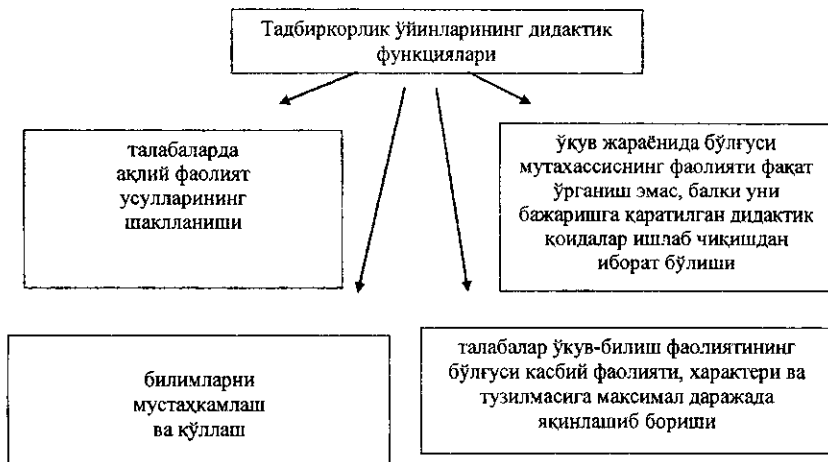
- ечимни ташкил этиш босқичи.

Тадбиркорлик ўйинини тайёрлашнинг социал-психологик муаммоларига қуйидагилар киради:

- (иштирокчиларни танлаш;
- ролларни тақсимлаш;
- ўйин раҳбарини ижтимоий-психологик жиҳатдан тайёрлаш;
- ижтимоий психология бўйича умумназарий билимларни эгаллаш;
- назарий билимларини амалда қўллаш олиш;
- шахсий тайёргарлик.

И. Оллоёров тадбиркорлик ўйинларига ўқув ишларини ташкил этишнинг бир шакли сифатида қарайди. У ўйинлар ўқув жараёнида ўз ўрнига эга ва ўқув жараёнининг асосий вазифалари, моҳияти ва тузилмаси ҳамда ўрганилаётган фаннинг дидактик табиатига боғлиқ бўлган, аниқ белгиланган дидактик функцияларни бажаришини таъкидлайди.

Тадбиркорлик ўйинларининг дидактик функцияларига қуйидагилар киради:

Тадбиркорлик ўйини ижтимоий-педагогик тизим сифатида қуйидаги тайёргарлик босқичларига эга:

1. Ўқув-билиш вазифаларини муаммоли вазият топшириғи шаклида қўйиш: бўлғуси тадбиркорлик ўйинининг мақсадини аниқлаб олиш; муаммоли вазиятни **аниқлаб** етиш; талабаларга

навбатдаги тадбиркорлик ўйини ҳақида дастлабки маълумотлар бериш;

2. Навбатдаги вазифани бажариш учун зарур бўлган аввал эгалланган билимлардан фойдаланиш: талабаларнинг ўқитувчидан ёки адабиётларни таҳлил қилиш орқали янги билимларни қабул қилиб олиши; бажарилиши лозим бўлган иш тўғрисида талабаларга йўл-йўриқларни кўрсатиш; олинган билим, ўзлаштирилган илмий тушунчалар ва ишлаш методларини умумлаштириш; ўз-ўзини назорат қилиш;

3. Тадбиркорлик ўйинларининг шартларини тушунтириш ва вазифани бажариш учун зарур бўлган янги амалий билимларнинг ахборотини бериш.

4. Навбатдаги ишни режалаштириш: уларга аввал маълум бўлганлар асосида унинг айрим босқичларини бажариш усуллари танлаш; аввал эгалланган билимлар асосида тушунтириш ишини олиб бориш ва ўз ижоди учун зарур бўлган янги методларни қидириш; режалаштиришни мустақил назорат қилиш.

5. Вазифа шартлари, уларнинг бажарилишини тушунтирувчи қоидалар (материаллар)ни ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича мустақил ишлар ва тадбиркорлик ўйинларидаги ўз мавқеини аниқлаш.

6. Ўзларидаги бор билим, малака ва кўникмалар асосида режа бўйича ишларни бажариш: янги билим ва малакаларни ҳосил қилиш; ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг натижаларини мунтазам назорат қилиш. қайд қилинган камчиликлар ва уларнинг сабабларини бартараф қилиш; белгиланган режаларни (режа олди ишлари ва режадан ташқари) такомиллаштириш; якуний натижаларни текшириб кўриш ва таҳлил қилиш.

7. Талабалар фаолиятини, уларнинг билими, малакаси, кўникмаларини назорат қилиш ва жорий йўл-йўриқлар бериш.

8. Талабаларнинг тадбиркорлик ўйинларига тайёрлигини аниқлаш мақсадида уларнинг мустақил ишлари натижаларини текшириб кўриш.

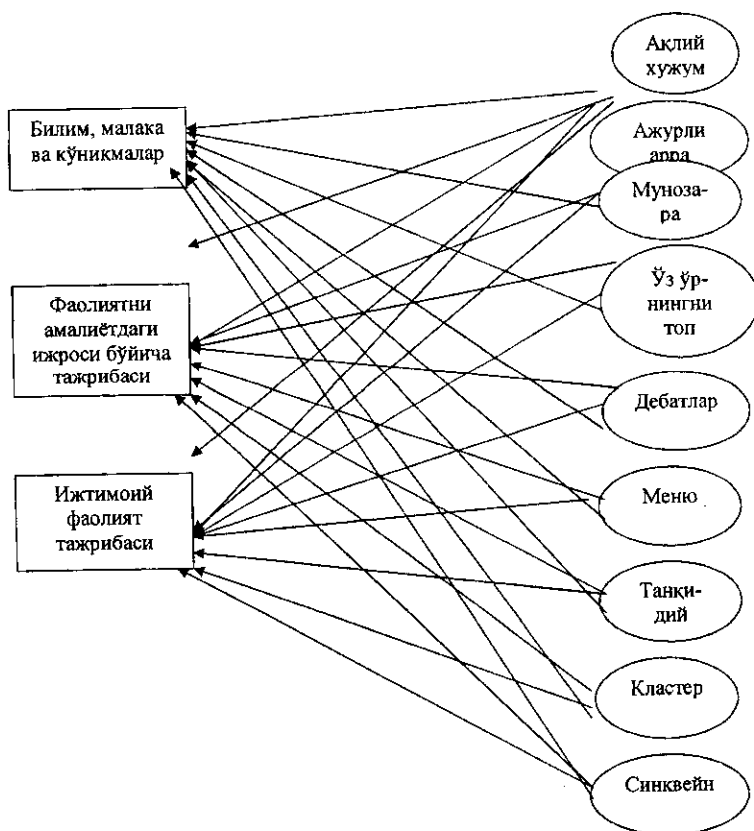
9. Талабаларга тадбиркорлик ўйинларини ўтказиш ва унда қатнашиш бўйича йўл-йўриқлар бериш, уларни роль ўйнаш бўйича тақсим қилиш, зарурат туғилганда ҳар бирига қўшимча йўл-йўриқлар бериш.

10. Олдиндан ишлаб чиқилган сценарий бўйича талабаларнинг тадбиркорлик ўйинлари.

11. Ўйин иштирокчиларига жорий йўл-йўриқлар бериш.
12. Ўйин иштирокчиларининг ўйин давомида ўзи ўйнаган ролларига баҳо бериши, ўз-ўзини назорат қилиши.
13. Тадбиркорлик ўйини натижаларини муҳокама қилиш ва талабанинг ўқув-ўйин фаолиятига баҳо бериш.

Шундай қилиб, тадбиркорлик ўйинлари материалларни янги билимларни эгаллаш, ўтилганларни мустаҳкамлаш, ижодий қобилиятларини ривожлантириш, умумий малакани шакллантириш каби бир қатор вазифаларни ечишда фойдаланилади.

Таълим мазмунини интерфаол методлар билан алоқаси

Тадбиркорлик ўйинларининг бир неча модификациялари мавжуд:

Имитацион ўйинлар.

Бундай ўйинлардан мақсад қайсидир ташкилот, муассаса ва унинг қисмлари фаолияти андоза қилинади. Воқеалар, кишиларнинг бирор фаолияти (иш битириш мажлислари, режани муҳокама қилиш, суҳбатлар ўтказиш ва б;), фаолият ҳолати ва шартлари андоза қилиб олинishi мумкин.

Сценарийда бундай ўйнаш тўла тузилмаси ёзиб чиқилган ва имитация қилинадиган объектлар ва жараёнлар белгиланади.

Блиц-ўйин

Операцион (воқеий) ўйинлар. Бундай ўйинларда аниқ ўзига хос воқеа-ҳодисанинг бажарилиши машқ қилинади. Операцион ўйинлар иш жараёнига хос моделлаштирилади.

Роль ижро этиш ўйинлари. Унда конкрет шахснинг хулқи, хатти-ҳаракати, ўз вазифалари ва мажбуриятларини бажарилиш тактикаси машқ қилинади.

Тадбиркорлик театри.

Бунда қандайдир вазият ва ундаги кишининг хулқи ўйналади. Бу ўйиннинг асосий вазифаси турли ҳолатларда мўлжални тўғри баҳолай олишни ўргатиш, ўзининг хулқига тўғри баҳо бериш, бошқа кишиларнинг имкониятларини баҳолай олиш, улар билан мулоқот ўрната олишга ўргатишдир.

Психодрама ва социодрама.

Бу ҳам ўзига хос «театр», лекин ижтимоий психологик мақсадни кўзлайди: Унинг асосий мақсади жамоада вазиятни ҳис қила олиш, бошқа кишининг ҳолатини ўзгартириш ва унга баҳо бериш, у билан самарали мулоқотга киришга олишни шакллантириш ҳисобланади.

Дарс сўнггида
Ўқитувчи интерфаол методдан фойдаланиши мумкин.
Қуйида мисол тариқасида «БЛИЦ-ЎЙИН» методини
кейтирамиз:
«Компьютер дастурчиси»

Гуруҳ	Гуруҳ	Тўғри	Якка ҳато	Якка баҳо	Гуруҳ ишидан	Ҳаракатлар мазмуни
		5		5		Internet Explorer дастурини ишга тушириш
		7		7		Почта очилганини текшириб кўриш
		6		6		Интернет картадаги логин ва паролни ёзиш
		9		9		Қайси сайтдан электрон почта очишни аниқлаш
		8		8		Берилган катакларни тўлдириб чиқиш ва якуний тугмани босиш
		10		10		Сайт адресини ёзиш
		2		2		Компьютерни ёқиш
		4		4		«Пуск» тугмасидан кириш
		1		1		Модемни ёқиш
		3		3		Регистрация тугмасини босиш

Текшириш учун саволлар

1. Ўйинли технологиялар ҳақида нималар биласиз?
2. Ўйинли технологияларнинг функцияларини санаб беринг.
3. Педагогик ўйинлар қандай классификация қилинади?

VII Боб. ЎҚУВ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МУАММОЛИ ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

7.1. Таълим жараёнида муаммоли ўқитиш технологиясидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари

Режа:

- 1. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти.**
- 2. Муаммоли таълимни ташкил этиш босқичлари.**
- 3. Муаммоли таълим технологиясининг долзарблиги.**

Асосий тушунчалар: Муаммоли технологиялар, ўқув муаммоси, ижодий суҳбат, муаммоли вазият, муаммоли баён, мустақил фикр.

Муаммоли таълим-ўқувчилар фаолиятини назарий ва амалий муаммоларни ва ушбу муаммоли вазиятлар кучи орқали яратилган муаммоли топшириқларни ҳал этиш орқали янги билимларни ўзлаштиришга асосланган ҳолда ташкил этиш усулидир.

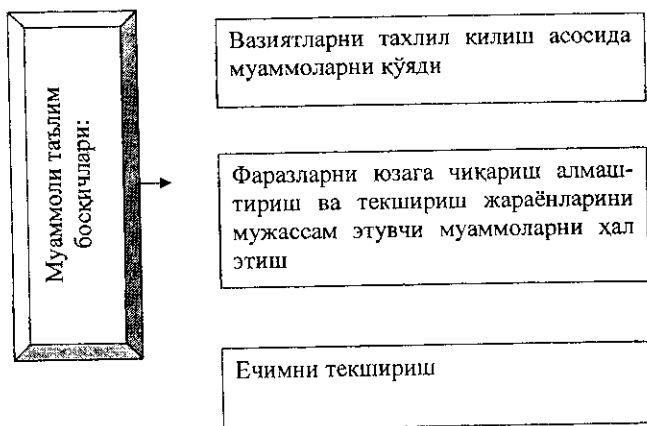
Муаммоли таълим таълим олувчиларнинг баҳслари, мушоҳадаларида амалга оширилувчи анализ-синтез фаолиятига асосланади. Бу таълимнинг тадқиқотчилик туридир.

Муаммоли ўқитиш билимларни онгли ва мустақкам ўзлаштириш, атроф-муҳитга ўзининг фаол муносабатини белгилаб олишда талабалар билиш фаолиятини жонлантиришда катта имкониятларга эга.

Муаммоли таълим босқичлари:

- Муаммоли вазият яратиш.
- Вазиятларни таҳлил қилиш асосида муаммоларни қўяди.
- Фаразларни юзага чиқариш алмаштириш ва текшириш жараёнларини мужассам этувчи муаммоларни ҳал этиш.
- Ечимни текшириш.

Муаммоли вазият яратиш

Муаммоли таълим таълим олувчилар учун унинг ушбу муаммони ечимини топиш бўйича қандай ва қанча ҳаракатларни амалга ошириши билан боғлиқ ҳолда турли даражадаги кийинчиликларни туғдириши мумкин:

Муаммолик даражаси	Ўқитувчи томонидан сақланадиган ечимларнинг звенолар сони	Ўқувчига бериладиган ечимнинг звенолар сони	Ўқитувчи нима қилади?	Ўқувчи нима қилади?
0	3	-	Муаммони қўяди, муаммо ечимини топади	Муаммо ечимини эсда олиб қолади.
I	2	1	Муаммони қўяди	Муаммони ечади

II	1	2	Муаммони қўяди	Муаммо ва уни ҳал қилади
III	-	3	Ташкил этади назорат қилади, бошқарувни олиб боради	Муаммони англайди ва уни ҳал қилади.

Б.Б. Айсмонтас бўйича муаммоли таълимнинг ютуқ ва камчиликлари:

Ютуқлари	Камчиликлари
1. Билимларни ўзлаштиришдаги юқори даражадаги мустақиллик ўқувчилар қарашларини шакллантирар экан, у (муаммоли таълим) ўқувчилар дунёқарашини шакллантиришга ёрдам беради . 2. Ўқувчининг шахсий мотивациялари, билишга доир қизиқишларини шакллантиради . 3. Ўқувчиларнинг фикрлаш қобилиятини ривожлантиради 4. Ўқувчиларнинг диалектик тафаккурининг шаклланиши ва ривожланишига ёрдам беради, улар томонидан ўрганилаётган ҳодисалар ва қонуниятлардаги янги алоқадорликни юзага чиқарилишини таъминлайди.	1. Амалий кўникма ва малакаларни шаклланишда бошқа таълим типларига қараганда кам даражада қўлланилади. 2. Бошқа таълим турларига қараганда бир хил ҳажмдаги билимларни ўзлаштириш учун кўп вақт талаб этилади.

Қуйидаги ҳолларда инсон учун муаммоли вазият юзага келади:
билиш эҳтиёжлари ва топшириқни ечишнинг интеллектуал имкониятлари мавжуд бўлса;

эски ва янги маълум ва номаълум шарт-шароит ва талаблар ўртасида мураккабликлар, қарама-қаршиликлар бўлса;

А.М. Матюшкин бўйича муаммоли вазиятлар қуйидаги мезонлар бўйича табақалаштирилади:

1. Муаммони ечишда бажарилиши лозим бўлган ҳаракатлар тузилиши (масалан, ҳаракат усулини топиш);

2. Муаммони ечувчи инсонда ушбу ҳаракатларнинг ривожланганлик даражаси;

3. Интеллектуал имкониятларга боғлиқ ҳолда муаммоли вазиятнинг қийинлиги.

Т.В. Кудрявцев бўйича муаммоли вазият турлари

- Ўқувчилардаги мавжуд билимлар ва янги талаблар ўртасидаги номувофиқлик вазияти.

- Аниқ муаммоли топшириқнинг ечими учун ягона зарур бўлган мавжуд билимлардан бирини танлаш вазияти.

- Мавжуд билимларни янги шароитларда қўллаш вазияти.

- Назарий асосланганлик ва амалий қўлланиш ўртасидаги қарама-қаршилик вазияти.

Т.В.Кудрявцев бўйича
муаммоли вазиятлар турлари

Ўқувчилардаги мавжуд билимлар
ва янги талаблар ўртасидаги
номувофиқлик вазияти

Аниқ муаммоли топшириқ-
нинг ечими учун ягона зарур
бўлган мавжуд билимлардан
бирини танлаш вазияти

Мавжуд билимларни янги
шароитларда қўллаш вазияти

Назарий асосланганлик ва
амалий қўлланиш ўртасидаги
қарама-қаршилик вазияти

Муаммоли ўқитиш бу такомиллашган ўқитиш технологиясидир.

Ҳозирги олий мактабдаги самарадор ўқитиш технологияси - бу муаммоли ўқитишдир. Унинг вазифаси фаол билиш жараёнига ундаш ва тафаккурда илмий-тадқиқот услубини шакллантиришдир. Муаммоли ўқитиш ижодий, фаол шахс тарбияси мақсадларига мос келади.

Муаммоли ўқитиш жараёнида талабанинг мустақиллиги ўқитишнинг репродуктив шакллариغا нисбатан тобора ўсиб боради.

Ҳозирги педагогикага оид адабиётларда муаммоли ўқитишнинг турли таъриф ва тавсифлар бор. Бизнингча, нисбатан тўлиқ ва аниқ

таъриф М.И.Махмудова томонидан берилган бўлиб, унда муаммоли ўқитиш мантикий фикрлар тадбирлари (таҳлил, умумлаштириш) ҳисобга олинган ўргатиш ва дарс бериш усуллари қўллаш қоидалари ва талабаларнинг тадқиқот фаолиятлари қонуниятларининг (муаммоли вазият, билишга бўлган қизиқиш ва талаб...) тизими сифатида изоҳланади.

Муаммоли ўқитишнинг моҳиятини ўқитувчи томонидан талабаларнинг ўқув ишларида муаммоли вазиятни вужудга келтириш ва ўқув вазифаларини, муаммоларини ва саволларини ҳал қилиш орқали янги билимларни ўзлаштириш бўйича уларнинг билиш фаолиятини бошқариш ташкил атади. Бу эса билимларни ўзлаштиришнинг илмий-тадқиқот усулини юзага келтиради.

Маълумки, ўқитишнинг ҳар қандай асосида инсон фаолиятининг муайян қонуниятлари, шахс ривож ва улар негизида шаклланган педагогик фаннинг тамойиллари ва қоидалари ётади. Инсоннинг билиш фаолияти жараёни мантикий билиш зиддиятларини ҳал қилишда объектив қонуниятлари дидактик тамойилларга таянади. Ўқитишнинг ҳозирги жараёни таҳлили психолог ва педагогларнинг фикрлаш муаммоли вазият, кутилган хайрат ва махлиё бўлишдан бошланади, деган хулосалари ҳақиқатга яқин эканлигини кўрсатади. Ўқитиш шароитида инсоннинг ўша психик, эмоционал «ҳиссий ҳолати унга фикрлаш ва ақлий ишлаш учун ўзига хос туртки вазифасини бажаради.

Муаммоли вазият муайян педагогик «воситаларда мақсадга мувофиқ ташкил этиладиган ўзига хос ўқитиш шароитида юзага келади. Шунингдек, ўрганилган мавзулар хусусиятларидан келиб чиқиб, бундай вазиятларни яратишнинг махсус усуллари ишлаб чиқиш зарур. Шундай қилиб, ўқитишда муаммоли вазият шунчаки «фикр йўлидаги кутилмаган тўсиқ» билан боғланган ақлий машаққат ҳолати эмас. У билиш мақсадлари махсус тақозо қилган ақлий таранглик ҳолатидир. Бундай вазият негизида аввал ўзлаштирилган билим излари ва янги юзага келган вазифани ҳал қилиш учун ақлий ва амалий ҳаракат усуллари ётади. Бунда ҳар қандай машаққат муаммоли вазият билан боғлиқ бўла бермаслигини таъкидлаш ўринли бўлади. Янги билимлар аввалги билимлар билан боғланмаса, ақлий машаққат муаммоли бўлмайди. Бундай машаққат ақлий изланишни кафолатламайди. Муаммоли вазият ҳар қандай фикрлаш машаққатларидан фарқ қилиб, унда талаба машаққат талаб қилган объект (тушунча, факт)нинг унга

аввал ва айна вақтда маълум бўлган вазифа, масала бўйича ички, яширин алоқаларини англаб етади.

Шундай қилиб, муаммони хосиятининг моҳияти шундаки, у талаба таниш бўлган маълумотлар ва янги фактлар, ҳодисалар (қайсики, уларни тушуниши ва тушунтириш учун аввалги билимлар камлик қилади) ўртасидаги зиддиятдир. Зиддият билимларни ижодий ўзлаштириш учун ҳаракатлантирувчи кучдир.

Муаммоли вазиятнинг белгилари қуйидагилар:

- талабага нотаниш фактнинг мавжуд бўлиши;
- вазифаларни бажариш учун талабага бериладиган кўрсатмалар, юзага келган билиш машаққатини ҳал қилишда уларнинг шахсий манфаатдорлиги.

Муаммоли вазиятдан чиқа олиш ҳамма вақт муаммони, яъни номаълум эканлигини, унинг нутқий ифодаси ва ечимини англаш билан боғланган.

Муаммоли вазиятнинг фикрий таҳлил қиладиган бўлсак, мустакил ақлий фаолиятидир. У талабани интеллектуал машаққат келтириб чиқарган сабабларни тушунишга, унга кириш, муаммони сўз билан ифодалаш, яъни фаол фикр юритишни белгилашга олиб келади. Бу ўринда изчиллик ёрқин кўринади аввало муаммоли вазият юзага келади, сўнг ўқув муаммоси шаклланади.

Ўқитиш амалиётида бошқа вариант - ўша муаммо ташқи кўринишда муаммоли вазият юзага келишига мувофиқ келгандай бўладиган вариант ҳам учрайди. Фикрлар, луқмалар назарий қоидалар зиддиятлар шаклидаги, саволлар кўринишидаги муаммони ифодаси одатда «нимага» саволига жавоб бўладиган муаммоли вазиятнинг мавжудлигини акс эттиради.

Муаммо уч таркибий қисмдан иборат: маълум (берилган вазифа асосида), номаълум (уларни топиш янги билимларни шакллантиришга олиб келади) ва аввалги билимлар (талабалар тажрибаси). Улар номаълумни топишга йўналган қидирув ишларини амалга ошириш учун зарурдир. Аввало талабага номаълум бўлган ўқув муаммоси вазифаси белгиланади ва бунда унинг бажарилиш усуллари ҳамда натижаси ҳам номаълум бўлади, лекин талабалар ўзларидаги аввал эгалланган билим ва кўникмаларга асосланиб туриб кутилган натижа ёки ечилиш йўлини излашга киришади.

Шундай қилиб, талабалар биладиган вазифа ва унинг мустакил ҳал қилиниш усули ўқув муаммоси бўла олмайди, иккинчидан,

бирор вазифанинг ечилиш усуллари ва уни излаш воситаларини билишмас ва ўқув муаммоси бўла олмайди.

Ўқув муаммосининг муҳим белгилари қуйидагилар:

- янги билимларни шакллантиришга олиб келадиган номаълумнинг бўлиши;

- талабаларда номаълумни топиш йўлида талантни амалга ошириш учун зарур бўлган муайян билим захирасининг бўлиши.

Ўқув муаммосини ечиш жараёнида талабалар ақлий фаолиятининг муҳим босқичи унинг ечилиш усулини ўйлаб топиш ёки гипотеза қилиш ҳамда уни асослашдир.

Ўқув муаммоси муаммоли саволлар билан изчил ривожлантириб борилади ва бунда ҳар бир савол уни ҳал қилинишида бир босқич бўлиб хизмат қилади.

Муаммонинг таркибий қисмлари, маълум ва номаълумнинг ўзаро муносабати характери билимга бўлган эҳтиёжни келтириб чиқаради ва фаол билишга бўлган изланишга ундайди.

Таъкидлаш жоизки, муаммоли ўқитишнинг зарурий шarti талабаларда унинг натижасини излаш жараёнига бўлган ижобий муносабатни вужудга келтириш ҳисобланади.

Талабаларнинг муаммоли ўқитишдаги ижодий ва қидирув билиш фаолияти муаммоли вазият пайдо қилинганда талабалар машғулотда муаммони ифодалаб беришдан иборат бўлади, яъни билишдаги қийинчиликларнинг пайдо бўлиш моҳиятини (яъни ушбу дамда унга нима маълум бўлса) сўз билан ифодалаб беради, сўнгра муаммонинг ечилиш усуллари кидиради ва бунда турли тахминларни олға суради, талабалар ҳақиқий деб топган тахминлардан бирини фарз сифатида асос қилиб олади ва уни исботлайди, изланиш муаммо ёки вазифа бажарилгандан сўнг тугалланади.

Шахс билиш фаолиятининг изланиш даврини махсус схемаларда ифодалаш мумкин: муаммоли вазият - ўқув муаммоси - ўқув муаммосини ечиш учун изланиш - муаммонинг ечилиши.

Муаммоли ўқитиш машғулотларини ташкил этиш ва ўтказишнинг муҳим томони шундаки, бунда ўқитувчи унинг ҳам таълимий, ҳам тарбиявий функциясини яхши англаб олган бўлиши талаб қилинади. Ўқитувчи ҳеч қачон талабаларга тайёр ҳақиқатни (ечимини) бериши керак эмас, балки уларга билимларни олишга туртки бериши, машғулотларда ва ҳаёт фаолиятларида зарур бўлган

ахборот, воқеа, вақт ва ҳодисаларни онгида қайта ишлашларига ёрдам бериши лозим бўлади.

Муаммоли ўқитиш билимларни онгли ва мустаҳкам ўзлаштириш, атроф-муҳитга ўзининг фаол муносабатини белгилаб олишда талабалар билиш фаолиятини жонлантиришда катта имкониятларга эга.

Муаммоли ўқитишда ўқитувчи талабаларнинг билиш фаолиятини ташкил этади, шундагина талабалар фанларни таҳлил қилиш асосида мустақил равишда интеллектуал машаққатларни ҳал қилиш, хулоса чиқариш ва умумлаштириш, қонуниятларни шакллантириш, қўлга киритилган билимларни янги вазиятга татбиқ этишга интилади.

Айрим ҳолларда ўқитувчи талабаларда нафақат қизиқишни уйғотиши керак, балки ўқув муаммосини ўзи ҳал қилиб қўймаслиги ва бошқа ҳолларда талабаларнинг ўқув муаммосини ечишдаги мустақил ишларига раҳбарлик қилиши лозим, натижада талабаларда билимларга мустақил эришиш қобилияти шаклланади ҳамда гипотеза қўйиш ва уни исботлаш орқали янги ақлий ҳаракат усуллари топади, билимларни бир муаммодан бошқа кўчириш кўникмасини ҳосил қилади, диққат ва тасаввурлари ривожланади. Талабалар муаммоли ўқитиш жараёнида муаммоли вазиятда ўқув материалларини идрок қилиш орқали билим ва ақлий ҳаракат усуллари ўзлаштирар экан, ўрганилганларни мустақил таҳлил қилар экан, гипотезалар қўйиш ва уларни исботлаш орқали ўқув муаммоларини шакллантирар экан, унда талабаларнинг интеллектуал фаоллиги таъминланади.

Шундай қилиб, муаммоли ўқитишнинг вазифаси талабалар томонидан билимлар тизими ва ақлий ҳамда амалий фаолиятлари усуллари самарали ўзлаштиришга ҳамкорлик қилиш, уларда янги вазиятда олинган билимларни ижодий қўллаш малакасини ҳосил қилиш, билиш, мустаҳкамлашга ўқув ва тарбия муаммоларини ҳал қилишидир.

Ўқув жараёнининг амалий таҳлилий муаммоси ўқитишнинг ўзига ҳослигини белгилаш имкониятини очади. Муаммоли ўқитишнинг моҳияти таълим олувчи томонидан ўзлаштирилиши лозим бўлган ахборотларни ўқитувчининг махсус ташкил қилишидан иборатдир.

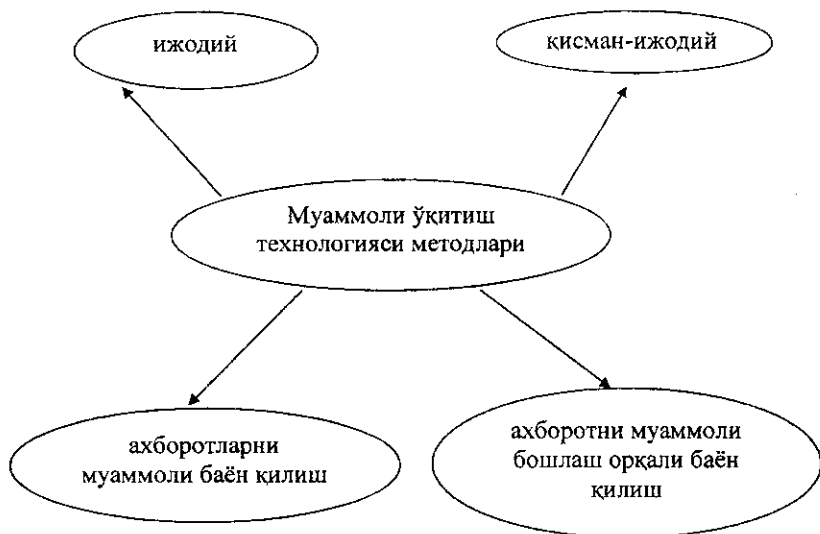
Муаммоли ўқитишни ташкил этишнинг биринчи шарти ўқув ахборотларининг такомиллашиб бориш тизимидир.

Муаммоли ўқитишнинг иккинчи шартда муаммоли ўқитиш амалга оширилади ва унда ахборотнинг ўқув вазифасига ўтказилиши вақтида уни ечиш усулини танлаш имконияти кўзда тутилади.

Муаммоли ўқитишнинг учинчи шarti таълим олувчининг субъектив мавқеи, уларнинг билиш мақсадларини англаб етиши ва қарор қабул қилиши, масалани ҳал қилиш ва натижани қўлга киритиш учун ўзларининг ихтиёрида бўлган воситаларни баҳолай билишидир.

Муаммоли ўқитишга асосланган ўқув машғулотларини ўтказиш методикаси унда қўлланадиган методларни асослаб беришни талаб қилади. Бунда: ижодий, қисман-ижодий эвристик, ахборотларни муаммоли баён қилиш, ахборотни муаммоли бошлаш орқали баён қилиш асосий методлар ҳисобланади.

Муаммоли ўқитиш технологияси методлари

Ижодий метод таълим олувчининг ижодий мустақиллигини тўла амалга оширади. Унда талаба ўқитувчининг берган вазифасини бажаради, аynи вақтда ўзлари ҳам ўқув муаммосини шакллантиради, ўзлари мустақил гипотезани ечишга ҳаракат қиладилар, изланишни амалга оширади ва пировард натижага эришадилар. Шу тариқа ижод методи қўллаш билан талабалар

фаолияти олимларнинг илмий-тадқиқот фаолиятига яқинлашади. Ўқитувчи фақат талабаларнинг илмий изланишларига умумий раҳбарлик қилади, вазифалар эса уларнинг мустақил ўқув-билиш хатти-ҳаракатларининг тўла даврийлигини кўзда тутати: ё таҳлилгача ахборотлар келишилади ёки ечилишига қадар ўқув муаммоси қўйилади ҳамда ечимлар текшириб кўрилади ва янги билимлар жорий қилинади.

Ижодий методдан ўрганилаётган курснинг умумий асосларини қамраб олган энг муҳим мавзуларни ўтишда фойдаланиш тавсия қилинади. Бу эса бошқа барча материалларнинг тобора онгли ўзлаштирилишига олиб келиши лозим. Шунингдек, бундай методда машғулот ўтказиш учун ўқитувчи танланган бўлим ёки мавзу талабаларнинг идрок қилишларига қулай бўлишини назарда тутиши лозим бўлади.

Ижодий метод таълим олувчидаги узоқ вақтни ва махсус шароит яратилишини талаб қилади.

Талабаларнинг ижодий ишлари шаклий жиҳатдан ранг-барангдир. Улар маъруза матнини тайёрлаш ва семинарга тайёргарлик кўриш, у ёки бу масаланинг назарий ҳолатини (адабиётлар билан бирма-бир ишлаш, ҳужжатларни архивдан ўрганиш) ўрганиш, кўргазмали қуроллар, дидактик материаллар тайёрлаш ва бошқалардир.

Қисман ижодий метод мураккаб муаммони бўлакларга ажратиб, унинг қулай масалаларини босқичма-босқич аниқлаб олишда қўлланади ва унда ҳал қилинган ҳар бир босқич (қадам) масаланинг кейинги босқичини ечишда асос бўлиб хизмат қилади. Бунда талабалар ўқув муммосининг қўйилишида, гипотезани тахмин қилиш ва исботлашда фаол киришадилар. Улар фаолияти репродуктив ва ижодий унсурларини ўзида қамраб олади. Бунда ўқитишнинг қидирув (изланиш) суҳбат, талабаларнинг жавоблари ва тўлдиришларига қўшимча қилган ҳолда ўқитувчининг фактларини кузатиш ва умумлаштириш усуллари қўлланади. Бу ҳолларда талабаларнинг репродуктив ва қидирув (изланиш) фаолиятининг мувофиқлигига муҳим аҳамият касб этади. Улар бирор босқичдаги ўқув муаммосининг мустақил ҳал қилишдан то улардан аксарияти ечилгунга қадар кучли ўзгариб туриши мумкин.

Машғулотларда ижодий суҳбатни қўллаш мақсадга мувофиқ топилади. Талабалар бундай суҳбат жараёнида ўзларида аввалдан мавжуд бўлган билимлари, ижодий фаолияти тажрибасига

асосланган ҳолда ўқитувчи раҳбарлигида муаммони излайди ва мустақил равишда унинг ечимини топадилар. Талабалар ўз ташаббуслари билан саволларга жавоб берадилар ёки ўз чиқишларида турли мулоҳазаларни билдирадилар, муаммонинг ечилишидаги ўз вариантларини илгари сурадилар, ҳодисалар ўртасидаги ранг-баранг, алоқалар борасида баҳслашадилар, бошқаларнинг фикрига танқидий муносабат билдирадилар. Бу жараёнда ўқитувчининг талабаларга ёрдам бериш даражаси уларнинг машғулотларга тайёргарлик кўриш даражасига боғлиқ бўлади.

Ижодий суҳбатга тайёрлашда ўқитувчининг унга ўта масъулият билан ёндошиши талаб қилинади. Ўқитувчи бундай суҳбатга олдиндан жиддий тайёргарлик кўриши лозим: аввалдан шундай саволлар ўйлаб топиши керакки, улар талабанинг у ёки бу ҳодисанинг моҳиятини англаб етиш ва унинг ечилиш йўлларини башорат қила олсин. Ўқитувчи талабаларнинг умуман муаммони ечиш учун етарли даражада тайёргарлик кўриб келмаслигини ҳам кўзда тутиши ва бундай вақтда содда ва мураккаблаштириб боровчи қўшимча саволларни тайёрлаб қўйиши лозим, бундай саволлар орқали талабалар ижодий ҳал қилиши шарт бўлган вазифаларни қисмларга ажратиш ҳам зарур бўлади, яъни муаммо кичик муаммоларга бўлинади ва муаммоли вазифа ечилади. Ўқитувчи бундай вазиятда вазминлигини сақлаши, талабаларга тезроқ ёрдам бериш, камчилигини тузатиш ва янглиш фикр билдирганларга танбеҳ беришга шошилмаслиги, балки қўшимча саволлар билан ўзларининг хатосини англашга ва тўғри қарор қабул қилишга эришиш мақсадга мувофиқдир.

Ижодий суҳбат давомида камроқ тайёргарлик кўрган, жонли фикр олишувларда, шунингдек, индамасликни ҳуш кўрадиган талабаларга алоҳида аҳамият бериш лозим. Бундай талабаларнинг ҳулқларини кўзда тутган ҳолда улардан ҳам «нидо чиқиши»га эришиш мақсадида улар учун ҳам аввалдан саволлар тайёрлаб қўйиш маъқул бўлади.

Ижодий характердаги суҳбат ўқув-тадқиқот ишларининг зарурий босқичи ҳисобланади. Унда талабаларнинг ўзида тадқиқот ишлари унсурлари мавжуд бўлган қисман-ижодий фаолиятнинг бажарилишини талаб қиладиган муаммоли характердаги мантикий масалалар диққатни жалб қилади.

Текшириш учун саволлар.

1. Муаммоли ўқитишнинг моҳиятини тушунтиринг.
2. Муаммоли таълимни ташкил этиш босқичларига нималар киради?
3. Муаммоли таълим технологиясининг моҳиятини тушунтиринг.

7.2. Материални муаммоли баён қилишнинг самарали усуллари

Режа:

1. Материални баён қилишнинг мазмуни ва моҳияти.
2. Муаммоли вазият усуллари.
3. Муаммоли вазиятнинг самарадорлиги.

Бунда ижод ўқитувчи томонидан амалга оширилади ва тобора фаоллаштириб борилади. Ўқитувчи янги материални баён қилишда унинг ечилишини ўзи таъминлайди. Бунда ўқитувчи зиддиятларни таъкидлайди, уни барчага эшиттириб муҳокама қилади, ўз мулоҳазаларини билдиради, ҳақиқатни фактлар, мантикий исботлар тизими ёрдамида асослайди. Ўқитувчи бу тадбирларни муваффақиятли амалга ошира олса, талабалар унинг фикрлари боришига диққат билан қўшилиб боради, муаммоларнинг ечилиш оқимига қўшилиб кетади, бирга фикр юритади, бирга ҳаяжонланади, шу тариқа машғулотнинг қатнашчисига айланади. Бунда ўқитувчи талабанинг билиш жараёнини саволлар бериш, саволга савол бериш йўли билан бошқаради ва шу орқали аудиториядаги ўрганилаётган материаллар бўйича зиддиятларга диққатни жалб қилади ва талабаларни ўйлаб фикр юритишга мажбур қилади. Ўқитувчи тушунилмаган саволни ҳал қилишдан олдиноқ талабалар ўзларича ўз жавобларини тайёрлаб қўядилар ва уни маълум муддат ўтгач, ўқитувчининг фикри ва хулосаси билан таққослайдилар.

Материални муаммоли баён қилиш ахборотни баён қилишдан тубдан фарқ қилади, чунки унда у ёки бу ҳодисанинг белгилари, хоссалари, тушунчалари, қоидалари шунчаки тасвирлаб берилади, тайёр хулосалар баён қилинади.

Ўқув ахборотларининг муаммоли баёни методидан фойдаланишнинг бошқа варианты фан тараққиёти тарихидаги у ёки бу

қонуннинг олимлар томонидан кашф этилиши йўлини ёритиб бериш бўлиши ҳам мумкин.

Ўқув жараёнида кенг тарқалган методлардан бири - шартли равишда ўқув ахборотларининг баёнини муаммоли бошлаш деб номланадиган методдир. Материални муаммоли баён қилиш методидан бу метод факат материални баён қилиш бошидагина яратилиши билангина фарқланади. Кейинчалик материал ахборот усулида баён қилинади. Албатта, бу метод юқорида талабанинг ижодий изланиш фаолияти, айниқса, ижодий методида кўринган кўникмаларни ҳосил қилишга имконият бермайди, лекин талабаларнинг машғулот ибтидосида олган илҳомлари барча материални фаол идрок қилишга, унга юқори қизиқиш уйғотишга бевосита туртки беради. Юқоридаги барча методлар орасида бу метод ўзининг оддийлиги билан ажралиб туради.

Муаммоли вазиятни ташкил қилишда қуйидаги эҳтимол кўринган дидактик мақсадларни ҳисобга олиш зарур: ўқув материалига талабалар диққатини жалб қилиш, уларнинг билишга бўлган қизиқишини уйғотиш, талабаларнинг билиш фаолиятини жонлантириш, уларни интеллектуал зўриқиш машаққатларига олиб келиш, талабалар томонидан эгалланган ҳозирги билим, малака ва кўникмалар келажакда юзага келадиган билишга бўлган талабларини қондира олмаслигини кўрсата билиш, талабаларга ўқув муаммоларини таҳлил қилишга, унинг ечилишидаги энг рационал йўлларни аниқлашда ёрдам бериш керак.

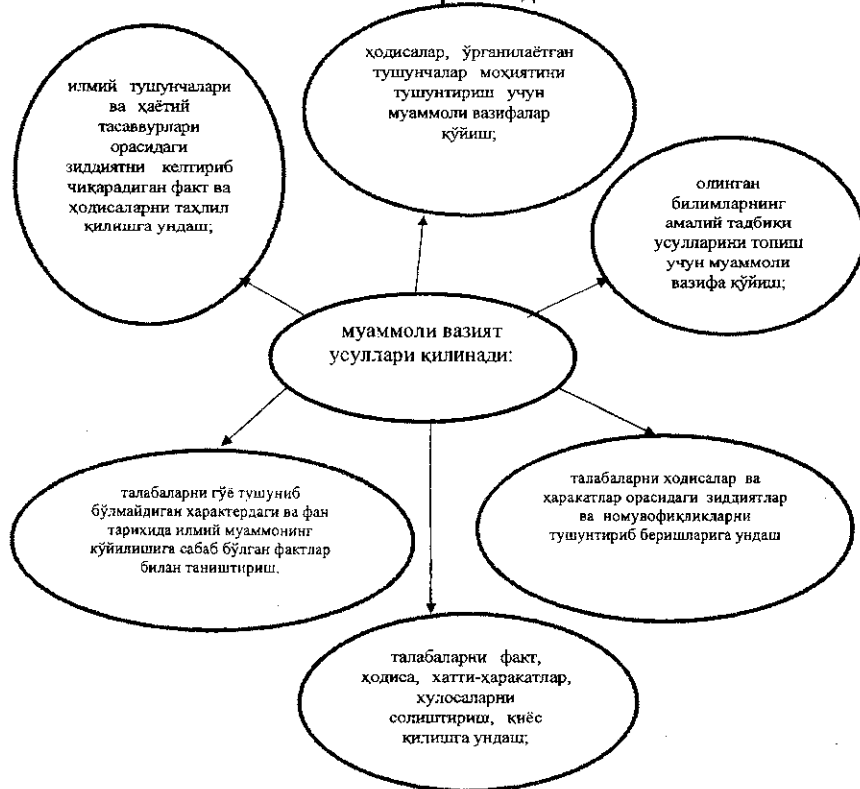
Ўқув жараёнидаги муаммоли вазиятнинг бир неча турлари фарқланади:

1. Талабалар қўйилган вазифанинг ечилиш усулини билмайдилар, муаммоли саволга жавоб беролмайдилар.
2. Талабалар аввал олган билимларини янги шароитда фойдаланиш заруриятига дуч келадилар.
3. Вазифанинг назарий жиҳатдан ечилиши мумкин бўлган йўли ва танланган усулнинг амалий жиҳатдан қўллаш қийинлиги орасида зиддият юз беради.
4. Вазифанинг бажарилишида натижага амалий эришиш ва талабаларда уни назарий жиҳатдан асослашга билим етишмаслиги ўртасида зиддият юз беради.

Адабиётларда муаммоли вазият яратишнинг қуйидаги кўп учрайдиган усуллари қайд қилинади:

- ҳодисалар, ўрганилаётган тушунчалар моҳиятини тушунтириш учун муаммоли вазифалар қўйиш;
- олинган билимларнинг амалий тадбиқи усулларини топиш учун муаммоли вазифа қўйиш;
- талабаларни ҳодисалар ва ҳаракатлар орасидаги зиддиятлар ва номувофиқликларни тушунтириб беришларига ундаш;
- илмий тушунчалари ва ҳаётий тасаввурлари орасидаги зиддиятни келтириб чиқарадиган факт ва ҳодисаларни таҳлил қилишга ундаш;
- талабаларни факт, ҳодиса, хатти-ҳаракатлар, хулосаларни солиштириш, киёс қилишга ундаш;
- талабаларни гўё тушуниб бўлмайдиган характердаги ва фан тарихида илмий муаммонинг қўйилишига сабаб бўлган фактлар билан таништириш.

Кластер методи

Муаммоли вазиятни вужудга келтиришнинг юкорида келтирилган усуллари унинг бошқа вариантларига чек қўймайди. Ҳар бир ўқитувчи ўзининг амалий фаолиятида ўқув материаллари билан ижодий ишлаш жараёнида уни ташкил қилишнинг турли имкониятларини қидириши ва топиши мумкин.

Талабаларнинг фикрлари тобора киёмига ета бориб, муаммоли вазият уларда маълум ҳиссий ҳозирликни вужудга келтиради, мустақил амалга оширилган билиш жараёнидан, кашфиётлардан қониқиш ҳосил қилади. Ҳайратга тушиш, тушқунлик ёки шодлик ҳиссиётлари муаммоли вазиятни тўғри ташкил қилиш белгилари бўлиб хизмат қилади. Маълумки, юқори кўтаринкилик билимларни самарали ўзлаштириш, ҳақиқатни қидириш ва унга эришишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Муаммонинг мураккаблиги, талабаларнинг билим савияси ва малакасини, уларнинг ижодий фаоллиги кўникмалари, дидактик мақсадга йўналганлигига қараб муаммоли ўқитишда талаба ва ўқитувчи ўзаро муносабатларининг турли вариантлари бўлиши мумкин, яъни муаммолиликнинг турли сатҳлари амалда бўлиши мумкин.

Педагогикага оид адабиётларда асосан муаммолиликнинг уч сатҳи ҳақида фикр юритилади:

Биринчи сатҳда ўқитувчи ўзи муаммони қўяди, уни шакллантиради ва талабаларни мустақил равишда унинг ечилиш йўлини қидиришга йўналтиради.

Иккинчи сатҳда ўқитувчи фақат муаммоли вазиятни вужудга келтиради, талабалар эса муаммони мустақил шакллантирадилар ва ечадилар.

Учинчи сатҳ - олий сатҳ бўлиб, унда ўқитувчи шундай қондани кўзда тутади: муайян муаммони кўрсатиб бермайди, балки унга талабаларни «рўбарў» қилади ҳамда уларни мустақил ижодий фаолиятга йўналтиради, уларни бошқаради ва натижани баҳолайди. Талабалар эса муаммони мустақил англайдилар, уни шакллантирадилар, унинг ечилиш усуллари тадқиқ қиладилар.

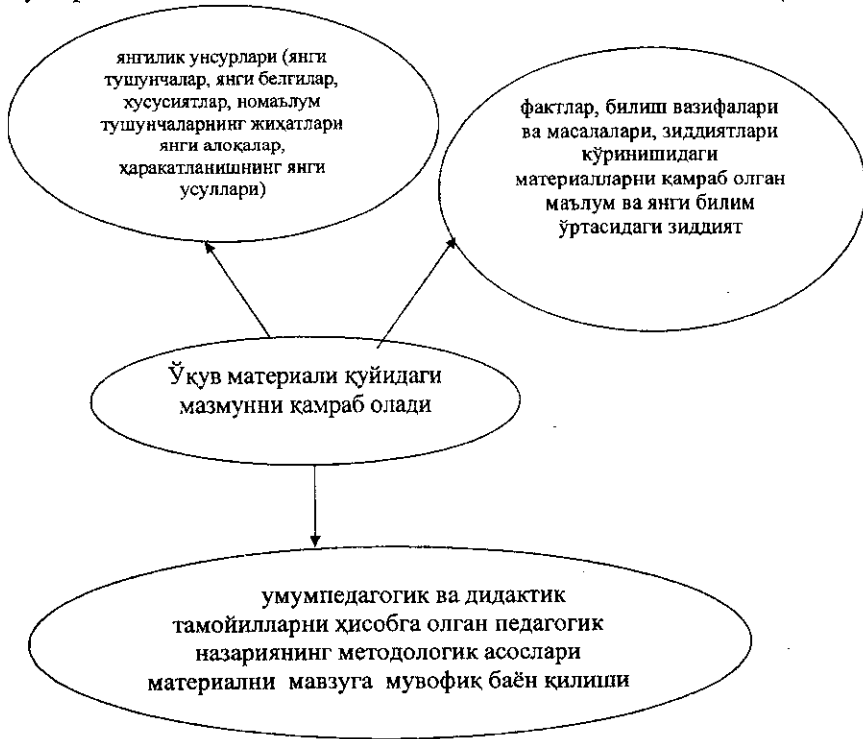
Ўқув муаммосининг қўллаш жараёнини осонлаштириш уни муайян тартибга риоя қилиш лозим бўлади. Муаммоли вазифаларни ташкил қилишдан олдин талабаларнинг сабаб-оқибат алоқаларини ўрната олиш усуллари эгаллаганлигига ишонч ҳосил қилиш, талабаларнинг муаммоли вазиятни таҳлил қила олиш даражасини ўрганиш шартдир. Шунингдек, ўқитувчи талабалар

эътиборига фақат улар учун қулай бўлган муаммоларни қўймаслиги ҳам мумкиндир. Шу билан биргаликда муаммонинг ечилиши уни тўғри қўя билишга кўп жиҳатдан боғлиқ эканлигини унутмаслик зарур.

Бу қоидаларни амалга ошириш аввало ўқув материалининг мазмун хусусияти билан боғлиқдир. Унинг таркиби ва тузилмасига қатор талабларни қўйиш мумкин.

Ўқув материали қуйидаги мазмунни қамраб олади:

- янгилик унсурлари (янги тушунчалар, янги белгилар, хусусиятлар, номаълум тушунчаларнинг жиҳатлари, янги алоқалар, ҳаракатланишнинг янги усуллари);
- фактлар, билиш вазифалари ва масалалари, зиддиятлари кўринишидаги материалларни қамраб олган маълум ва янги билим ўртасидаги зиддият;
- умумпедагогик ва дидактик таъйинларни ҳисобга олган педагогик назариянинг методологик асослари материални мавзуга мувофиқ баён қилиш.

Шуни таъкидлаш лозимки, ўқитиш жараёни фақат «муаммоли» ёки «номуаммоли» методлар ёрдамидагина амалга ошмайди, балки унинг самарали бориши учун хилма хил методларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Ўқитувчи машғулотнинг мақсади, ўқув материалларининг мазмунини тўплаш, аудиторияда катнашган талабаларнинг характери, уларнинг тайёргарлик даражасини ҳисобга олган ҳолда уларни тинглаш ҳамда бирини иккинчиси билан боғлашни амалга оширади. Шундагина ўқув жараёнининг юқори самарадорлиги таъминланади. Шунингдек, муаммоли ўқитишнинг самарадорлиги кўп жиҳатлардан талабаларнинг ижодий фаолиятга, муаммони ифодалаш ва ечишга бўлган тайёргарлигига боғлиқ бўлади. Уларни ижодий фаолиятга жалб қилишда муаммолилик баёнидан аста-секин тадқиқот ишларига ўтиш, муаммоли ўқитишнинг барча методлари занжирида аста-секин оддийдан мураккабга ўтиш тавсия этилади.

Агар ўрганилаётган курснинг (бўлим, мавзунинг) моҳиятини, улардан фойдаланишнинг зарур методик материаллари ва қоидаларини талабалар билмаса ва англамаса, ўқитувчи уларнинг ижодий фаолиятини ташкил эта олмайди.

Демак, муаммоли ўқитиш етарли даражада самарали бўлиши учун у яхлит ўқув-тарбия жараёнининг узвий қисми бўлиши керак.

Муаммоли лекциялар ўтказиш жараёнида талабаларда ижодий фаолиятга зарур бўлган мотивлар, қимматли йўл-йўриқлар ва йўлланмаларнинг шаклланганлиги муҳим ўрин эгаллайди.

Таъкидлаш жоизки, ўқув фаолияти мотивларининг доираси жуда кўп мотивлар йиғиндиси бўлса-да, улардан икки гуруҳи белгиловчи ҳисобланади.

Тўртинчи гуруҳга махсус мотивлар тааллуқли. Улар талабалар томонидан барча ҳаётий эҳтиёжларни чуқур англаш, мутахассис бўлиб етишиши учун билимларни эгаллашнинг ижтимоий зарурлигини тушунишни камраб олади. Бу гуруҳ мотивларини ўқитувчи курснинг амалий характери ва касбий йўналганлигини намоён қилиш орқали талабаларнинг тушунчаларини амалда қўллаш орқали кучайтириш мумкин.

Иккинчи гуруҳ мотивлари ўқув фанлари ва билишга бўлган қизиқиш билан боғланган. Бу гуруҳ мотивлари моҳиятини ўқитувчи талабалардаги ўқув фанларига бўлган қизиқишни билиш тўғрисидаги билимларни шакллантириш орқали кучайтириш мумкин. Бунинг учун лекция жараёнида хатти-ҳаракатларнинг

намунавий усуллари, тушунчалар тизимининг мантикий усуллари, аниқланмалар, ҳислатлар ва бошқа исботловчи қурилмаларнинг «тушунчалар асосида хулосалар» хатти-ҳаракатлари шаклланишининг дидактик қимматини белгиловчи ўқув материалига урғу берилади.

Талабаларда юқорида баён қилинган малакаларни шакллантириш, лекцияни ўтказиш учун шундай тайёргарлик кўриш кўзда тутилиши керакки, улар тайёр билимларни чаққонлик билан ҳаракат усулларига айлантира олсин. Бу дидактик мақсадга эришиш учун талабаларнинг ечимларни қандай шакллантиришларига, у ёки бу ифода қайси талаблар асосида қониқтирилаётганига, дастлабки омил, аргументлар, хулосаларга диққатни жалб қилиш лозим.

Ўқитишнинг бу методини лекция ўқишнинг ахборот - тасвирий ёндошувдан қисман ижодий методга ўтиш орқали амалга ошириш мумкин, улар талабаларда лекциянинг турли босқичларида ва шароитларида муайян билиш машаққатларини туғдирадики, улар ўқитиш жараёнида аввал шаклланган билим ва кўникмаларни жорий этиш ҳамда қайта ишлаш асосида муваффақиятли ҳал қилинади.

Талабаларни ижодий фаолиятга тайёрлаш тизимида ўқитувчининг лекция жараёнида уларга эътибор қаратиш, ўқув-билиш фаолиятига мос кўрсатмаларни бера олиши муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда лекцияда ўқув фани мазмунининг умумий-таълимий қимматини исботлаш билан бирга унинг шахс интеллект, дунёқараши, билимларни таснифлаш ва қўллаш усуллари, улардан тежамли фойдаланиш ҳамда тўғри баҳолай олиш тарбиясига таъсир этишни ҳам исботлаш лозим бўлади.

Шунингдек, бундай эксперимент (амалиёт), эгалланган билимлар, фикрларни (ҳукмларни) кўриш усуллариининг ҳақиқийлигини тасдиқлашга қаратилганлигини таъкидлаши лозим. Ўқув машғулотларининг бундай бориши талабаларда илмий-назарий тадқиқот ва эксперимент ўтказиш малакасини шакллантиради, бу билан улар илмий ижод кенглигига, ишчанлик мулоқотига чиқади, тадқиқотнинг босқичларини режалаштиради, унинг мақсад ва вазифаларини ифодалайди, методикасини ишлаб чиқади.

Муаммоли ўқитишнинг талаблар даражасидаги сифатини таъминлаш, талабалар томонидан ўзлаштирилган ахборотлар

бўйича билимларни чуқурлаштириш ва кенгайтириш мақсадида семинарлар ўтказиш мумкин.

Маълумки, бундай семинар ўтказишнинг дастлабки мақсади маъруза ёки ахборотни жамоа бўлиб муҳокама қилишдир. Семинарнинг самарадорлиги албатта талабаларни унга тайёрлаш сифатига боғлиқ. Айниқса, маъруза ва ахборот тайёрлаётган талабалар билан ишлаш муҳим аҳамиятга эга.

Текшириш учун саволлар

1. Муаммоли ўқитиш деганда нимани тушунасиш?
2. Муаммоли ўқитишнинг зарур шартлари нималардан иборат?
3. Муаммоли ўқитишнинг асосий белгилари нималардан иборат?

ХУЛОСА

Ўзбекистонда таълим тизимини янгилаш ва уни бошқариш технологияларини ривожлантириш учун узоқ йиллар давомида шаклланган таълим тизимини қайтадан янги модел асосида ташкил этиш зарурияти вужудга келди. Бу масала мамлакатда «Таълим тўғрисида»ги қонун ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг қабул қилингани, янада муҳим аҳамият касб этади.

Олий ўқув юрти талабалари бўлажак мутахассис ҳисобланади. Шу сабабли, олий ўқув юрти талабаларининг тайёргарликлари ва малакалари сифатига, уларнинг маданий ҳамда маънавий-ахлоқий даражаларига қўйиладиган талабларнинг салмоғини ошириш зарур. Бунда ўқув-тарбия жараёнини энг янги ўқув-методик тўпламлар, илғор педагогик ва ахборот технологиялари билан тўла таъминлаш зарурлигига эътибор қаратилади.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да куйидагиларга эътибор берилади: таълим муассасаларида тарбиявий ва маърифий ишларга алоҳида эътибор қаратилиши керак. Бунинг учун зарур психологик-педагогик шароитларни яратиш лозим.

-ўқув-тарбиявий жараёнга самарали ташкилий воситаларни ва таълим шакллари тadbик этиш ҳамда бой миллий, маданий-тарихий анъаналар, халқ одатлари ҳамда умуминсоний қадриятларга мурожаат этиш;

- бўлажак иктисодчи кадрларни ўқув-тарбиявий фаолиятга, айниқса, шахснинг шаклланиши иктисодий-тарбиявий тизимга йўналтиришни кучайтириш;

-таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини жамиятда амалга оширилаётган, ривожланган ҳукукий-демократик давлат қурилиши жараёнларига мослаш;

-кадрлар тайёрлаш тизими ва мазмунини мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти истиқболларидан, жамият эҳтиёжларидан, фан, маданият, техника, технологиянинг ютуқларидан келиб чиққан ҳолда қайта қуриш;

-таълим оловчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг самарали шакллари ва услубларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этишни ҳал этиш вазифаларини белгилаш;

Биз ўз олдимизга қўйилган мақсад ва вазифаларнинг назарий ва амалий жиҳатларини ишлаб чиқиш, олий таълим тизимида замонавий ўқув технологияларидан фойдаланиш бўйича олиб борган кузатишларимиз ва амалий тажрибаларимиз асосида қуйидаги амалий тавсияларни ишлаб чиқдик:

1. Олий таълим тизимида янги педагогик технологиялар асосида баҳс-мунозара дарслари, ақлий ҳужум, тадбиркорлик ўйинларида кенг қўламли билим, тажриба ва мустақилликка асосланган ҳолда машғулотлар ташкил этилса, қуйидаги натижаларга эришилади:

- машғулотлар давомида талабаларнинг мустақиллиги, ихтиёрийлиги ва эркинлигига эришилади;

- талабалар ўз фикр ва қарашларини ҳимоя қилишга ўрганади, уларни бошқаларга етказиш маҳоратини эгаллайди;

- талабалар жамоа фикрига таянишга, уни ҳурмат қилишга ўрганади ва уларда ўзаро бирдамлик шаклланади;

2. Олий таълим тизимида муаммоли таълим дарс жараёнига қўлланилса, қуйидаги натижаларга эришилади:

- муаммоли ҳолат талабани янги билим олишга даъват этади;

- талабаларни кенг қамровли фикр юритишга ундайди;

- талабаларни илмий ижодкорликка йўналтиради.

3. Олий таълим тизимида ўқув жараёнини компьютер технологиялари ютуқларидан фойдаланиш зарур.

Ҳисоблаш машиналари базасида ўқитишнинг махсус дидактик воситаларини яратиш керак.

4. Таълим муассасалари ўқитувчилар ўз фани соҳасидагина эмас, балки педагогик, психологик, иқтисодий ва таълим технологияларидан ҳам назарий ҳам амалий билимга эга бўлиши керак.

5. Электрон дарсликлар яратишда уларнинг мазмуни, дизайни ва турли эффектлардан фойдаланишга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

6. Олий таълим тизимида дидактик ўйинлар ёрдамида ташкил қилинган ўқув машғулотлари талабанинг билим олишга иштиёқини янада оширади. Шу сабабли дарс жараёнини ташкил қилишда ушбу методдан фойдаланса, натижа ижобий бўлади.

7. Ўқитувчи талабаларга чуқур билим бериш билан бирга уни мустақил ишлашга, мустақил китоб ўқитишга, мустақил топшириқларни бажариб қилишга ўргатиши лозим.

8. Дарс жараёнида ўқитишнинг интерфаол, репродуктив ва муаммоли изланиш усулларида фойдаланилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

9. Таълим жараёнида виртуал стендлардан самарали фойдаланиш таълим сифатини оширибгина қолмай, балки улкан молия захираларини тежашга имкон беради ҳамда хавфсиз, экологик тоза муҳитни яратади.

10. Ҳар бир дарс жараёни давомида кўргазмали қуроллардан фойдаланишга ўтиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқоридаги илмий таҳлилларимиздан шундай хулоса қилиш мумкинки, касбий тафаккур қўп жиҳатдан таълимни самарали ташкил этиш ва унинг тараққиёти даражасига асосланади. Ўз навбатида, таълимни самарали ташкил этиш ижтимоий эҳтиёж тариқасида эркин, мустақил «инсон-инсон» муносабат тизимида вужудга келади.

Истиклол, янгиланган руҳият, айниқса ўсиб келаётган ёшлар онгида дунёга илмий асосланган ҳолда қараш имкониятини яратди. Таълимни замонавий технологиялар асосида ташкил этишнинг негизида таълим технологияси, тарбия технологияси ҳамда ахборот технологиялари шаклланади. Таълимга бундай ёндошув таълим самарадорлигини оширади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни. Тошкент. «Шарқ» 2001. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари. 3-8 бетлар.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Т. «Ўзбекистон» 1997. Тошкент. «Шарқ» 2001. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари. 18-52 бетлар. Халқ сўзи газетаси, 2005 йил, 3-июн.
3. Ислон Каримов. «Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш фаолиятимиз мезони бўлиши даркор» Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Сенатининг бешинчи ялпи мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи. 2006 йил 25 феврал.
4. Ислон Каримов. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т., «Ўзбекистон», 2000 й.
5. Ислон Каримов. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.
6. Ислон Каримов. Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.
7. Ислон Каримов. Баркамол авлод орзуси Т., «Шарқ» 1999 й.
8. Ислон Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., «Ўзбекистон» 1999 й.
9. Ислон Каримов. «Юксак маънавият-енгилмас куч». Т., «Маънавият». 2008 й.
10. Очилов М. Олий мактаб педагогикаси. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т.: «Ўқитувчи». 2007 йил.
11. Хўжаев Н., Мамажонов И. Янги педагогик технологиялар. Маърузалар матни. – Т. 2007.
12. Саидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Т.: Молия, 2006.
13. Зиёмуҳаммадов Б., Абдуллаева Ш. Илғор педагогик технология: назария ва амалиёт. «Маънавият асослари» дарси асосида ишланган услубий қўлланма. – Т., 2001.
14. Хошимова М. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. Т.: ТДИУ. 2007.

15. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Т.: Фан ва технологиялар. 2007.
16. Шодмонова Ш., Хошимова М., Файзуллаева Н. Тарбиявий ишлар услубиёти. Т.: Фан ва технологиялари. 2008 й.
17. Тожибоева Д., Хўжаев Н. Иқтисодий педагогика. Т.: Фан ва технологиялар. 2008.
18. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технология: назария ва амалиёт. – Т.: «Фан», 2005.
19. Зиёмухаммадов Б. Комилликка элтувчи китоб. Т.: Фан ва технологиялар. 2007.
20. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг назарий татбиқи. Т.: «Фан», 2007.
21. Маҳкамов М. «Бўлажак тарбиячиларнинг педагогик мулоқот маданиятини шакллантириш» номзодлик диссертацияси. – Т., 2005.
22. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат – Т., 2006.
24. Б. Фарберман. Илғор педагогик технологиялар - Т., 2007.
25. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонова С.А. Педагогик технологиялар асослари - Т., 2004
26. Толипов Ў.К., Усмонбоева М.. Педагогик технологияларнинг таркибий асослари - Т., 2006.
27. Илғор педагогик технологиялар асосида дарс ўтиш йўллари. Ўқув услубий ишланмалар тўплами. –Т.: ТДИУ. 2005.
28. Педагогик инноватика. Методик қўлланма. –Т.: «Фан ва технология», 2010.

ИЛОВА ТЕСТ

1. Шахс сифатларининг тузилишига кўра нечта даража (сатҳ)га ажратилади:

- А) 3 та
- Б) 4 та
- В) 5 та
- Г) 6 та

2. Қайси сатҳ билим, малака, кўникма каби сифатларни ўз ичига олади?

- А) Темперамент сатҳи
- Б) Психик жараёнлар хусусиятлари сатҳи
- В) Шахс тажрибаси сатҳи.
- Г) Шахснинг йўналганлик сатҳи.

3. Педагогик технологиянинг аспекти акс эттирилган қаторни кўрсатинг?

- А) Умум педагогик, хусусий методик локал.
- Б) Тизимлилик, самаралилик, бошқарувчанлик.
- В) Инсонпарварлик, диалектик, методик.
- Г) Илмий, тавсифий, амалий.

4. Қандай таснифга кўра педагогик технологиялар: умумпедагогик, хусусий методик, локал турларига бўлинади?

- А) Қўлланиш даражасига кўра.
- Б) Фалсафий асосга кўра.
- В) Етакчи олимларга кўра.
- Г) Илмий концепциясига кўра.

5. Педагогик технологиянинг тузилмаси акс этган қаторни топинг

- А) Тавсифий, илмий, амалий.
- Б) Концептуал асос, таълим жараёнининг мазмуни, технологик жараён.
- В) Умумпедагогик, предметли, локал.
- Г) Муаммоли ўқитиш, дастурлаштирилган, табақалаштирилган ўқитиш.

6. Педагогик технологияларни қаноатлантирадиган мезонлар нималардан иборат?

- А) изчиллик.
- Б) бошқарувга асосланганлик.
- В) самарадорлик.

Г) жавобларнинг барчаси тўғри.

7. Таниқли олим Г.К.Селевъ томонидан яратилган йирик методик асарда педагогик технологиялар таснифи нечта турга ажратилади?

- А) 5 турга
- Б) 8 турга
- В) 12 турга
- Г) 10 турга

8. Фалсафий асос бўйича педагогик технологиялар қандай турларга бўлинади?

- А) Биогенли, социогенли, психогенли, информатсион.
- Б) Синф - дарс, мукобиллиги гурухли, жамоали.
- В) Ижодий, дастурли, ўйинли тизим, муаммоли.
- Г) Диалектик, инсонпарвар, прогматизм, материалистик.

9. Анъанавий таълимда ўқитувчининг бош вазифаси нималардан иборат?

- А) Ахборотни қабул қилиш, ёрдам, ахборотни қайта ишламаган ҳолда жавоб бериш.
- Б) Ўқув топшириқларни ва муаммоли ҳал этишда иштирок этиш, доимо ўз билимини бойитиш, керакли баҳони кутиш.
- В) Ўз билимини мустаҳкамлаш мақсадида сидқидилдан меҳнат қилиш ўз иқтидорини намоён этиш.
- Г) Ўзини ва бошқаларни ҳурмат қилиш, ҳамкорликда ишлаш, китобхонлик билан шуғулланиш.

10. Анъанавий таълимда дарснинг мақсади қуйидагилардан иборат бўлади:

- А) Билимларни ўзлаштириш.
- Б) Кўникма ва малака ҳосил қилиш.
- В) Шахснинг кизиқиши, мотивини ривожлантириш.
- Г) Фақат А ва Б жавобларгина тўғри.

11. Ҳамкорликда ўқитиш ғояси дидактикада нечанчи йилларда пайдо бўлган?

- А) 1960 йилларда.
- Б) 1970 йиллар.
- В) 1990 йиллар.
- Г) 2000 йиллар.

12. Таълим жараёнини «Технологиялаш» нимани билдиради?

А) Таълимни ўқитишнинг техник воситалари ёрдамида ташкил этишни билдиради.

Б) Таълимни ишлаб чиқариш билан боғлаб уни юксак даражада технологиялашган ишлаб чиқариш корхонасида амалга оширишни билдиради.

В) Таълим мақсадларига эришишда таълим жараёнини ўқитувчининг шахсий маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда универсал тарзда лойиҳаланганини билдиради.

Г) Ўқув ишлаб чиқариш таълими тушунилади.

13.Методика билан педагогик технология тушунчаларини изоҳи қайси жавобда кўрсатилган ?

А) Методика – ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар мажмуаси.

Б) Методика билан педагогик технологиялар тушунчасини фарқи йўқ.

В) Педагогик технология методиканинг таркибий қисмига киради.

Г) Фақат А ва Б жавоблар тўғри.

14. Қайси қаторда муаммоли тўртинчи даражаси (сатҳи) ифодаланган?

А) Ўқитувчи муаммо (вазифа)ни ўзи кўяди ва ўқувчиларнинг фаол иштироки остида кўйилган вазифани ўз ечади.

Б) Ўқитувчи муаммони кўяди, ўқувчилар эса мустақил ёки.

В) Ўқувчи муаммони ўзи кўяди ва уни ўқитувчи ечади.

Г) Ўқувчи муаммони ўзи кўяди ва уни ечади.

15. XX асрнинг 50 йил бошларида пайдо бўлган ва у америкалик психолог Б.Сженнер номи билан боғлиқ бўлган ўқитиш технологиясининг тури?

А) Программалаштирилган ўқитиш технологияси.

Б) Муаммоли ўқитиш технологияси.

В) Ўқитишни жадаллаштириш технологияси.

Г) Ўйин технологияси.

16. В.Ф. Шаталов технологиясида қандай мақсадлар назарда тутилади?

А) Билим, кўникмани шакиллантириш.

Б) Ҳар қандай индивидуал қобилиятли болаларнинг барчасини ўқитиш.

В) Ўқитишни жадаллаштириш.

Г) Барча жавоблар тўғри.

17. Табақалашган ўқитишнинг қандай шакли мавжуд?

- А) Индивидуал ва гуруҳли.
- Б) Ички ва ташқи.
- В) Ижодий ва интеллектуал.
- Г) Селектив ва электив.

18. Дастурлаштирилган таълим методи нима?

- А) Ўқув дастурларини тузиш.
- Б) Ўқув дастурларини рўёбга чиқаришга қаратилган тавсиялар ишлаб чиқиш.

В) Махсус тузилган таълимий дастурлар бўйича ЭХМ воситасида ўқитиш-ўргатиш.

Г) Анъанавий таълим жараёнини ўқув дастурлари асосида ташкил қилиш.

19. Ахборотларни қисқача баён қилиш, мураккаб ғояларни, сезгиларни, тасаввурларни бир неча сўзлар воситасида баён қилиш имконини берадиган методнинг номи?

- А) Кластерларга ажратиш.
- Б) Кубик.
- В) Бумеранг.
- Г) Синквейн.

20. Ўқувчиларнинг билим олиш фаолияти ўйин фаолияти билан уйғунлашган дарслар қандай аталади?

- А) Аралаш дарс.
- Б) Дидактик уйинли дарс.
- В) Ўйинли дарс.
- Г) Инсерт.

21. Дидактик ўйинли дарсларни ўтказишда қандай талабларга амал қилинади?

А) Дидактик ўйинли дарслар дастурда қайд этилган таълимий, тарбиявий ривожлантирувчи мақсад ва вазифаларни ҳал қилишга қаратилган бўлиши.

Б) Муҳим муаммоларга бағишланиши ва улар ўйин структураси мантикий кетма-кет бўлиши.

В) Мазкур дарсларда дидактик принципларга амал қилиниши ва улкан самарага эришиш.

Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

22. Ўйинда иштирок этувчи сонига кўра дидактик ўйинлар қандай турларга бўлинади?

- А) Индивидуал, гуруҳли ва оммавий ўйинлар.

Б) Таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи.

В) Ижодий, ишбилармон, роли ўйинлар.

Г) Конференция, сюжетли роли, ўйин машқлари.

23. Синф ўқитувчилари 3-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратилади, ҳар бир гуруҳ дарсида бажарилиши лозим бўлган топшириқнинг маълум қисмини бажаради ва натижада ўқув материалнинг яхлит ўзлаштирилишга эришиладиган ҳамкорликда ўқитиш методини номини топинг.

А) Зигзаг методи.

Б) Биргаликда ўқиймиз методи.

В) Командада ўқитиш методи.

Г) 6х6х6 методи.

24. Олти кишидан кам бўлмаган гуруҳ ва 6 минут давомида гуруҳларида турган муаммони ечишга ёрдам берадиган аниқ ғояларни шакллантиришга ҳаракат қилдирадиган метод қандай номланади?

А) Ақлий ҳужум.

Б) фикрлар ҳужуми.

В) 6х6х6 методи.

Г) Арра методи.

25. Қайси йилларда кино, радио, назорат воситалари ва улардан фойдаланиш методикаси педагогик технологияга тенглаштирилади?

А) 30-йилларда.

Б) 60-йилларда.

В) 80- йилларда.

Г) 40- йилларда.

26. Ш.Амоншвилининг инсонпарвар-шахс технологиясида қандай мақсадлар ётади?

А) Боланинг қалби ва юрагини улуғламоқ.

Б) Боладаги билишга бўлган кучларни ривожлантириш ва шакллантириш.

В) Кенг ва чуқур билим, малака олиш учун шароит туғдирмоқ.

Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

27. Қандай ўқитиш технологияси турида педагог фақат биргина ўқувчи билан ўзаро муносабатда бўлади ёки бир ўқувчи фақат ўқитиш воситалари (китоб, компьютер) билан ўзаро алоқада бўлади.

А) Ўқитишни табақалаштирилган технологиясида.

- Б) Ўқитишни индивидуаллаштириш технологияси.
- В) Дидактик ўйинли технологияси.
- Г) Анъанавий ўқитиш технологияси.

28. «Педагогик технология - ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган, ўқувчи шахсини шакллантириш жараёнини лойиҳасидир, деб тариф берган олимнинг номи нима?

- А) В.М.Шепель.
- Б) Г.К.Селевко.
- В) В.Ф.Шаталов.
- Г) В.Г.Беспалько.

29. Анъанавий таълимда педагогик муносабатнинг қандай турига асосланади?

- А) Демократик.
- Б) Либерал.
- В) Авторитар.
- Г) Инсонпарвар.

30. Модулли технологияда назоратнинг қандай шаклларидадан фойдаланади?

- А) Ўз-ўзини назорат қилиш.
- Б) Ўқувчилар томонидан ўзаро назорат.
- В) Ўқитувчи томонидан назорат.
- Г) Фақат А, Б ва В жавобларигина тўғри.

31. «Заковат ўйини» дидактик ўйиннинг қайси турига киради?

- А) Ижодий ўйин.
- Б) Роли ўйин.
- В) Ўйин машқ.
- Г) Ишбилармон.

32. Ўз ишига сезги, идрок ҳаёл, диққат, хотира, тафаккур, ҳиссиёти, ироданинг индивидуал хусусиятини олувчи даража (сатҳи) қандай аталади?

- А) Темперамент сатҳи.
- Б) Психик жараёнлар сатҳи.
- В) Шахс тажриба сатҳи.
- Г) Шахснинг йўналганлик сатҳи.

33. XVII асрда Я. А. Коменскийнинг дидактик принциплари асосида шаклланиб, ҳозирда энг кўп қўлланаётган синф-дарс тизими педагогик технологиянинг қайси турига киради?

А) Ривожлантирувчи таълим технологиялари.
Б) Ўқув фаолиятини фаоллаштириш ва жадаллаштиришга асосланган педагогик технологиялар.

В) Ўқув жараёнини самарали бошқаришга асосланган технологиялар.

Г) Ҳозирги анъанавий таълим технологиялари.

34. Билим олишга қаратилг ва маълум бир педагогик натижани кўзлаган ҳамда таълим жараёнида муайян мақсадни амалга оширувчи фаолият тури нима деб аталади?

А) Педагогик тизим.

Б) Педагогик ўйин

В) Педагогик фаолият.

Г) Педагогик такт.

35. «Технология» сўзининг луғавий маъноси:

А) Техне-техника, логос – таълимот.

Б) Технология – ишлаб чиқариш усули.

В) Техне-махорат, санъат, логос- тушунча таълимот.

Г) Буюмни таёрлаш жараёни.

36. Педагогик технология тушунчасига Юнесконинг таърифи:

А) Педагогик технология – амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидан.

Б) Педагогик технология – таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш учун қўлланиладиган воситалар, усуллар мажмуидир.

В) Педагогик технология – олдиндан белгиланган, лойиҳалаштирилган ўқув-тарбия жараёнини изчил амалга оширишдир.

Г) Педагогик технология – таълим шакллари қулай-лаштириш мақсадида техник воситалар, инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини белгилаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир.

37. «Технология» тушунчаси техникавий тараққиёт билан боғлиқ ҳолда фанга нечанчи йили кириб келди?

А) 1772 йил.

Б) 1872 йил.

В) 1930 йил.

Г) 1930 йил.

38. Мехнат қуроллари билан мехнат объектларига босқичма-босқич таъсир этиш натижасида маҳсулот яратиш борасидаги ишчининг фаолияти қандай номланади?

- А) Ишлаб чиқарувчи жараён.
- Б) Маҳсулотни яратувчи жараён.
- В) Технологик жараён.
- Г) Дидактик жараён.

39. Нечанчи йилларда педагогик технология деб ўқув фан лаборатория жихозлари билан муомала қилишни ууддалаш, кўргазмали қурооллардан фойдаланиш тушунилади?

- А) 1940 йилларда
- Б) 1890 йилларда
- В) 1961 йилларда
- Г) 1930 йилларда

40. 1961 йили АҚШ да қандай журнал чоп этила бошлади?

- А) «Дастурли таълим» журнали
- Б) «Илғор технологиялар» журнали
- В) Технологик жараён
- Г) Ишлаб чиқаришни бошқарувчи жараён

41. 1964 йили Англияда таълим технологияларга доир қандай журнал чоп этила бошланди?

- А) «Педагогик технология ва дастурли таълим».
- Б) «Таълим технологияси ва таълим модули».
- В) «Илғор таълим технологиялари».
- Г) «Янги ахборот технологиялари».

42. Қачондан бошлаб, Японияда «Педагогик технология» журнали чоп этила бошланди?

- А) 1980 йилдан.
- Б) 1965 йилдан
- В) 2000 йилдан
- Г) 1870 йилдан.

43. Педагогик технологияларнинг илмий асосларини тадқиқ қилиш мақсадида Англияда қандай ташкилот барпо этилди?

- А) «Технология ва коммуникация ассоциацияси».
- Б) «Педагогик технология марказий кенгаш».
- В) «Педагогик технология Миллий Кенгаш».
- Г) «Ўқитиш технологияси Давлат маркази».

44. АҚШ ва Педагогик технологияларнинг муаммолари билан шуғулланувчи «Коммуникация ва технология Ассоциацияси» қачон ташкил топган?

- А) 1961 йил.
- Б) 1981 йил.
- В) 1885 йил.
- Г) 1971 йил.

45. XX асрнинг 60-йилларида Педагогик технология неча йўналишда муҳокама қилинди ва ривожлантирилди?

- А) Беш йўналишда.
- Б) Уч йўналишда.
- В) Тўрт йўналишда.
- Г) Икки йўналишда.

46. Нечинчи йилларда «Педагогик технология» атамаси қўлланиб, у аввалдан лойихалаштирилган ва аниқ белгиланган мақсадларга эришишни кафолатловчи ўқув жараёнини ифодалаган?

- А) 70 — йилларда.
- Б) 90 — йилларда.
- В) 80 — йилларда.
- Г) 30 — йилларда.

47. Қачондан бошлаб, педагогик технология деб таълим-нинг компьютерли ва ахборот технологияларини яратишга айтилган?

- А) 90 – йилларнинг бошидан.
- Б) 30 – йилларнинг ўрталаридан.
- В) 80 – йилларнинг ўрталаридан.
- Г) 70 – йилларнинг бошларидан.

48. Сизги аъзоларининг табиий ривожланиши имкониятларига таянган ҳолда билим бериш ва уларни янада такомиллаштириб боришга қаратилган технологиянинг номи?

- А) Когнитив.
- Б) Эмпирик.
- В) Инверсион.
- Г) Интегратив.

49. Педагогик технология — бу ўқув жараёнида техника воситаларидан фойдаланишнинг кенгайиб боришини ва ўқув жараёнининг ўзини кўриш технологиясини англатади деган ҳулоса нечанчи йилларда илгари сурилди?

- А) 20 — йилларда.
- Б) 80 — йилларда.
- В) 90 — йилларда.
- Г) 60 — йилларда.

50. Ахборотларни ва улардан фойдаланиш жараёнини ўрганиш ҳамда ўргатиш учун қулайлаштириш, мослаштириш асосида қутилган натижага эришишни таъминловчи технология йўналишининг номи?

- А) Эвристик.
- Б) Интегратив.
- В) Эмпирик.
- Г) Адаптив.

51. Тадқиқот характериға эга бўлиб, ўқувчиларда мақсадга йўналтирилган ижодий тафаккурни жадал ривожлан-тиришга хизмат қилувчи технологияни йўналишининг номи?

- А) Креатив.
- Б) Инверсион.
- В) Адаптив.
- Г) Эмпирик.

52. Педагогик жараёнини шахсга йўналтириш асосидаги - педагогик технологияларга кирувчи қаторни топинг?

- А) Муаммоли таълим, ўйин технологиялари.
- Б) Ҳамкорлик педагогикаси, эркин тарбия, инсонпарвар — шахсий технология.
- В) Ижодий ва инфорацион технологиялар.
- Г) Гуруҳли ва индивидуал технологиялар.

53. Анъанавий педагогикада болага қандай рол ажрати-лади?

- А) Тингловчи.
- Б) Мустақил бажарувчи.
- В) Объект.
- Г) Субъект.

54. Анъанавий таълимнинг мақсади нимадан иборат?

- А) Ўқувчини фаоллаштириш.
- Б) Интизомли қилиб тарбиялаш.
- В) Ўқув топшириқларини мустақил бажаришга ўргатиш.
- Г) Ўқувчиға қатталар (ўқитувчи) тажрибасини ўргатиш.

55. Шахснинг йўналганлик сатҳи қай ҳолатда сезилади?

- А) Инсоннинг атроф-муҳитға муносабатиди.

Б) Билимида.

В) Хаёлида.

Г) Темпераментида.

56. Шахснинг хулқини йўналтирувчи ва бошқарувчи психологик асос кўрсатилган қаторни топинг

А) Сизги, идрок, ижтимоий кўрсатмалар.

Б) Қизиқишлари, дунёқараши, одоб – ахлоқ принциплари, ижтимоий кўрсатмалар.

В) Дунёқараши, ишончи, одат, хотира.

Г) Инстинкт, эҳтиёж, сезги, тафаккур.

57. Шахсни ўзини бошқариш механизмларига нималар киради?

А) Идрок этиш, ўзини тарбиялаш, мустақил билим олиш.

Б) Дунёқараши, ижтимоий кўрсатмалар, маънавий – эстетик принциплар.

В) Эҳтиёжлар, йўналганлик, МЕН-концепцияси.

Г) Ирода, қадриятли йўналишлар, тарбия.

58. Фикрлашни амалга ошириш усуллари қандай номланади?

А) Ўйлаш усуллари.

Б) Мулоҳаза юритиш усуллари.

В) Ақлий ҳаракатлар усуллари.

Г) Ҳаммаси тўғри.

59. Фикрлашди натижалар шакли қандай турларга ажратилади?

А) Абстракт, индуктив.

Б) Индукция, рефлексия.

В) Эм пирик, диалектик.

Г) Хулоса, теорема, қонун.

60. Фикрлаш жараёнининг мантикий тузилиши бўйича қандай турларга ажратилади?

А) Придметли-амалий, абстракт.

Б) Индукция, дедукция, синтез.

В) Рефлексия, қонун, теорема.

Г) Хулоса, мулоҳаза, қонуният.

61. Эҳтиёжлар қандай турларга ажратилади?

А) Моддий, маънавий, физиологик ва ижтимоий.

Б) Ўқиш, кийиниш, уй-жой.

В) Ўрганиш, эстетик, ҳордиқ олиш.

Г) Эстетик, озиқланиш, кийиниш.

62. Кўникма ва малакалар психик жараёнларига қараб қандай турларга ажратилади?

А) Ҳиссий, ақлий, сенсорли.

Б) Ҳаракатли, ақлий, ҳиссий.

В) Ақлий, сенсорли, интеллектуал.

Г) Ҳаракатли, ақсий, маҳоратли.

63. Қайси олимнинг тадқиқотларида шахс тузилмасидаги биологик ва ижтимоий омиллар нисбати шахс сифатларининг тўртта поғонавий сатҳини фарқлашга имконият беради?

А) Н.Сайидахмедов.

Б) В.Беспалько.

В) К.Плотовов.

Г) Ж.Йўлдошев.

64. Педагогик технологиялар қўлланиш даражасига кўра қандай турларга бўлинади?

А) Предметли, хусусий, методик, локал.

Б) Локал, умум педагогик, модули.

В) Умумдидактик, жараёнли, предметли.

Г) Умум педагогик, хусусий методик, локал.

65. Ўқув материалини такрорлаш, ўзлаштиришни назорат қилиш технологиялари Педагогик технология даражасининг қайси турига тегишли?

А) Умумпедагогик технология.

Б) Умумдидактик технология

В) Хусусий методик технология.

Г) Локал (модули) технология.

66.Таълим мақсадларига эришишнинг фалсафий, психологик, ижтимоий – педагогик асослари педагогик технологиянинг қайси тузилмасига тегишли

А) Концептуал асос.

Б) Мазмунли.

В) Технологик жараён.

Г) Процессуал қисми.

67. Педагогик технологиянинг қайси асосий ўқув-тарбия жараёнининг мақсади, мазмуни, шакл ва методларини илмий асосланишини ифодалайди?

А) Тавсифлик жиҳати.

Б) Илмийлик жиҳати.

- В) Амалий жиҳати.
- Г) Жараёнли – ифодавий.

68. Педагогик технологияларни бошқа ўқув юртларида, ҳамда бошқалар томонидан қайта қўллаш имкониятини берувчи технологик кўрсаткичнинг номини топинг?

- А) Самарадорлик.
- Б) Тизимлилик.
- В) Қайта тиклаш.
- Г) Бошқарувга асосланганлик.

69. Таълим стандартларига эришишни кафолатловчи, талаб килинадиган вақт, куч, воситаларнинг даражасида эканлигини аниқлатувчи педагогик технология мезонининг номи?

- А) Тизимлилик.
- Б) Бошқарувчанлик.
- В) Қайта такрорлашлик.
- Г) Самарадорлик.

70. Педагогик технологиялар ташкилий шакллари бўйича қандай турларга ажратилади?

- А) Синф-дарс.
- Б) Индивидуал.
- В) Гуруҳли.
- Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

71. Анъанавий мактаб таълимида энг кўп қўлланиладиган метод?

- А) Тушунтириш – намойиш.
- Б) Ақлий ҳужум.
- В) Баҳс – мунозара.
- Г) Кластер.

72. Анъанавий мактаб таълими асосий ривожлантирувчи омил бўйича қандай таснифланади?

- А) Социоген.
- Б) Биоген.
- В) Тушунтириш – намойиш.
- Г) Фақат А ва Б жавобларигина тўғри.

73. Анъанавий мактаб таълим таълим оловчилар тоифалари бўйича қандай таснифланади?

- А) Индивидуал.
- Б) Табакалаштирилган.
- В) Оммавий.

Г) Дастурлаштирилган.

74. Анъанавий мактаб таълими шахсий белги сифатларга йуналганлиги бўйича қандай таснифланади?

А) Амалий.

Б) Эвристик.

В) Шакллантирувчи.

Г) Ахборотли.

75. Анъанавий мактаб таълими болага ёндошув бўйича қандай таснифланади?

А) Шахсга йуналтирилганлик.

Б) Эркин тарбия.

В) Педагогик.

Г) Авторитар.

76. Анъанавий мактаб таълими қўлланиш даражасига қандай таснифланади?

А) Умум педагогик.

Б) Социогенли.

В) Дастурли ўқитиш.

Г) Биогенли.

77. Анъанавий мактаб таълими фалсафий асоси бўйича қандай таснифланади?

А) Идеализм.

Б) Теософия.

В) Мажбурлаш педагогикаси (умум мажбурий таълим).

Г) Психогенли.

78. Анъанавий мактаб таълими ўзлаштириш концепцияси бўйича қандай таснифланади?

А) Ассоциатив — рефлексорли.

Б) Намунага таянган ҳолда.

В) Мисолга таянган ҳолда.

Г) Барча жавоблар тўғри.

79. Педагогик технологиялар руҳий ривожланиш омилли бўйича қандай таснифланади?

А) Биогенли.

Б) Социогенли.

В) Психогенли.

Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

80. Педагогик технологиялар қўлланиш даражаси бўйича қандай таснифланади?

- А) Умумпедагогик.
- Б) Локал, модули.
- В) Хусусий, придметли.
- Г) Фақат А, Б ва В жавобларигина тўғри.

81. Педагогик технологиялар мазмун ва тузилмаси характери бўйича қандай таснифланади?

- А) Таълим берувчи, дунёвий, гуманистик.
- Б) Ижодий, ривожлантирувчи, эвристик.
- В) Анъанавий, компьютерли, дастурли.
- Г) Ўйин, мулоқат информацион.

82. Педагогик технологиялар мазмун ва тузилмаси характери бўйича қандай таснифланади?

- А) Тарбияловчи.
- Б) Касб таълими.
- В) Технократ.
- Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

83. Педагогик технологиялар ташкилий шакллари бўйича қандай таснифланади?

- А) Муқобиллик.
- Б) Академик.
- В) Клуб.
- Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

84. Педагогик технологиялар билиш фаолиятини бошқариш тури бўйича қандай таснифланади

- А) Анъанавий, китоб бўйича ўқиш.
- Б) Маслаҳат тизими, репетитор тизими.
- В) Технократ, монотехногенли.
- Г) Фақат А ва Б жавобларигина тўғри.

85. Педагогик технологиялар билиш фаолиятини бошқариш тури бўйича қандай таснифланади?

- А) Аудивизуалли.
- Б) Кичик гуруҳ тизими.
- В) Компьютерли таълим.
- Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

86. Педагогик технологиялар болага ёндошиш бўйича қандай таснифланади?

- А) Авторитар.
- Б) Шахсга йўналтирувчи.
- В) Эркин тарбия.

Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

87. Педагогик технологиялар болага ёндашиш бўйича қандай таснифга эга?

А) Инсонпарвар — шахсий.

Б) Ҳамкорлик педагогикаси.

В) Дастурли ўқитиш.

Г) Фақат А ва Б жавобларигина тўғри.

88. Педагогик технологиялар устувор методлар бўйича қандай таснифланади?

А) Репродуктив.

Б) Тушунтириш — намоёниш.

В) Ижодий.

Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

89. Педагогик технологиялар устувор мезонлар бўйича қандай таснифланади?

А) Ривожлантирувчи таълим.

Б) Гуруҳли.

В) Индивидуал.

Г) Фақат А ва Б жавобларигина тўғри.

90. Педагогик технологиялар устувор методлар бўйича қандай таснифланади?

А) Табақалаштирилган, дунёвий.

Б) Тарбияловчи, демократик.

В) Ўйин, ўз — ўзини ривожлантирувчи таълим.

Г) Илмий, диний, ҳаётий.

91. Мавжуд анъанавий тизимни янгилаш йуналишлари бўйича педагогик технологиялар қандай таснифланади?

А) Муносабатларни инсонпарварлаштириш асосида.

Б) Табиатга монандлик.

В) Муқобиллик асосида.

Г) Бола фаолиятини фаоллаштириш асосида.

92. Мавжуд анъанавий тизимни янгилаш йуналишлари бўйича педагогик технологиялар қандай таснифланади?

А) Муносабатларни демократлаштириш асосида.

Б) Ижодий.

В) Яхлит технология, муаллифлар мактаби.

Г) Фақат А ва Б жавобларигина тўғри.

93. Мавжуд анъанавий тизимни янгилаш йуналишлари бўйича педагогик технологиялар қандай таснифланади?

А) Материални методик конструкциялаш, ташкил этиш ва бошқариш самараси асосида.

Б) Шахсга йўналтирилган, авторитар.

В) Эркин тарбия, ҳамкорлик педагогикаси.

Г) Ахборотли, амалий.

94. Педагогик технологиялар таълим олувчилар тоифаси бўйича қандай таснифланади?

А) Оммавий технология.

Б) Виктимологик.

В) Ўрнини босишга оид.

Г) Жавобларнинг барчаси тўғри.

95. Педагогик технологиялар таълим олувчилар тоифаси бўйича қандай таснифланади?

А) Тарбияси оғирлар билан ишлаш технологияси.

Б) Оммавий технология.

В) Анъанавий технология.

Г) Фақат А ва Б жавобларигина тўғри.

96. Педагогик технологиялар таълим олувчилар тоифаси бўйича қандай таснифланади?

А) Иктидорлилар билан ишлаш технологияси, силжитилган таълим.

Б) Кичик гуруҳ тизими, репититор тизими.

В) Синф – дарс, эзотерик.

Г) Дидактик, ривожлантирувчи.

97. Педагогик технологиялар руҳий ривожлантириш бўйича қандай таснифланади?

А) Психогенли.

Б) Идеалистик.

В) Демократик.

Г) Дидактик.

98. Педагогик технологиялар ўзлаштириш қонунияти бўйича қандай таснифланади?

А) Ассоциатив – рефлексорли.

Б) Суггестив.

В) Нейролингвистик.

Г) Интерпоризаторли.

Д) Жавобларнинг барчаси тўғри.

99. Педагогик технологиялар ўзлаштириш концепцияси бўйича қандай таснифланади?

- А) Гуманизм, табиатга монандлик.
- Б) Ривожлантирувчи, бихеволистик.
- В) Яхлит технология, силжитилган таълим.
- Г) Уйин, муаммоли.

100. Педагогик технологиялар фалсафий асос бўйича қандай таснифланади?

- А) Педоцентрик, шахсга йўналтирилган, ўйин.
- Б) Анъанавий, тенорактик, рационализм.
- В) Идеализм, экзистенциализм, мегафизика.
- Г) Эзотерик, ҳамкорлик, табиатан монандлик.

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Тошкент – «Fan va texnologiya» – 2011

Муҳаррир: Ф.Исмоилова
Тех. муҳаррир: А.Мойдинов
Мусахҳиҳа: М.Ҳайитова
Компьютерда
саҳифаловчи: Н.Ҳасанова

**Нашр лиц.АІ№149, 14.08.09. Босишга рухсат этилди 25.01.2011 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.**

Шартли босма табағи 9,0. Нашр босма табағи 9,25.

Тиражи 1000. Буюртма № 4.

**«Fan va texnologiyalar Markazining bosmaxonasi» да чоп этилди.
100003, Тошкент шаҳри, Олмазор кўчаси, 171-уй.**